

5. újság
ÚJ FOLYAM X. 5-6. SZÁM BUDAPEST, 2001. JÚNIUS ÁRA: 288 FT *Am*

MAGYAR SZEMLE

NÉMETH LÁSZLÓ CENTENÁRIUMA: DOMOKOS MÁTYÁS, GRÓH GÁSPÁR, HORNYIK MIKLÓS, NÉMETH ÁGNES – GLOBALIZÁCIÓ: GRANASZTÓI GYÖRGY ÉS KODOLÁNYI GYULA – TELEKI PÁL RÓL: PRITZ PÁL ÉS TÖRÖK BÁLINT – KUBINYI ANDRÁS GYÖRFFY GYÖRGYRŐL – MOHÁS LÍVIA: NOÉMI ESETE – SNEÉ PÉTER GYÖRGY PÉTERRŐL – VÁRNAGY ILDIKÓ SZOBRÁSZATUNK IRÁNYAIRÓL – ERDÉSZ ÁDÁM: KISZELY GÁBOR ÁVH-KÖNYVE

OLVASÓINK elnézését kérjük, mert a Magyar Szemle áprilisi (3-4.) számának néhány példányában az első ív a nyomdai műveletek során összekeveredett. A fellelhető hibás példányokat a nyomda visszavonta és az első ívet újrafűzve szállította őket ki. Ennek következtében a lap késve került el több olvasónkhoz. Akinek hibás példány jutott, szerkesztőségünkben díjtalanul kicserélheti. Ugyancsak áprilisi számunkban tördelési hiba folytán a régi címünk (Eötvös u. 24.) jelent meg a lap kolofonján. Szerkesztőségünk természetesen változatlanul a Csengery utca 82. szám alatt található meg.

Kérjük szerzőinket és olvasóinkat, hogy küldeményeiket a postafiók-címre küldjék.

HÍREK. A nyomdai szabadságok miatt lapunk következő, 7-8. száma nem augusztus 15-én, hanem július 30-án jelenik meg. A 9-10. szám megjelenését a szokott dátumra, október 15-re tervezzük.

A **SZÍNKÉP**, a Magyar Szemle kulturális magazinja a TV2-n, június harmadik hete után új műsort szeptemberig nem sugároz.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben. Ha postai utalványt kér, töltsse ki és küldje be a lapunkban található előfizetési szelvényt.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>;

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11-13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A **FOLYÓIRATOT** kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Livia, Sályi Tamás*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM X.	5–6. SZÁM	2001. JÚNIUS
<i>CZAKÓ GÁBOR</i>	<i>Hagyomány</i>	3
<i>GRANASZTÓI GYÖRGY</i>	<i>Három megjegyzés a globalizációval kapcsolatban</i>	8
<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>Művészet és globalizáció</i>	17
<i>HORNYIK MIKLÓS</i>	<i>Színkép: Két beszélgetés Németh Lászlóról</i>	41
<i>PRITZ PÁL</i>	<i>Bárdossy és Teleki</i>	52
<i>TÖRÖK BÁLINT</i>	<i>Értjük-e Teleki Pál nagyságát?</i>	72
<i>VASAS GÉZA</i>	<i>Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában II.</i>	91
<i>MOHÁS LÍVIA</i>	<i>Noémi esete</i>	129
<i>NAGY T. KATALIN</i>	<i>„... A jobb képeken teljesen ott kell, hogy legyenek”</i>	146
<i>CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC</i>	<i>Magyar rémmesék</i>	157
<i>KUBINYI ANDRÁS</i>	<i>Győrffy György és műve 1% metafizika</i>	160 165

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR	<i>Németh László, a klasszikus</i>	167
BEKE GYÖRGY	<i>Szabédi László és a történelem</i>	175
ERDÉSZ ÁDÁM	<i>A párt ökle</i>	184
SNEÉ PÉTER	<i>Kívül-belül-oldalt</i>	190
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Szobrászaton innen és túl</i>	194
METZ KATALIN	<i>Láthatatlan kapuk</i>	197
TÓTH KLÁRA	<i>Csak lazán, könnyedén?</i>	201
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Westend város a Váci úton</i>	204
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>A dabasi főpróba</i>	208
	<i>Summaries</i>	217
	<i>E számunk szerzői</i>	220

E számunkba Újházy Péter festőművész képeit válogatta Nagy T. Katalin művészettörténész. A fedélen:

ÖRS VEZÉR TÉR (RÉSZLET) I., 2000

akril, farost, 100×100 cm

U : Ozaks' Gábor ly : Bevezető

cu' HAGYOMÁNY

A reneszánsz óta két emberfajta hadakozik egymással. Az egyik az újító, a másik a hagyományőrző. Nevezik őket, vagy olykor ők, önmagukat haladóknak és maradiaknak, forradalmároknak és konzervatívoknak, stb. Marakodnak a politikában, a művészeti életben, az orvoslásban, az egyházak, a földművelők és a horgászok világában. Nehézbb volna a kivételekre mutatni: olyanok ugyanis nincsenek.

Holott talán Le Bonnak van igaza: „Hagyomány nélkül sem nemzeti lélek, sem civilizáció nem lehetséges. Az ember két nagy munkát végez, mióta létezik, s ez abban áll, hogy megszövi a hagyományok hálóját, aztán szétbontja, amikor már nem veszi hasznát. Hagyomány nélkül nincs művelődés, és a hagyomány félretétele nélkül nincs haladás. A nehézség megtalálni az egyensúlyt az állandóság és a változás között.”

A hagyomány ugyanis – a legáltalánosabban véve – az ág, amin ülünk. Ami ránk maradt őseinktől, ami fönntart bennünket, amire a jövőt, az újat építeni fogjuk. Ahogy eleink is tették. Egyszerűen nincsen más lehetőség. A semmin lehetetlen megállni. A hagyományt hasonlíthatjuk a bőrszínhez is: valamennyien színes bőrűek vagyunk, különben nem látszanánk. Mindazonáltal a hagyomány pusztá léte az örök rebellesek számára utálatos. A kommunisták így énekelték indulójukban: A múltat végképp eltörlöni.

*

A múlt századi diktatúrák, voltak legyen barnák, vörösök, bármilyenek, mind azon fáradoztak, hogy alattvalóik lelkéből kiradírozzák a hagyományt, a tisztességet és a jó ízlést, és az ő kakukk-ideológiájukat tojják a helyükbe. Szándékuk kísértetiesen hasonlít a szórakoztatóipar kosztümös mutatványaira, melyekben ál-Herkulesek, Hegylakók, Xénák igyekeznek kicserélni a hagyomány kincseit valami szellemi, történelmi és pszichológiai realitás nélküli semmire. S hogy ez nem a tömegszórakoztatás elvetélt gondolata, azt mondja el Andy Warhol, az amerikai festészet egyik legnagyobb bálványa: „Nincs emlékezetem. Minden nap új, mert nem emlékszem az előzőre. Minden perc: mintha életem első perce volna. Emlékezni próbálok, de nem tudok. Ezért nősültem meg – elvettem a magnómat. Ezért keresem az olyan emberek társaságát, akiknek a feje: mint a magnetofon. Az én agyam olyan magnetofon, amelyen csak egy billentyű van, a TÖRLÉS.” (Bölcsek üzenete, 176.)

Az indiai hagyomány úgy tudja, hogy a csecsemő hozza magával karmáját, előző életének következményeit, az örökléstan szerint eltörölhetetlen tulajdonságokkal születünk.

*

Nézzünk szét egy pillanatra. Mostanára divatba jött a népi kultúra ápolása Kelet-Közép-Európa-szerte, ám a szocializmus idején nálunk a Himnuszt általában szöveg nélkül - adták elő az iskolai ünnepélyeken, és ellenzéki ségnek számított a táncházbba járás. A frusztrált magyar Nyugat-Európában utazgatván döbbenten látta a dirndlis osztrák nőket benzinkutak kávézójában, a bőrnadrágos bajor urakat Münchenben, a facipős, csipkegalléros hollandusokat

a Mélyföldön. Az álla is leesett arról értesülvén, hogy a haladó sajtó nem vádolja az USA törvényhozóit fasizmussal, mert ott az iskolásoknak tanítás előtt kötelező elénekelni egy, a mi Szózatunkra hasonlító hazafias dalt.

*

A huszadik század elképesztő viharaiban leomlott a fizika tökéletesnek mutatkozott épülete, a szezononként megújuló izmusok elsöpörték az akadémikusnak mondott művészetet, a forró, hideg és puha világháborúk sorozata, vagy inkább folyamata átrendezte a Föld politikai arculatát. Ez idő tájt jutott Bartók Béla arra a következtetésre, hogy az igazi zene, a dallamok tiszta forrása a népdalokból ered. És ő az újtó változások egyre dühödtebb forgatagában a különféle népek ősi zenéjére építette a korszak legavantgárdabb, egyszersmind legszilárdabb életművét. Mi lehet a hagyomány roppant erejének titka?

Hamvas Béla, Bartók kortársa szerint „Európa Szókratésznek azzal a kérdésével kezdődött, hogy az erény tanítható-e. Az erényről való tudást és az erény gyakorlatát, amely előtte egy volt, kettészakította. A hagyományban ilyen kérdés nincs. A hagyomány az abszolút életrendet nyújtja, amelyben a gondolat annak realizálásától, nem választható el. A hagyomány olyan – a világ teremtése előtti, preegzisztens – rend, amely minden világok és az egész létezés számára azonos és érvényes volt és van és lesz. Ennek a hagyománynak az írott emlékei a szent könyvek: Véda, Tao, Orpheusz, Evangélium.”

Hamvas tehát úgy tartja, hogy a hagyomány nem válasz, hanem a létezés tökéletes rendjéről való tudás. Nem holmi rendszer, hanem rend, mégpedig közös életrend. Szerinte „A hagyomány hármassal nyugszik: tudok az alapállásról, a kezdetek kezdetén bekövetkezett korrupcióról, és a renormalizálásról, vagyis emberben, közösségekben,

természetben a létezés törvényes és szabályos rendjének helyreállításáról.” (P. II. 19. old.)

Ez a rend Hamvas szerint a status absolutus, más szóval a normalitás, magyarul a szeretet. Nem mászolygás és édelgés – azt jelenti, hogy átveszünk a másik súlyos életterhéből annyit, amennyit lehet. Tehát a szeretet a gondolat és a szó egységében megvalósuló gyakorlat. Ez a hagyomány lényege.

Amikor pedig a hagyományt elhagytuk, a normalitásból léptünk ki, s ennek következménye a folyamatos válság. A szakítás kulcsszava a korrupció, ami előbb a szó és a tett szétbomlását jelenti, majd annak eltagadását, hogy a normalitásba illetéktelenül benyomult az érdek, s a közös életrend fölbomlott.

Tudniillik mi, olvasók és zenehallgatók, akár tagadjuk, akár nem, mindannyian tudunk a közös életrendről, s visszavágyunk ide, a normalitásba. Ez a közös vágy adja a hagyomány lebírhatalan erejét.

*

A Magyar Szemle egyik esszéje a kultúráról, közelebbről a művészetről szólva finoman megkülönbözteti a hagyományt a konvenciótól. Talán nem mellékes, hogy a hamvasi realizálás, a megvalósítás bázisán: „Ha nincsen átélés, a tradíció azonnal konvencióvá válik. Az át nem élt hagyomány historizmussá fakul. A historizmus pedig nem élteti, hanem gyilkolja a hagyományt.” (Magyar Szemle, 2000. 12. 159.) A historizáló művésznek „van bűntársa is, az a megrendelő, az a közönség, amelynek nincsen ízlése.”

Tehát ahogy a fényt tulajdon árnyéka emészti el, a hagyományt önmaga látszata, a konvenció, a historizmus. Ezért súlyos tévedés összetéveszteni a magyar nemzeti hagyományt a bő gatyával, meg a múlton való kesergéssel. Fontos e gondolattal kapcsolatban hangsúlyozni, hogy a ha-

gyomány nem magánügy: a közösségben képes csak elevenné válni.

*

A múlt tehát a mi átélésünkön keresztül ömlik a mába, de ugyanígy: nélkülünk nem szövődik bele a jövőbe. A két idő – összes javaival – bennünk találkozik, tehát – bizonyos értelemben – mi vagyunk a múlt és a jövő. Se egyik, se másik nincsen nélkülünk.

És mi sem létezhetünk nélkülük.

CZAKÓ GÁBOR

K: Gnanantón György

köt: Globalizáció

Elj: tanulmány

A globalizációt, mint fo-
galmat

HÁROM MEGJEGYZÉS A GLOBALIZÁCIÓVAL KAPCSOLATBAN

Néhány napja egy nagy hírű, külföldi publicista azt írta, a globalizáció kifejezés értelmén töprengve az ember olyasmit érez, mint a tyúk, amikor a kés a nyaka felé közeledik.

Hogy magát a szót ki használta először, nehéz lenne megállapítani. Kétségtelen, egy 26 nyelvre lefordított német könyv (Hans-Peter Martin és Harald Schumann: *Die Globalisierungsfalle*, 1996) nyomán bontakozott ki a vita világszerte. A két baloldali újságíró vészharangkongató műve nyomán terjedt el például az a magyar politikai diskurzusban is használt, egyébként nálunk értelméből kiforgatott és teljes mértékben félreértett szónoki fordulat, hogy kialakulóban a 20–80-as társadalom. A könyv értelmezésében ez egyébként azt jelenti, hogy a globalizálódó világban a munkaerőnek csupán egyötöde végez hasznos munkát, négyötödét el kell tartani.

Magam a globalizáció kifejezést szélesen és igencsak eltérően értelmezhető fogalomnak látom. Olyan szónak, amelynek a jelentése érzékelhető ugyan, mégis nehéz megragadni. Ráadásul a jelenség a világkereskedelem hálózatainak létrejöttével már a XVI. század óta létezett valamilyen formában. Így tehát a pro és kontra érvek túlnyomó részében mindig érzékeltetni lehet valami megfontolandót, ezért az ellentmondások között is gyakran nehéznek érzik az ember az eligazodást.

Legyen szabad azonban egy vonatkozásban határozottan állást foglalni. A globalizáció folyamatai, a sokféle

felfogás között egyet feltétlenül veszélyesnek lehet tekinteni. Erről korábban már több írásomban is kifejtettem a véleményemet. Röviden arról van szó, hogy az általam újliberalizmusnak nevezett elmélet nem a felvilágosodás elveiből levezethető szabadelvűséget képviseli. Nem azonosítható egyébként azzal az irányzattal sem, amelyet a közgazdászok neoliberalizmusnak neveznek.

Az újliberális felfogás veszélye a polgári gondolkodás szempontjából az, hogy szentesíti a gazdaság és a társadalmi realitások közti szakadást. Közömbös, sőt ellenséges mindenféle közösségi, köztük nemzeti szerveződéssel szemben, továbbá közömbös azzal kapcsolatban is, hogy ennek jegyében meggyengülnek, sőt netán meg is semmisülnek a közösségi szolidaritások fogódzópontjai, értékei. Magától értetődő *globalizmust* hirdet ez a nézet azért, mert szerinte helyes, sőt nyilvánvaló, ha a munkabérek az egész földgolyón, Dél-Afrikától Latin- és Észak-Amerikán keresztül, mondjuk éppen Magyarorszáig egyformán alacsony szintre kerülnek, s így megvalósul végre az egyetlen igazi demokrácia, a piac demokráciája. A piac demokráciája pedig, úgymond, globális piachoz, univerzális bérrendszerhez és egyforma tőkehozadékhhoz kell hogy vezessen. Ők ezt értik globalizmuson, amely ilyen értelemben a globalizáció motorja lenne.

Az újliberális gondolkodásmód természetesnek, sőt szükségesnek tekinti a növekvő, szakadásig vezető társadalmi töredezettséget csakúgy, mint az ezzel járó, erősödő individualizációt. Afféle logikai gépezet eszményéről van tehát szó, amely a piac nyers, korlátlanul értelmezett működési logikájával jellemezhető, s amely mint rendszer a világ minden részén egyformán kívánatos. A *laissez faire* híveivé vált újliberálisok felfogása szerint a globalizáció a gazdasági kényszereket fogja egybe és működteti.

Ebben az esetben erkölcsi és bölcséleti érvekkel cáfolható nézetről van szó.

A továbbiakban még két gondolatot szeretnék röviden kifejteni a témával kapcsolatban. Az első arra a gyanakvásra vonatkozik, amely az európai csatlakozásban is globalizációs veszélyt vél felfedezni.

Valóban, az elkövetkező évek igen érdekes változásainak egyik nagy tétje az lehet, hogyan sikerül majd úgy kiteljesíteni az Európai Uniót, hogy annak bizonyos központi, kiegyenlítő ténykedései ne a pluralizmus rovására erősödjenek. Röviden, mi az állam, nemzet, polgártársadalom és integráció kérdése.

Ha globalizációról beszélünk, többnyire a jövőről, a jövőnek már a jelenben is megragadható előzményeiről esik szó. A jövő alakulását kutatva pedig általában a tárgyi, statisztikai mivoltukban megragadható tények változása áll az érdeklődés középpontjában. Nem lehet azonban kizárni azt a feltételezést sem, hogy az efféle változások mögött vagy mellett a gondolkodás jelentős átalakulása is lezajlik. A mögöttünk hagyott időszakra determinista szemlélet volt a jellemző, miközben az elkövetkező időszakban ennek a beidegződésnek az eltűnésével lehet számolni. A globalizációval kapcsolatos eszmefuttatásoknak ez az egyik érdekes ellentmondása. A változásokról úgy beszélnek, hogy a szemléletmód állandóságát tételezik fel. Holott jelek mutatkoznak arra, hogy kifelé haladunk a determinista gondolkodás hosszú korszakából, új gondolatok és új gondolkodásmód jelenik meg.

Jellegzetes determinista elképzelés például, hogy a hosszú időtartamban végbemenő változások, a különféle törések egységes történelmi folyamatba illeszkednek, amely adott esetben ráadásul fejlődésként értendő. A közös európai valuta, a maastrichti egyezmények és a többi egységes szabályozás, például a schengeni mind-mind azt a látzatot keltik, hogy a nemzetállam előbb-utóbb föderatív szuperhatalommá lesz, mert ez történelmi szükségszerűség vagy, másként kifejezve természeti törvény eredménye-

ként jön létre. A determinizmus ebben az esetben annyit jelent, hogy ezek a logikus és egységes szabályozásokat megvalósító rendszerek európai szuperállamhoz fognak vezetni. Más szóval a régi beidegződések alapján az a látszat, mintha csak egyetlen, történelmileg is igazolható útvonal létezne. Aki ezen halad, szembetalálja magát útjának jó és rossz következményeivel. Mindez azt jelzi, hogy számos félelmet, amelyet most a globalizációhoz kapcsolunk, jórészt mi magunk gerjesztettünk a múltban. A félelmeink jelentős része ugyanis abból a mára meghaladott felfogásból ered, hogy az élet egy eleve elrendeltetett irányban halad, nincsen esély a jövőnk alakítására. A lemondó, pesszimista szemlélet, amely a globalizációra mint beteljesülő átokra tekint, a belenyugvás, a reményvesztettség érzésén alapszik. Nem tudja elfogadni, hogy a jövőt cselekvően, jobbitóan lehet formálni. Ezek a globalizáció körébe sorolt jelenségek, fejlemények általunk is befolyásolhatóak.

A kisebb országok szempontjából különleges jelentőségű lehet, hogy mi következhet a föderalizmus determinista elképzeléséből. Ha ugyanis a történelmi változásokat netán valóban, a marxizmushoz hasonlóan, kikerülhetetlen fejleményeknek fogják tekinteni, akkor a számunkra olyannyira fontos különbségek az általános feltételek részeként lesznek csak értelmezhetőek. Ebben az esetben torzulásnak, lényegtelen mozzanatnak, megkésetttség bizonyítékának, maradványnak, csökevénynek, ellenállásnak lehet őket minősíteni. Vagyis szégyellhetjük magunkat, mert nem vagyunk képesek túllépni nemzeti sajátosságainkon. Ez az tehát, amit a fenti okból nem fogadhatunk el.

Tény ugyanis, hogy az efféle felfogásban a modern állam, illetőleg egy leendő szuperállam olyan egyetemes modellként áll elő, amelynek elvontsága megkérdőjelezhetetlen, történeti képződményként való vizsgálata és értékelése pedig felesleges és érdektelen. Az Európai Unió, mint alakulat értelmezésénél a globalizációval kapcsola-

ÖRS VEZÉR TÉR (RÉSZLET) II., 2000

akril, farost, 100×100 cm

tos viták keretében is jól kitapintható ez az irányzat. A múlt, valamint a sokféleség iránti érzéketlenség miatt itthon is tapasztalható az a felfogás, hogy az integráció folyamata egyirányú, egyenes vonalú, és egyetlen oksági kapcsolatsorba rendeződik egy természetfeletinek gondolt és mindent magába foglaló rend keretei között.

A veszélynek a felismerése különösen fontos egy olyan ország esetében, mint Magyarország. Ebből a szempontból Magyarország és a hozzá hasonló helyzetben lévő új demokráciák kétszeresen is áldozatai a hidegháborúnak. Egyrészt azért, mert saját nemzeti múltjuk egy ideológiai avantgardizmus jegyében évtizedekig érdektelennek, károsnak, de legalábbis sajátosnak minősült a jelenhez fűző kapcsolatok tekintetében. Így a történelmi mélység, a sokrétűség és az egyediség megértésében, saját helyünk felfogásában mondhatni legfontosabb érzékszerveink károsodtak. Másrészt azért vagyunk áldozatok, mert a hidegháború légkörében általános beidegződéssé lett az a nézet, hogy a kétpólusú világ leegyszerűsített és központosított államrendszerei a fejlődés fejlettebb fokozatát képviselik, azoktól visszalépni nem is lehet.

Látszólag ezt a nézetet támasztja alá, hogy az európai integráció jegyében bizonyos nemzeti különbségek valóban maguktól, természetes módon, olykor rendkívüli módon csökkennek. Ami mellesleg olyan egyedülálló történelmi fejlemény, amely nem alakulhatott volna ki a második világháború tanulságai nélkül. Ám éppen a helyzet újdonsága okozza, hogy megértéséhez hiányzik a történelmi tapasztalat. A hagyományos, jórészt még 19. századi eredetű nemzetállami félelmek és az ezek lenyomataként megrajzolt szupranacionalista elképzelések számos esetben az 1945-ben lezárult múlt beidegzései. Ez igen csak megfontolandó körülmény. Az itt jellemzett félelmek és elképzelések hirdetői szívesen hadakoznak a globalizáció látomása, rémképe ellen.

Holott itt hatalmas, sokszor tudatosan gerjesztett félreértésről van szó. Az európai integráció folyamatában, ebben az összefüggésben éppenséggel az úgynevezett globalizációval ellentétes folyamatot kell látni. Olyan folyamatot, amelyben nem az eleve elrendeltetés szemlé-

lete, hanem a közeg szerves változásait, együttmozgásait elősegítő rugalmasság érvényesülhet.

*

Ehhez kapcsolódik egy további megjegyzés. Tény és való, Magyarországon is látványosan és gyorsan bontakozik ki egy új világ, amelynek kifürkészhetetlennek vélt részletei gyakran szorongást keltenek a hétköznapi emberben. Az egyik legfontosabb változás az, hogy a szovjet rendszer összeomlása felgyorsította, s immár Európa középső és keleti felében is gyakoribbá tette a hatalom gyakorlásának tárgyalásos módját. Miközben ez az átalakulás valóban jellemző az egész euroatlanti világra, sok globalizációval kapcsolatos fejtegetés akarva-akaratlanul ennek egy-egy vonatkozását ragadja ki és vonja kétségbe adott esetben. A tárgyalásos, megegyezéses hatalom ugyanis sokak szemében például széttöredezett, felbomló társadalmat jellemez, amelyet csak a fogyasztási szokások látszanak egybetartani. Az előttünk álló időszakban ez látszik egyébként az európai integráció egyik legizgalmasabb kérdésének is.

Összegzésképpen és röviden a következőket lehet a hatalomgyakorlás tárgyalások módjáról mondani. Az ismeretek tömegének növekedése, az oktatás fejlődése és átalakulása folyamatos összehasonlítást tesz lehetővé helyzetek, egyének, csoportok, földrajzi egységek között. Ez korábban nem így volt. Nálunk például még tíz-tizenöt évvel ezelőtt is más volt a helyzet. Elég arra gondolni, mit jelenthetett egy sztrájk egykor és ma. Most tény, hogy egyre bővül a referenciaként szolgáló csoportok száma és jelentősége, fokozódnak és jobban megfogalmazhatóbbakká válnak a különféle igények, elavulnak a nacionalista és a helyi bölcsességek, az elzárkózáson, a kirekesztésen alapuló stabilitás tekintélyei.

Ennek a változásnak a közegében figyelhető meg az átalakulás a hatalomgyakorlás természetét illetően. Az integrációba bekapcsolódó új demokráciák élete különösen gyors változáson megy keresztül ebből a szempontból. Még a közelmúltban is, mindenekelőtt a hagyományos nemzetállami és a szovjet típusú konstrukciókban a hatalom felülről illeszkedett, mondhatni telepedett rá a társadalomra, több-kevesebb vonatkozásban egyenesen parancsuralmi jellege volt. Most, az új helyzetben azonban a hatalmat el kell fogadtatni, ami a megegyezések folyamatos építését tételezi fel az irányítók és az irányítottak között. A hidegháború utáni körülmények között ez a folyamat mindenütt felgyorsult, kibontakozása azonban csak most kezdődik el igazán, különösen a szárazföld belsejében. Napjaink plurális, parlamenti demokráciái mindenütt a tárgyalásos, megegyezésre épülő hatalomgyakorlás kereteit teremtik meg.

A globalizációban ez a folyamat kétségtelenül benne van. Lehet, hogy sokak számára nem nyilvánvaló a változás. Nem mindenki tekinti jónak, fontosnak, helyesnek, hogy a tekintélyelvű hatalmi kapcsolatok lépésről lépésre a folyamatos tárgyalás, információcsere, alkudozás kapcsolataivá alakulnak. Mindez a szemtől szemben való közvetlen érintkezést, a másik helyzetének elemzését és megértését, a különféle racionalitások közti kiegyezések döntő szerepét, az erőpróbák elkerülésének szándékát jelenti.

Az új helyzetnek két következményével lehet számolni. Egyrészt a nemzet többé nem ideológiai-történeti képződményként jelenik meg, amely megosztja a társadalmat és a földrajzi környezetet, hanem kultúraként, amely a nemzetet sokszínűsége jegyében képes megjeleníteni és elfogadtatni. Ugyanez a kulturális jelleg teszi lehetővé azoknak az általános, gyakran globalizálónak nevezett hatásoknak a beolvastását is, amelyek körül annyi félelem él, s oly nagy viták folynak. Másrészt az új helyzetből következik az

is, hogy a polgártársadalom és az állam kapcsolatának jellege igen jelentős különbségeket hoz létre a nemzetek között. Ezeknek a kapcsolatoknak a hagyománya eleve nagy eltéréseket eredményez, amelyeket strukturális értelemben aligha lehet kiegyenlíteni a belátható jövőben. Nem a globalizálódó világon, hanem egyedül rajtunk múlik tehát, meg tudjuk-e őrizni nemzeti öntudatunkat.

GRANASZTÓI GYÖRGY

kód: Globalizáció
x 7

A^h MŰVÉSZET ÉS GLOBALIZÁCIÓ

91 Jegyzetek

A globalizáció olyan szövevény, mint amilyen a modernség volt. Áthálózza egész életünket, és egyetlen szálon sem lehet végigjárni minden zegét-zugát. Ez a halmaztermészet a lényegéhez tartozik. Az, hogy mindenünnen mást mutat. Beszélni csak így lehet róla, egy-egy fonalát követni egy darabig, felfejteni csomóit. Ha elég csomót bontunk szét, talán megsejtjük a globalizáció karakterét, kiterjedését.

1

A magas művészet, de fénykorában a népművészet is, mindig átlépte a határokat. A különböző nemzetek és közösségek művészei ismerték egymás munkáit. Gyakran személyesen is ismerték egymást, vándorútjukon igyekeztek külföldön tanulni és dolgozni, olyan korszakokban is, amikor a mi fogalmaink szerint körülményes volt a közlekedés. A határok lezárása, az útlevel-vízum-tartózkodási engedély karkai szindrómái csak a legrosszabb korszakokat jellemezték Európa történetében. A Szent Szövetség és a totális diktatúrák félelmét az eszmék szabad áramlásától, és a 20. századi úgynevezett nemzetállamok paranoid bezárkózását, gyermektegelképzeléseit az önállatásról meg a tiszta önazonosságról. Az a szabad mozgás, ami napjainkban megvalósul az Európai Unióban, a 18. század végéig a dolgok természetes rendjéhez tartozott, időtlen idők óta.

2

Az európai történelem első és mindmáig legsikeresebb globalizáló ereje a kereszténység volt. Ezért nevezi magát a római egyház katolikusnak, azaz egyetemesnek. Ez az erő nemcsak magasrendű közös szellemiséget tartott ébren, nemcsak nagy nemzetközi stílusokat teremtett, mint amilyen a gótika, de egyes korszakokban sok kárt is okozott a helyi és nemzeti kultúrákban. Tudjuk, micsoda szellemi pusztítást végzett a régi magyar kultúra visszaszorítása-kor a hittérítő kereszténység a 11. században. És megtette ugyanezt ugyanakkor a lengyel és a cseh, korábban a kelta vagy a frank, vagy az angolszász kultúrával is. Fennmaradni szinte csak az tudott, ami alkalmazkodott vagy hasonult. A történelemben ritka az újdonság. A helyzetek ismétlődnek, a szereplők és a módszerek cserélődnek. A bezárkózás, széttöredezettség korszakai és univerzális, egyetemes korszakok váltogatják egymást. Az persze korántsem mindegy, hogy a globalizáló erő milyen szellemiséget terjeszt, és milyen csatornákon. Sőt, ez az, ami valóban számít: hogy milyen magasságokba emeli, milyen mélypontokra taszítja az ember kultúráját. A kereszténység előtt is nagy globalizáló erők formálták a Földközi-tenger medencéjét: a római civilizáció és a görög civilizáció, alkotásainak, képzeletének ma is sugárzó csúcsaival, belénk ivódott szellemiségével. Talán könnyebb megértenünk a mai globalizációt, ha így gondolunk rá: egy új egyetemesség kísérletére, amely csak egy a sok közül a történelemben. Az igazi kérdés az, milyen is ez a mostani univerzális erő, mi az új formáiban és tartalmaiban.

3

Világot látni, új témákat és technikákat megismerni – mindez a művészek számára kifogyhatatlan inspirációt jelent. A vándorút lelki megpróbáltatásai és beavató katarzisai nem kerülhetők el. Az a kíváncsiság és nyugtalanság, ami

a művészt jellemzi, nem elégszik meg a falu vagy a kisváros határaival, az öregek hagyományaival. A felnyílás, a felfedezés vágya és az egyetemesség szomjazása természetes ösztön. Mesterlegények, katonák, kereskedők nyomán vonulnak végig népmesék és népballadák, történetek és dalok egész Európán. Balassit többek közt lengyel és olasz dallamok inspirálják olyan lírai versek megírására, amelyekben a magyar nyelv gazdagsága és hajlékonysága, de a magyar versritmus is, évszázados csúcokra jut.

4

A globalizáció tehát azért hatékony, mert természetes ösztönök nyitnak neki kaput: nemcsak a hódításvágy, hanem a kíváncsiság és az egyetemesség vágya. A nemzeti keret megkerülhetetlen, már csak a nyelv miatt is. Aki nem bír tökéletesen, árnyaltan legalább egy nyelvet, az anyanyelvét, az ember voltát is csak hiányosan élheti át. A nemzet pedig az a nem túl kicsi és nem túl nagy, átérezhető keret, amelyben a legtöbb emberi élményünk és képességünk kiteljesedhet. Magyarul lehetek otthonos és magyarul lehetek ember, ahogy íróink klasszikusan megfogalmazták a 20. században. De mindig tudjuk, hogy ember voltunk túllép ezen a kereten is, kozmikus dimenziói valami egyetememben, a végtelen érzelmeiben és metaforáiban érthetők meg. És nemcsak a nagy érzelmek, a szerelem, a vallási ekstázis, egy csillagos égbolt kozmikus szépsége tartozik ezek közé, hanem az út végtelennek látszó változatossága is. Vagyis a lélek nemcsak felfelé és lefelé keresi a teljességet, hanem ugyanúgy a horizonton túl.

5

A művész tehát nem tart a globalizációtól – illetve csak bizonyos fajtájától tart. A Rákosi-korszak teljes szellemi karanténja idején a katedrától eltiltott Lajtha László népdalt gyűjt és rendszerez, de komponálásában a népzene-inspi-

ráció és a modern francia zene, amitől elzárták, egyaránt hat. A Bernbe emigrált Veress Sándort a nyugati zene közegeiben is inspirálja régi erdélyi gyűjtése. Lajtha László és Veress Sándor ugyanabban az univerzális magyar szellemi térben komponál a vasfüggönyön innen és túl. Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezésükben ember voltunkról és a kozmoszról olyan fizikai, asztronómiai, antropológiai, nyelvi, régészeti, fiziológiai ismeretek birtokában cserélnek eszmét, olyan színvonalon, amit a nagyobb és szabadabb népek alkotói sem tudtak meghaladni. A belső emigráció különböző formáit élő magyar művészek gondolataikban és műveikben ekkor is teljes jogú és magas színvonalú világpolgárok maradnak – hogy magas színvonalú magyarok lehessenek. Kell legyen képünk, sejtésünk az egészről és az egyetemesről ahhoz, hogy a helyit hitelesen szólaltassuk meg. És az egész és az egyetemes csak a helyin átszűrve szólalhat meg hitellel, kifejező erővel. Ezért nincsen eszperantó költészet. És ha van, nem érdekel. Nem hiszek neki.

6

Ma rengeteg szó esik a rendszerváltozásról is, meg a globalizációról is. A kettő észrevétlenül összekeveredik a közgondolkodásban. Nem csoda, hiszen a rendszerváltozás nem 1960-ban, nem 1970-ben, és nem is 1980-ban indult el, hanem a '80-as és '90-es évek fordulóján. A rendszerváltozás, e békés forradalom lezajlását ez a történelmi pillanat szabja meg, szabta meg mindenütt, mert erősebb – a felszínen mindenképpen erősebb – a forradalmárok eredeti szándékainál. Nem kétséges, mi nyitni akartunk, szabadságot és demokráciát akartunk. De nem egészen így. A globalizáció új hulláma szinte ugyanolyan elemi erővel robbant be a Nyugat életébe, mint hozzánk, alig néhány évvel korábban, az 1980-as évek második felében. A Nyugat gondolkodó főinek és művészeinek ez a robbanás éppoly ne-

héz kérdéseket tesz föl, mint nekünk. Az ipar és a technika előbbre rohant, mint a szellem. A válaszok nagy részét még nem tudjuk – de bizonyos, hogy a könyvnyomtatás feltalálása óta nem érte civilizációnkat a mostanihoz hasonló földrengés. Ezért sem tudjuk a válaszokat.

7

Van, aki szereti összekeverni a globalizációt az európai integrációval is. Holott ez tévedés. A kvótarendszer, a fejlesztési és strukturális alapok, az engedélyezett nemzeti megszorítások ellentétesek azzal, amit a globalizáló gazdaság, elsősorban a huszonnégy órás szabad pénzpiac erői követelnek. Franciaország ragaszkodik stratégiai iparágak francia kézben tartásához éppúgy, mint a francia libamájhoz, és védi sajátos áruit. Az Armagnacból és a Calvadosból sosem lesz világszabványos krumplipálinka. Az európai kultúrában pedig éppen a globalizációval ellentétes folyamat zajlik le. A kultúra terén az európai integráció a nemzetek, a régiók, a helységek kulturális azonosságának megerősödéséhez vezetett. Nyugat-Európában mindenki ráébredt arra az egyszerű igazságra, hogy nem az országhatár adja egy nemzet valódi önazonosságát, hanem a virágzó helyi kultúra. Az egymást érő fesztiválokon arra figyelnek, aki más, aki helyének szelleme szerint egyetemes. Ki gondolta volna az 1970-es években, a magyar film nagy évtizedében, hogy az évezred végén az új dán és ír filmeseket fogjuk csodálni? Ki tudott volna mondani akkor egy neves ír filmrendezőt? Az Európai Unió országai olyan törvényi szabályozást alkottak, amely védi és erősíti a nemzeti filmgyártást – hasonló hozzájuk az a magyar filmtörvénytervezet, amelyet a múlt évben készített el a magyar filmszakma hosszú, körültekintő munkával. A médiatörvény alkalmas átalakításával együtt ez a magyar filmnek szárnyakat adhatna. Ha nem is mindjárt sasszárnyat, többet, mint verébszárnyat.

8

Ez az, amit Hollywood nagy filmstúdiói nem szeretnek. Ez az, ami ellen az amerikai bürokraták harcolnak a világereskedelmi konferenciákon: az európai filmtámogatási rendszerek. Van már Ezüst Mosogató-díj Hollywoodban: William J. Bennett republikánus és Joseph Liebermann demokrata honatyák alapították, és az év legocsmányabb, legkárosabb filmjének ítélik oda. A Kongresszus egyes bizottságaiban is vizsgálják a hollywoodi filmipar súlyos hatását a köztudatra, az amerikai pszichére. Ettől Hollywood iparának pozíciója még nem rendült meg, de kétségtelen, hogy hosszú idő óta először gyülekeznek felhők a Los Angeles-i égbolt szegélyén. A kormányzat még nem módosított álláspontján. A hollywoodi filmet annak tekinti, mint mi: amerikai ipari terméknek, és egyenlő esélyeket követel neki a világ minden piacán. A védővámok eltörlését, a hazai gyártás támogatásának megszüntetését. És közben még segíti is saját termékét, burkolt adókedvezményekkel és exporttámogatással. Ennyit a szabad piacról... Az Európai Unió országai nem hátrálnak meg: kitartanak a mellett, hogy az európai film nem ipari termék, hanem kultúra, és a nemzeti filmgyártás törvényi védelmet és támogatást érdemel. Az uniós alapoktól is. A nemzeti támogatásokat nagy összegekkel toldják meg az ET és az EU filmtámogatási alapjai.

9

Azt hiszem, nem köztudott: a magyar játékfilmkészítők csaknem annyi pénzt kapnak – már most is – az EU filmalapjaitól, mint a magyar költségvetéstől. Ennek kerete nekünk e pillanatban az Eurimages program. Még több támogatást kapnának – legkevesebb hárommilliárd forintot évente –, ha csatlakoznánk a Media 2 nevű programhoz is. Ennek azonban az a feltétele, hogy a magyar médiatörvényben történjenek meg bizonyos módosítások. Ez volt

az, amit Romano Prodi EU-elnök kifogásolt a minap Budapesten, s nem a magyar média állítólagos fenyegetettsége. Közben Lengyelország és Bulgária már élvezzi a Media 2 áldásait. Pedig az Eurimages-nak mi lettünk az első tagjai Kelet-Közép-Európából, még 1990-ben. Évi tagdíjunk többszörösét kapjuk vissza támogatásként azóta is. A Media 1-nek régióinkból szintén elsőként, 1993-ban lettünk tagjai Mádl Ferenc miniszteri aláírásával. Sajnálatos elsőség az is, hogy kizártak bennünket belőle – az említett törvénykezési mulasztás miatt.

10

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején egymás után robbannak be olyan technikai fejlemények, amelyek gyökeres fordulatot hoznak a világ kommunikációjában, az információ terjesztésében. Fontos hangsúlyozni, hogy ennek a fordulatnak hajtóereje a műszaki kutatás és az ipar, mert ez máig meghatározza az események jellegét. Az új lehetőségeket a média tulajdonosai és tervezői csak lassan ismerik fel. A televíziót csaknem hetven éve teremtették meg az amerikai és német mérnökök, de e médium sajátos műfaji lehetőségeit a kultúra közvetítésében és teremtésében csak évtizedekkel későbbre alakították ki a csatornák működtetői. Vagyis a technika megszületett, de a tartalom nem, ahogy Kózhalmi Ferenc mondja. Tulajdonképpen a médium is csak igen lassan, hiszen a médiumot a sajátos, reá jellemző új műfajok és stílusok teremtik meg. Ennyiben a médium, a közeg szorosan összefügg a tartalommal, ha nem is oly mértékben, mint McLuhan híres mondása tartja: *The medium is the message.* – A közeg az üzenet. Nem egészen.

11

Az elmúlt évtized elektronikai fejleményei tehát új kommunikációs helyzetet teremtettek. Műholdas csatornák

sokasága jelenik meg, a személyi számítógépek új nemzedékei bevonulnak az otthonokba, megszületik a világháló s az interaktivitás formái. Belép a szereplők közé a szárnyaló mobiltelefon is. Ezt a technológiai forradalmat a televíziózásban a reklám hajtja, a világhálón viszont inkább az egyéni kreativitás, a médium lehetőségeinek spontán, próbálkozásokon és ötleteken alapuló keresése. Az egyik médium hatalmi eszköz, mert működtetéséhez rengeteg pénz kell, a másik demokratikus (is), mert a tartalomba a működtetők alig avatkoznak bele, és információt bárki olcsón csinálhat rajta. Ez a helyes kifejezés: csinálhat. Hiszen nemcsak az elhallgatott információknak és a szabad szájnak lett fóruma a világháló, hanem az ezt a karaktert kihasználó tudatos manipulációnak, a hamis információ és hamis közvélemény gyártásának, ellenőrizhetetlen rágalmaszának is. A legjobb, ősi dezinformációs módszer: a piacon, pletykaként terjeszteni célzatos hírt.

12

Az új nagyipari televíziózásnak – ami nem egyéb, mint szigorú kalkuláción alapuló kereskedelmi tevékenység – tartalomra van szüksége. Bár komoly törekvések is működnek azon, hogy a műholdas televíziózás megszületését új arculatú és tartalmú csatornákkal a valódi hírek és a kultúrateremtés fórumaivá tegyék, a kereskedelmi csatornák legtöbbször ipari módszerekkel fedik el a tartalom hiányát. Sorozatban készülnek a kommersz műfajok filmjei, s a show-műsorok és vetélkedők. Ez ömlesztett új vért Hollywood nagy stúdióiba, de új brazil és mexikói filmvállalkozásokba is, amelyek Szabó családokat gyártanak minden változatban és mennyiségben. Van tehát Arte, TV 5, Duna Televízió, Magyar 2, BBC World, 3 Sat, Deutsche Welle, természetfilm-csatornák és a fenntartásokkal kedvelhető CNN, de a csatornák tömegében a hollywoodi kommersz műfajok töltik ki a napot, meg

az Esmeraldák, Paulák és Paulinák. Az utóbbiakban legalább nem az erőszak hollywoodi mítosza uralkodik. Csak a puha giccs.

13

Ha a művész a globalizációra gondol, ez jut először az eszébe. A globalizálódott televíziózás. A gazdasági globalizációhoz ezt nyilvánvaló szálak kötik. Nemcsak az, hogy a nagy csatornákat a multinacionális társaságok reklámja tartja fenn, hanem a tulajdonlás szerkezete is. Ha a kereskedelmi televíziók elmúlt néhány évben kialakult, bonyolult tulajdonlási térképére tekintünk, feltűnik a más téren megerősödött világcégek belépése a körbe. Megjelentek elektronikai cégek, mint a Sony, a világ legnagyobb könyvkiadó konszernje, a Bertelsmann, filmvállalatok, mint az UFA, a Walt Disney és a Time Warner, telefonvállalatok, de még építővállalatok is. A másik dolog, amivel a művésznek számolnia kell, az a világháló. Mindkettővel úgy, mint ami használható vagy elvethető. Velük vagy ellenük kell alkotnunk – de nem tehetjük meg, hogy nem veszünk róluk tudomást.

14

Ezek azok a globalizációs fejlemények a kommunikációban, amelyek a rendszerváltozás egész karakterét befolyásolták és befolyásolják, nagyobb mértékben, mint a résztvevők vagy akár a nyugati szimpatizánsok politikai szándékai. A művész számára – félretéve most a művészetpatronálás rendszerének sok gondját – ez a helyzet is létkérdéseket vet fel. Ami a kommunikációban történik, az a művészt érinti, így vagy úgy. A művészi alkotófolyamat hármasságának – alkotás-közlés-befogadás – két oldalát mindenképpen. Úgy is, mint éghajlat, úgy is, mint technika. Hogyan dolgozzon a művész? Szövetségben az új kommunikációval, vagy ellene? Van-e

harmadik útja? Egyáltalán, mekkora is a kommunikációs globalizáció hatótere? Mekkora a pszichikai nyomása?

15

A valóság leváltható lett, mondja Czakó Gábor. Értsd: a média leválthatónak tartja a valóságot, és le is váltja. Kétségtelen, hogy amikor sérült lelkű amerikai kamaszok az iskolában előadják Hollywood legújabb vérfürdőjeleneteit, el lehet gondolkodni azon, hogy mi is a valóság, mekkora a képi manipuláció ereje. Az amerikai bűnözési statisztikák kétségtelenül rosszabbak, mint az európaiak, de a jó két év alatt, amit az Államok számtalan városában és táján töltöttem, én egyetlen autós hajsztát sem láttam, nemhogy gyilkosságot, és nem lopták el semmimet New Yorkban, és Chicagóban sem. Aki a filmek nyomán keresi Amerikát, arra még mindig csalódás vár a helyszínen. A valódi Amerika sokkal unalmasabb – sokkal érdekesebb. A valóság még mindig messze lemarad a filmek mögött – vagy inkább megmarad, masszívan, valóságnak. Meg akar maradni. Az emberi lélek rendkívül bonyolult és gazdag. Nemcsak félelmek és alantas indulatok élnek mélytudatunkban, hanem a szépség és a normalitás erős igénye és előképei is, amelyek sok százezer évesek, és génjeinkkel öröklődnek. Az emberekkel nem lehet akármit tenni. De sok mindent, túlságosan is sokat, mielőtt felocsúdnak.

16

A valóságpótlékok rendkívül erős valósághiányt okoznak, s ezt tudják a médiaipari tervezők is. A kínzó érzést egyre valóságosabb valóságpótlékokkal igyekeznek megszüntetni, egészen a legvalószerűbb valótlanúságig, a CBS televízió túlélő-szigetéig, amelyen önkéntes jelentkezők éltek együtt emberpróbáló veszélyek közt, s egyikük – a nézők szavazatai alapján – győztes lett. (Jellemző, hogy együtt többen a szabályok szerint nem győzhetek.) A kö-

vetkező küszöböt egy svájci Nagy Testvér-sorozat lépte át, ahol már látható volt, amint két pár egy szobában szerkezik. Azonban tudjuk: a valósághiányt ezek az úgymond spontán helyzetek és a bennük gerjesztett történetek nem fogják orvosolni. A nézők élvezik egy ideig a leskelődést, de a többségük tudja, hogy ez is játék, szörnyű játék, amelyre szereplőnek csak exhibicionisták, szadisták, szado-mazochisták jelentkeznek. Szerep és dramaturgia szerint élnek a forgatás beindulásától kezdve, mert ez a kamera törvénye. Aki kamera elé lép, színpadra kerül, kilép a mindennapi időből, és más erők irányítják. Szerep vezérli, még ha maga választotta is, és dramaturgia szerint cselekszik, még ha improvizál is. Egyébként a Nagy Testvér-Doboz első változata nem Amerikában született meg, hanem Hollandiában, és éppen ez volt a neve. Nagy Testvér-Doboz. Te, a néző lehetsz Orwell mindenható Nagy Testvére, sugallja a cím. A Nagy Testvér-Doboz, a hiperrealizmus e végletes mozgóképi válfaja, uralomvágy és pornográfia szoros kapcsolatáról árulkodik.

17

A valósággyártás másik területe a híripar. Ez legalább olyan kártékony, mint az életutáztatok gyártása, és nehezebb is leleplezni. Erről azonban most nem akarok beszélni. Ha érint is mint értelmiségit és tájékozódni kívánó embert, kevésbé érint mint művészt. Annyiban mindenképpen, hogy amit én hozok létre mint művész, az nem hír... Mert erről is döntenek a hírgyártók, és többnyire így döntenek. Mégpedig előre. Ők már tudják.

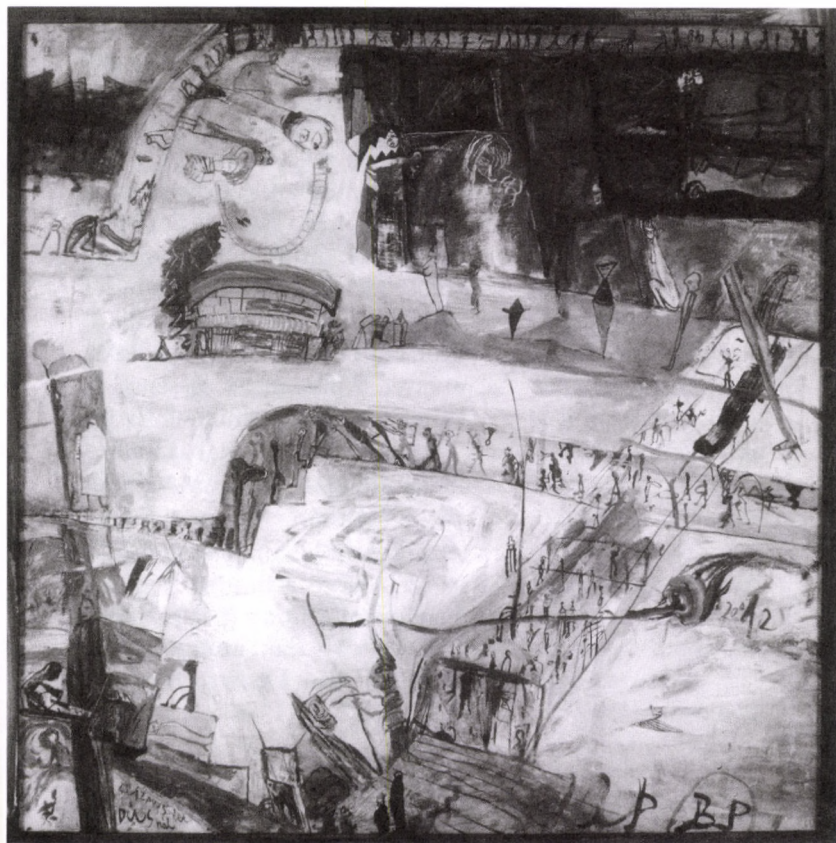
18

Reményem ez: ugyan az emberek élveztegek, bámészak és mulyák, de nem az önfeladásig. Swift, Huxley, Orwell remek és nyomasztó utópiái szórakozásnak is, műalkotás-

nak is, figyelmeztetésnek is jók, de a tétel, amin hatásuk alapszik, hamis: az ember teljes mértékben, ellenállás nélkül, nem programozható. A manipulált ember érzi a valósághiányt, és beteg lesz tőle. Egész társadalmak is. A médiaipar következménye – ha a dolgok így folytatódnak – nem az emberiség általános elhülyülése lesz, hanem olyan súlyos kataklizmák, amelyeket a társadalmak betegsége és gyógyulás iránti vágya fog mozgatni. Társadalmi indulatok, amelyek, meglehetősen, a felszínen, a látszatok ellen fognak csatázni. Volt már ilyen a történelemben, s még lehet is. Képrombolás, géprombolás helyett ezúttal képernyőrombolás. A látszatok ellen? A szimbólumok és eszközök, a közeg ellen. Ami persze újra fog születni... Egy ilyen forgatókönyvet méltóbbnak tartok az emberi természethez, mint Czakó Eufémia-vízióját. A 451 Fahrenheit, Ray Bradbury és Francois Truffaut látomását a lázadásról inkább, mint Huxley falanszterét.

19

A globalizmus a művész számára tehát az informatikai forradalom képében jelenik meg. Elsősorban mint az elektronikus adatok – kép, hang, hír – határokon átömlő özöne, új eszközökön és új formákkal. A kérdés most is az, mint minden nagy korszakváltás idején: vele vagy ellene haladjunk-e? Kívüle? Természetesen a kérdés retorikai. Mindegyik utat járni kell. Az ideológusok tévednek: nincsenek tiszta vagy-vagy helyzetek. Ami látszólag eltűnik, bűvópataként él tovább. Ami tarol és uralkodik, csak a felszínt érinti meg. A művészet a korszakváltozás jelét meglátta, amikor megjelent a televízió – sőt már korábban, amikor megjelent a fényképezés és a film. Igyekezett megteremteni azokat a módszereket és formákat, amelyekkel az új médiumokat a maga követelményei és értékei szerint tudja használni. Alkalmazkodni tehát, kialakítva a művészet mediatizálható formáit, de alakítva is a médiumokat, módszereiket, tartalmukat.

ÖRS VEZÉR TÉR (RÉSZLET) III., 2000

akril, farost, 100×100 cm

Az alkalmazkodás kettős. A valósághiány, a tartalomínség csak a művészek közreműködésével enyhíthető, orvosolható ténylegesen.

20

A mostani – fél évtizedes – történelmi pillanatban bukannak fel azok a formák, amelyeket a világháló szabad

fóruma tesz lehetővé. Tegnap írt versemet már ma felvihetem a honlapomra, és majd akkor adom ki könyv formában, ha belső készítés, alkalom és kiadó adódik rá. A honlapon csatolhatom gyermekkori fényképemet, egy tízéves naplójegyzetet, és egy fényképet a macskámról, egy másikat a dunabogdányi főutcáról. Csatolhatok audiovizuális anyagot, amelyen táncot improvizálok a saját dúdolásomra. Közben érkeznek kommentárok múlt havi verseimről a honlapra, és verseket is küldenek rá ismerősök és ismeretlenek. És küldenek rá minden egyebet, szerelmi ajánlatot fényképpel és fénykép nélkül, képet, hírt, felhívást, tiltakozást, szemetet, epét és takonyt. Átalakul az *egésznek* és a *zárttségnek* az a kézbe vehető, megszagolható formája, amit a könyv testesít meg, az én, a személyiség határai pedig mintha elmosódnának. Minden folyamatossá válik és térbelivé. A honlap, ha a maga spontán módján gyarapodik, olyan *mintha* az élet szerkesztené, *mintha* a postaládám nyílna meg, az ideje szétterítve a honlap terében idejében. Mintha. A legminthább mintha, amit virtuális valóságnak neveznek. Nincs részegítőbb, mint az érzéki valóság – a létezés – újmódi, legújabb módi látszata. Megint – a valósághiány?

21

Nos, ezzel a lehetőséggel én egyelőre nem élek. Nem szántam el magamat erre a nyitásra, mert ismerem a tétjeit. Tudom, hogy ez nem pusztán technikai ügy. Belső vészcsengőm jelzi, hogy nem egy új technika, hanem egy új életforma lépne be időmbe, világomba. Ez nem olyan, mint ha porszívót vásárolnék. Órákat követelne a napomból cserébe azért, amit ad. Ki kellene lépnem mindennap a világháló piacterére, melynek saját élete és ideje van. A világhálón nemcsak az információ új szabadsága jelent meg, de az információcsömör is, ami szinte fizikailag is megtestesül a hálózatok és gépek hasmenés-bélszorulás

ciklusában. S az okos emberek, akik a világhálót felnövesztették, sem bírnak már el ezzel a káosszal, a szinkronia és a folytonos határsértések televényével. Már készül az Internet 2, sokkal szigorúbb működési szabályokkal. És ha majd az is telítődött, nyilván következik az Internet 3, a privát internet, kerülő utak luxusutasok számára, amik egyszer főútvonallá szélesednek...

És így tovább.

22

Vannak a költészetnek, ahogy én művelem, olyan ősi feltételei, amelyeket érdemes megőrizni. Nemcsak a műnek, hanem az írás életformájának. Ezek a feltételek teljesen sosem tűnhetnek el, és értékük ritkaságukkal növekszik. Ilyen például a csend, a választott magány, az én és a világ határainak alkalmi – rendszeres – rögzítése, a szemlélődésfolyam zavartalan fenntartása. Csak ebben a nyugalomban tudnak létrejönni, a mindennapok káoszából kiválasztódnak azok az alapművek, amelyek fenntartják az emberiség kreativitásának mélyáramát, hagyományát. Hogy én hozom-e létre őket, az most mellékes, az akaratomon túl levő dolog. Egy ember egy tollal, ecsettel, késsel, hegedűvel. A világ egyik védett kis szárnyékában. Ez az alaphelyzet ma is. Az így alkotott dolgokhoz képest minden csak alkalmazás. Az alap kutatások nélkül nem tudna előrelépni a tudomány, és a technológia sem. Az alkalmazás látványosabb, de az alapművek gyökérzetéből él. Nyolc hangból álló dallamsor, egy zseniális – a nyelv szelleme szerint alkotott – mondat, egy csodálatos történet, Aphrodité-szobor törött másolata. Ezekből áll egy nemzeti kultúra, az emberiség művészi hozománya. És nem a számoktól függ elterjedésük, hanem attól, ki látja, hallja őket. Ki adja őket tovább, és hol, kiknek, hogyan.

23

Alapművekkel bíbelődni – a mai életformában ez különösen ezoterikus és aszketikus választásnak tűnhet. Szánandónak. De a hatásmechanizmus olyan a kultúrában, mint a hajszálcsöveség. És ki tudja, talán mint a gondolatátvitel. Titokzatosak és lezárhatatlanok az útjai. Dante Alighieri teremtette meg a modern olasz nyelvet – ez közhely. De mikor? A tizenharmadik-tizennegyedik század fordulóján, amikor nem létezett a nyomtatás. A firenzei száműzött versei kéziratban és szájról szájra terjedtek el, olvasva, mondva és énekelve, olyan sebességgel, hogy halála után nem sokkal már egész Itáliában az ő nyelvén írtak és beszéltek a művelt emberek. Pedig amíg élt, szidták vagy elhallgatták politikai eszméi miatt. Arcát se ismernénk, ha barátja, Giotto – vagy annak tanítványa – nem festi bele „történetesen” egy freskó Paradicsom-jelenetébe. Lassú médium a szóbeliség, de biztos. Nem tudjuk, mi fog hamarabb eltűnni az emberiség életéből, a könyv-e vagy a világháló. Vagy eltűnik egy katasztrófában mindkettő, és marad ismét az emlékezet, a szájhagyomány, s amit az őrzött meg? Noé története nélkül, dalok és mesék nélkül nincsen emberiség. S ahol eltűntek a szóbeliség fenntartói, az írás és az emlékezet, hiába maradtak fenn a kéz alkotásai. Nem tudjuk, mit jelentenek. Nem tudjuk, Mesa Verde indián városa miért néptelenedett el, s mit üzennek nekünk építményei.

24

Bármilyen is a káosz a világhálón, bármilyen nyers, kócos, ostoba, van benne valami nagyon vigasztaló. A nem sztárolt tehetség, a személyiség, az egyszeri, a helyi szabadságharca a szabványosított kommunikáció ellen. Ez a szellem örök függetlenségi törekvésének erejét mutatja, még ha végletesek, groteszkek is olykor a produktumai. Megnyilvánul a televíziózásban és a rádiózásban is, tömérdek helyi, közösségi adót teremtve szerte

a világon. De a helyi művészet újra s újra megteremti leg-sajátabb fórumait is, a táncházakat, dzsesszklubokat, kis irodalmi köröket. Két mozgás jellemzi tehát a világot a kultúrateremtésben – az egyedire törekvés és a globálisra törekvés. Eza kettő megjelenik tiszta végletként is, de együtt is. A globális információs szereplők tudják, hogy a hitelességet csakis az egyediséggel vagy annak illúziójával lehet megteremteni a képernyőn, s ezért megpróbálják mediatizálni a valóban értékes egyéni teljesítményeket is. A nagy televíziótársaságok egyik válfajának az a stratégiája, hogy nem pusztán egyetlen nagy kommersz csatornát hoz létre, hanem olyan tematikus csatornák sokaságát, amelyek valódi szellemi értékeket is továbbítanak. A helyi, a közösségi alkotás pedig nem mindig marad meg saját keretei közt. Szeretné megmutatni magát a világban, s így a kommunikáció nagyobb, globálisabb fórumaira is kijuthat.

25

Vannak nagy művészi formák, amelyek meg sem tudnak jelenni méltó színvonalon a pénz és a hatalom támogatása nélkül. Ilyen volt a barokk opera, de az egyiptomi szfinxek is, ha nem pusztán kultikus alkotásként tekintjük őket. Engem inkább megfog az antik görög városok, mint Efezosz, piactereinek intimitása és kis léptékű monumentalitása – de nem zárhatunk ki olyan nagyzoló, pompakedvelő korszakokat az emberi szellem hagyományából, mint amilyen a barokk volt. Nemcsak Rubens hatalomfitogtató freskói születtek ekkor, hanem olyan intim remek is, mit Bach szonátái szólóhangszerekre és John Donne Istennel, szerelemmel vívódó lírája. Egy toll, papír, hegedű, s egy elmélyült ember a világ kis védett zugának pillanatnyi nyugalmaiban. Ennyi kellett a létrejöttükhöz. A nagy művészi formák az igazán törekenyek. Annál sebezhetőbbek, minél nagyobb szervezet, minél bonyolultabb technika

szükséges a megvalósításukhoz. Régi, ismert tény, hogy a köztéri szobrászat milyen mértékben függ a társadalom jólététől, a megbízók ízlésétől, az intézmények elvárásaitól. A puritán, protestáns Amerikában köztéri aktszobor egyetlen sem született talán az egész 19. században. Az elektronikus kommunikáció új formái, és az ezektől bármilyen formában függő művészet, teljesen ki van szolgáltatva a globális pénzügyi rendszernek. Csak ez a rendszer tudta előteremteni az új kommunikáció kifejlesztéséhez, gyártásához szükséges pénzt. De ez a pénzügyi rendszer, a közgazdászok figyelmeztetnek, rendkívül törekeny. Két friss fejlemény: az internetes kereskedési forma üzleti csődbe került, és a technológiai részvények legfontosabb tőzsdéjén, az amerikai NASDAQ-on a részvények értéke átlagban a harmadára zuhant 2000 márciusa és 2001 márciusa között.

26

Lehet ezerszámra íratni verssorokat elektronikus agy segítségével, s ebből választani a legjobbakat. Segíthet egy ilyen módszer az ihletnek az elindulásban. Az alkotás gesztusa itt a kiválasztásban és az olvasásban valósul meg – így lép át a szöveg az emberi szférába. Mégis az ősi módszerrel költött vers marad az igazi, mert a psziché komplexitása, ötletessége abban a csupasz csendben nyilvánul meg igazán, ahol nincsen semmi egyéb, csak a leendő alkotó és primitív – a kezet meghosszabbító – eszközei. Mielőtt az első sort leírom, semmi sem adott, csak a psziché teremtő állapotának túlcorduló feszültsége. Egy végtelen mező közepén teszem az első mozdulatokat, s ezek menet közben nyitnak és zárnak tereket, s alakítják ki a mű világát és törvényeit. Ez a teremtő állapot s ez a végtelen mező nem táplálható be elektronikus agyba, mert megelőz minden elektronikus keretet és minden szoftvert. Lehet, hogy négy szótag lesz az első sor, lehet, hogy tizenhat. Lehet, hogy

a sebzett ember üvöltése, lehet, hogy a játszó gyermek „értelmetlen” invenciója, lehet, hogy az érett szellem bonyolult, mesterkélt építménye. Ebben az időn kívüli, óriási intenzitású pillanatban számtalan megtestülésre törekvő erő metszéspontján állok: mindazoknak az érzelmi, indulati, intellektuális ösztönerőknek, amelyeket a psziché egy látomás uralma alatt mozgósított. A jó vers ennek a pillanatnak a hű – minél hűbb – nyelvi tükre, de oly módon, hogy a nyelv s törvényei maguk is formáló erőként lépnek be a folyamatba. Emberi alkotás nincsen közegen, médiumon kívül. De minél egyszerűbb a médium, annál szabadabb és gazdagabb.

27

Minél tökéletesebb lesz az elektronika és a gyártási technológia, annál nagyobb a hitele a kevés eszközzel létrehozott műveknek és a kéz alkotásainak. Vagyis az egyediségnek, a „véletlen” és a „szabálytalan” lenyomatainak. De az „szköztelenül” megformált műalkotáshoz nemcsak hiteléért menekül vissza újra és újra az elektronikus kulisszák között élő ember. A közvetlenség, az érintés, a test valóságához is vissza kell térnie, hogy meg ne tébolyodjon. A test sosem pusztán test, hanem teljes világunk foglalata. A test marad örökre egész világunk mértéke, horgonya, köldökzinórja. A gondolat az érintésből táplálkozik, s az igazi érintésben gondolat él. A testtől eltávolodott, elidegenedett kultúra halálra van ítélve.

28

A végső kérdés a művészetben ugyanaz marad: mi fog belőle meg? Milyen látomás, milyen törekvések, milyen megvalósulásban, milyen tehetséggel. Mitől izzad meg a tenyerem, szökik fel a pulzusom. Mert a mérték ebben is a „testem”. Pontosan jelzi, érzem, hogy igazi-e a dolog vagy nem. Megfognak Molnár Sándor festményei, Szer-

vátiusz Tibor Móricz-feje, és megfog az olyan mediatizált mű, mint Mozart Don Giovannija Joseph Losey filmjében a képernyőn.

29

S mit tehet a művész, ha magyar? Maradjon az. Mint a világ polgára s mint egy nyelvi közösség gyermeke. Nem írhatok eszperantóul verseket, és nem írok angolul sem. Elég jól tudok angolul ahhoz, hogy tudjak verset írni, és hogy tudjam: ezek a versek szegényebbek lennének annál, amit magyarul tudok írni, s amit amerikai, angol barátaim írnak angolul. Vannak persze kivételek: például Samuel Beckett, aki talán egyformán jól írt angolul és franciául. De ő Párizsban élt, olyan otthonosan, amennyire egyáltalán tudott, és drámái arról szólnak, hogy az ember reménytelenül otthontalan mindenütt. Az otthontalanságot is csak az tudja tökéletesen megírni, aki tökéletesen otthonos legalább egy nyelvben.

30

A nyelv nemzedékek tapasztalatának és tehetségének foglalata. Olyan közös alkotás, ami tanít és vezet, átadja bölcsességét, ha oda tudok figyelni rá. Aki nem figyel rá, annak nem engedelmeskedik. A művészet közege, hagyományozott eszközei tehát helyiek. Nemcsak az irodalomé, a többi, egyetemesebbnek látszó művészeté is. Egyetemesé eszközei csak részben teszik, sokkal inkább üzenetei, átértett élményei, jelképei, mélysége. Egyik kötelességünk az, hogy a nyelvünkre, eszközeinkre figyeljünk, a másik pedig az, hogy a világra, az egész világra. A tudatlanságra nincsen mentség. Ne meneküljünk el attól, ami sebez és fáj, hanem keressük meg, próbáljuk megérteni. A művészet csak ellenállással szemben tud jelentést teremteni. Azzal szemben, amit divatosan problémának nevezünk. A globalizáció is ilyen probléma, a világ újfajta ellenállása

– támadása – az énnel, a kultúrával szemben. Szembe kell tehát néznünk vele, ki kell ismernünk, meg kell szelídítanunk. Különben problémátlanok maradunk: jelentéktelenek.

31

Az író „alapkutatást” végez. Ha nincs bátorsága és szerencséje ahhoz, hogy jelentést teremtsen a mai nyelv és a mai világ találkozásából, a kor marad vele néma. Ha nem figyelnek reá, s ő nem írja meg történeteit, lassan meghal a színház és a film is, és a kor emlékezet és képzelet nélkül marad. Ezért kell becsülni az írókat, és biztosítani neki a nyugodt alkotás körülményeit. A mai Magyarország nem becsüli az írókat – nem olvassa, nem bátorítja őket. Új elitünk a felületen él, egy hamis alkalmazkodási görcsben, nem ismeri a világot, nincsen emlékezete és képzelete. Amit annak hisz, az foszló köd, súlytalan káprázat. A múlt és a pillanat sémáit használja. Nem tud jövőt gondolni el: mert a jövő nem ismétlődés, hanem mindig valami más.

32

Figyelmünk nem lankadhat: mélyen elemeznünk kell az elektronikus média és az audiovizuális világ tartalmait, és minősítenünk kell új irányait. Mert, ismétlem, csak velük és ellenük alkothatunk – nélkülük akár, de úgy, hogy létük ott dereng, mint árnyék, az idegrendszerünkben, a nyelvünkben. Mint a felhőfoslány fölöttünk, amire nem nézünk fel, de érezzük, hogy átszínezi a fényt. Szóltam az ezredéve diadalmas kereszténységről – de most milyen üzeneteket kapunk a kulturális globalizáció központjából? S hol a központ, hol a székhely? Nincsen, csak mindent átható – virtuálisan összehangolt? – mentalitás. Az előtérben most bárgyú állítások és dörzsölt tagadások tolonganak. Egy banalizált világ zabálja fel most önmaga utolsó miszlikjeit. Ebbe avatódunk be, ha megfog e beavatás démoni

kéje. Mi köze ehhez a művészetnek? Csak annyi, hogy ennek a kéjnek ellenében kell létrejönnie, ilyen restség, ostobaság, lealacsonyulás ellenében. A képernyőn is, akár úgy, hogy átveszi tőle eszközül azt, amit lehet. Náha restnek, ostobának és lealacsonyultnak kell álcáznia magát, a szellem titkos ügynökéként. És így győzni. Most nem magaslatok, nem sámánda és gregorián ének közt kell választanunk, nem érték és érték között.

33

E végső helyzetben fekete-fehér lett a világ kettőssége. A művészet létrejöttéhez nem elég a termő rögeszme, mindig kell az említett közegellenállás. Az lehet a tunyaság bődulata, a korlátolt céh gravitációja, a megrendelő szűkmarkúsága, vagy éppen csak a közöny. Most a szellem létének demonstrációjaként a pokoli banalitás és az uralkodás pornográfiája ellenében kell létrejönnie a jelentésnek, az üzenetnek. Ellenállásnak ez elegendő, az elegendőnél is több. Mi adja vele szemben az erőt? Az, hogy most is létezik magasrendű szellemiség: a valódi globális szemlélet, ami az elmúlt fél évszázadban terebélyesedett ki. A médiaipar mállekony kulisszái, színes függőnye mögött szüntelen működik és erősödik, mint szellem, mint együttműködés. Amit régóta tudtunk, hogy a bolygó közös, de a felelősség is közös, lenyűgöző látványként bizonyosodott be a világúrból készített felvételeken, amelyeket a műholdak küldenek le hozzánk immár csaknem ötven éve. A felvételeken nincsenek politikai határok: még a kontinensek sem különülnek mereven el. E gyönyörű, magányos *kertbolygót*, ahogy Bejczy Antal, az amerikai magyar űrkutató nevezi, hatalmas tengeráramlások és ciklonok folytonos keringése burkolja be, összekötve legtávolabbi pontjait is. Radioaktív felhővel is akár, a csernobilivel. Ebben az óriási rendszerben minden apró helyi történésnek globális következménye lehet. A tudósok és mérnökök számára, akiknek

ezeket a felvételeket köszönhetjük, a globalizmus ezt jelenti: közös munka, közös felelősség. Ez az igazi globális gondolkodás: nem a haszonvágy, hanem a gyönyörködés és a törődés hajtja. Ha a haszonvágy és a restség győz, mindnyájan belépusztulunk.

34

Ugyanezt a globális szemléletet erősítették meg az elmúlt fél évszázadban holisztikus gondolkodók, vallásos filozófusok, vallási vezetők, mint a száműzött dalai láma. Ők a világvallások rokonságát, az egész bolygóra kiterjedő ökumenikus szellemet hirdetik könyvekben és előadókörutakon. Ez a globalizmus, amelynek természetes kinövése a globális ökológiai szemlélet s annak etikája, esztétikája, teológiája, nagyon megerősödött a nyolcvanas évekre. Aztán mintha felette is átcsapott volna az információs forradalom és a kommerciális globalizáció hulláma. Valójában azonban virul és egyre erősebb, s a képernyőkön is megnyilvánul. Része lett a mediatizált világképnek is, ha kisebbségi része is. Világunk erkölcei a római császárkort idézik? Meglehet. De a római császárkorban erősödött meg a spirituális vallásosság is, s ekkor bukkant elő a föld alól a győzelmes kereszténység.

35

Csendjében, alkotó magányában a szellemi ember nincsen egyedül. Amit létrehoz, itt és most, kapcsolatok óriási rendszerébe illeszkedik, és globális jelentőségű lehet. Tudjuk, egyetlen hógolyó lavinává nőhet, egyetlen lépés kilométeres rianást roppanthat a jégbe, egyetlen sikoly végigrepeszthet egy óriási üvegtáblát. Egyetlen hegedű millió szívben rezonálhat – ezt is az információs forradalomnak köszönhetjük. A beköszöntő Vízöntő kornak vannak ilyen globális üzenetei is.

36

A valóság szövevényesebb, mint ahogy a globalizáció csillogó kulisszái sejtetnék. Mert az ember alapvető tulajdonságai mozgatják, s ezek közé nemcsak a hatalomvágy és a csábító látszatok vonzása tartozik, nemcsak a szórakozásba menekülés, hanem a transzcendencia áhítása is, a játék öröme is, s az az elnyomhatatlan ösztön, hogy társaihoz, a kultúrához, a természethez és a kozmoszhoz való viszonyát emlékezetesen, hitelesen jelenítse meg. Bármennyit és bármilyen tolakodón ugrál is a globális média, az is csak egy szereplő a többi között: utakat nyit és utakat zár le. A valóságot nem az ő hatalma teremti meg, hanem az ember mint antropológiai lény, aki a mi időléptékünk szerint alig változik. Az ember pedig olyan, amilyennek a művészete, kultúrája mutatja: felületes, igénytelen, hiszékeny, agresszív, szadista, emelkedett, szépet és jót áhító. Ilyen volt és ilyen lesz, ameddig ellátunk. A formák azok, amik változnak, amiket átalakítunk. És nem kérdés, vannak korszakok, amikor a változás drámai, és az embertől ilyenkor nagyobb erőfeszítést kíván, hogy megőrizze és kiteljesíthesse önmagát. Átélni a nagy változást mindig nehéz volt, nehéz lesz. Nem kétséges, művésznnek lenni ma nagyon nehéz.

KODOLÁNYI GYULA

K: Homoklikőr

Kód: Németh László

Am

SZÍNKÉP: KÉT BESZÉLGETÉS NÉMETH LÁSZLÓRÓL

Németh László élete levelekben I–III. 1949–1975

A huszadik századi magyar irodalom kimagasló személyisége, Németh László terjedelmes levelezést hagyott hátra. Az 1949 és 1975 közötti időszak gazdag anyagát a tavalyi év folyamán a budapesti Osiris Kiadó jelentette meg három testes kötetben, az író lánya: Lakatosné dr. Németh Ágnes, Domokos Mátyás irodalomtörténész és egy fiatal irodalomkutató: Duró Gábor gondozásában. A gyűjteményről Lakatosné dr. Németh Ágnes és Domokos Mátyás beszélt műsorunkban.

ATV 2 Színkép című műsorán

– Hogyan lett könyv ebből a hatalmas levelezésanyagból?

LAKATOSNÉ DR. NÉMETH ÁGNES:

– Ez a három kötet huszonöt éves munka eredménye.

Édesapám halála után kezdtem el a leveleit gyűjteni; akkor még csak a családnál levő leveleket gyűjtöttem össze. Ez a gyász reflexiója volt. Szortíroztam, olvastam a családi leveleket. Aztán félretettem ezeket az iratgyűjtőket, és tíz évig nem is nyúltam hozzájuk.

Tíz év után a gyerekeim felnőttek. Ekkor már több szabad időm volt. A nálam levő címek alapján elkezdtem az édesapám leveleit összegyűjteni a levelezőtársaitól. Ilyen

Folyóiratunk művészeti magazinja, a Színkép (TV2) adásaiból közöljük az alábbi interjúk, beszélgetések szerkesztett változatát.

gyűjtögető körúton jutottam el Domokos Mátyáshoz, aki akkor a Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgozott, és aki megkérdezte tőlem: „Nem volna kedve ezeket kiadni?”

Akkor már a levelek bővületében éltem; éreztem azt, hogy szerves részei az életműnek, tehát valóban fontos volna a megjelentetésük. S ettől kezdve tudatosan és módszeresen dolgoztam a levelek összegyűjtésén és rendszerezésén.

Greza Ferenc professzor úr vállalta el az első kötet jegyzeteinek a megírását. Ez a gyűjtemény az életműsorozat záróköteteként, 1993-ban jelent meg a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, és 760 levelet tartalmazott.

A későbbi években is változatlan lelkesedéssel, ám sokkal csekélyebb eredménnyel gyűjtögettem a levelezőtársaktól a leveleket. Ekkor már csak tízszázalékos volt a „találati arányom”, hiszen harmincéves címekre írtam, és gyakran azoknál sem voltak meg a levelek, akiket megtaláltam. Úgy gondoltam, le kell állítanom a kutatást, és kötetbe kell rendeznem a meglevő anyagot. Greza Ferenc professzor meghalt, de nagy szerencsémre Domokos Mátyás mellém és a levelek mellé állt, és elvállalta a jegyzetek megírását.

DOMOKOS MÁTYÁS:

– Aki elkezd lapozgatni ezt a hatalmas gyűjteményt, azokkal a kötetekkel együtt, amelyek szintén Németh László levelezését tartalmazzák – az előzményekre gondolok, az életműsorozat zárókötetére (*Németh László élete levelekben 1914–1948*), aztán a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában kiadott Gulyás Pál–Németh László levelezésre (*Egy barátság levelekben*), valamint a tatabányai Új Forrás és a debreceni Csokonai Kiadóvállalat köteteire (*Levelek Magdához és Levelek apámnak*), amelyek az írónak és legidősebb, Kanadában élő lányának a levelezését tartalmazzák –, azt fogja tapasztalni (ebben nincs különbség a kötetek között), hogy mennyire szerves része a levelezés, a levélforma Né-

meth László írói életművének. Németh László ezekben a levelekben – nem mindegyikben, természetesen – ugyanúgy érinti és ugyanazzal a félreérthetetlenül szókimondó megfogalmazásban azokat a kérdéseket, amelyeket az életművében egyébként érintett.

LAKATOSNÉ DR. NÉMETH ÁGNES:

– Vegyész vagyok, korábban az irodalmi életben nem voltam otthonos, és apám legbensőbb barátain kívül onnan senkit sem ismertem. A gyűjtőmunka során sok kiváló emberrel ismerkedtem meg, s örömmel tapasztaltam, hogy a levelezőtársai mind segítőkészek voltak.

– *Mit találnak az olvasók ezekben a levelekben?*

– Tömören fogalmazva: Németh László életének és korának a történetét. Ha azonban egy kicsit bővebben is kifejthetem, akkor azt mondanám: három csoportra oszthatók ezek a dokumentumok. Az első csoportba sorolhatók az úgynevezett „ügyekkel” foglalkoznak, a második csoportba a baráti, a harmadik csoportba pedig az olvasói levelek tartoznak.

Hogy mit értek az „ügyek” fogalmán? Az első csoport levelezésanyaga huszonöt év kultúrpolitikai metszete valójában; a Németh László-művek megírásának, megjelenésének és kritikai fogadtatásának a története.

Szemléltetésképpen néhány példát említenék. 1954-ből például a *Petőfi Mezőberényben* megírását és megjelenését s a kritikákat. Akkoriban nem lehetett egyszerűen csak legyinteni a kedvezőtlen kritikákra. A Népművelő című folyóirat szerkesztőjét például elbocsátották az állásából, mert közölni merte a *Petőfi Mezőberényben* szövegét. De említhetném a háromszor betiltott *Galilei* esetét is, amiről édesapám Benedek Andrással, Illés Endrével és Illyés Gyulával levelezett hosszasan. A levelekben nyomon követhetjük az eredeti formájában soha meg nem jelent *Magyar Műhely* viszontagságait, a kilencedik előadás után betiltott Széchenyi-dráma és sok más mű utóéletét, sorsát.

Voltak aztán kifejezetten politikai „ügyek” is, például a népi írókkal kapcsolatos állásfoglalás, az Irodalmi Tanácsban való részvétel, a Kádár János–Németh László levelezés a Bibó-üggyel kapcsolatban és hasonlók.

Végül néhány szót a harmadik csoportba tartozó levelekről. A hatvanas években az olvasók nemcsak esztétikai élményt, de tanácsot, biztatást, életmintát is vártak az íróktól. Ennek következtében intenzív kapcsolat alakult ki az író és olvasói között. Édesapám minden olvasói kérdésre és lehetőség szerint minden levélre válaszolt. Ezekből a kérdés-feleletekből egyfajta kortörténet rajzolódik ki. Aki tehát elolvassa ezt a gyűjteményt – persze, a terjedelme miatt inkább csak olvasgatni lehet –, az nemcsak arra kap választ, hogy hogyan élt egy magyar író ez alatt a huszonöt-huszonhat év alatt, hanem arra is, hogy milyen volt és milyen problémákkal küszködött a korabeli magyar társadalom.

DOMOKOS MÁTYÁS:

– Olyan vallomásokat is olvashatunk ebben az anyagban az emberi élet legszemélyesebb kérdéseiről, amik csak orvosi rendelőkben vagy gyóntatófülkékben hangzanak el, de ott se mindig. Németh László ezekre is válaszolt.

– *Németh Lászlónak Ha én lennék miniszter (Levél egy kultúrpolitikushoz) című tanulmánya és a kapcsolódó levelezés a politikai „ügyek” közül való...*

LAKATOSNÉ DR. NÉMETH ÁGNES:

– Aczél György arra kérte édesapámat, írja meg, hogy mit nem talál megfelelőnek a rendszerben. Apu erre azt mondta: kritikára nem vállalkozik, de arra igen, hogy megírja: ő hogyan csinálná az egészséget. Persze, ebben az esetben is érvényes volt a mondása: „Írni és óvatosnak lenni egyszerre nem lehet”.

Jelenleg apám háború után írt tanulmányainak a gyűjteményét rendezem sajtó alá a Püski Kiadó részére, úgyhogy újraolvastam ezt a „miniszter-levelet” is. Csak egy

mondatot idéznék belőle (több ilyen van benne): „A szocializmus legnagyobb hibája az, hogy ha valaki azt mondja, hogy ő kommunista, vagy annak tettei magát, evvel mérhetetlen hatalmat kap más emberek tönkretételére...” Hogy apám hogyan gondolhatta azt, hogy ezt az ítéletét 1962-ben elfogadják?... Nem, annyira azért nem volt naiv, hogy föltételezte volna: megfogadják a tanácsait. De azt elvárta, hogy beszéljenek vele. A levelezésből az derül ki, hogy először akartak is beszélni vele minderről; s arra számított, hogy egy tizedrangú, kis példányszámú folyóiratban közreadják az általa elmondottakat.

Ez nem történt meg. A *Levél egy kultúrpolitikushoz* csak huszonnégy évvel a megírása után, 1986-ban jelenhetett meg. Abban a hiszemben engedélyezték a közlését, hogy már nem aktuális. Mint említettem: nemrégiben újraolvastam, és úgy látom, sajnos, hogy még ma is nagyon sok aktualitás van benne.

Ez a tanulmány édesapám életében korszakváltás volt. Amikor megírta, akkor még bele akart szólni a politikai kérdésekbe, mert úgy gondolta, a létező szocializmus megjavítható. Ettől kezdve azonban már látta, hogy nem javítható meg. S ekkor fordult az egyes emberek felé

DOMOKOS MÁTYÁS:

– A levél bizalmas műfaj. Ezt azért is hangsúlyoznám, mert nagyon könnyen elképzelhető, illetve feltételezhető volna, hogy a leveleiben valaki mást mond, mint a műveiben. Erről azonban szó sincs: ugyanaz a Németh László írta ezeket a leveleket, aki a drámákat vagy a regényeket.

Még egy tanulsága van ennek a gyűjteménynek a figyelmesebb olvasó számára. Az, hogy az írói munka és az író nevelői célzatú erőfeszítése sohasem hiábavaló, akkor sem, ha nincs látszatja, ha nincs azonnali visszaigazolás. Nem. Nem ezen múlnak a dolgok...

ÖRS VEZÉR TÉR (RÉSZLET) IV., 2000
akril, farost, 100×100 cm

Van egy orosz közmondás, amelyet Lengyel József egyik naplójában olvastam: „Mit toll megírt, fejsze ki nem irt”. Csak az marad meg, amit megírtak. Amit nem írtak meg, az elvesz, bármilyen csodálatos módon volt is elképzelve – az marad meg, amit megírtak.

Ebben a reményben kell sokszor a magyar írónak dolgoznia, de nincs más. Hadd idézzek egy nagyváradi köl-

tőt, Horváth Imrét, aki egy kétsorosában ezt írta: „*Ne kiabálj, az utókor nem süket. / Meg fog hallani, elég, ha leírod*”. – De csak akkor...

Domokos Mátyás: Írórsors

A 2000-es Ünnepi Könyvhétre jelent meg Domokos Mátyás Németh Lászlóról szóló tanulmányainak gyűjteménye, az Írórsors. Domokos az irodalomtörténeti kritika eszközeivel átfogó képet adott Németh László életművéről, a háború utáni évek nyomasztó világát pedig olyan kortörténeti dokumentumok felhasználásával elevenítette fel, amelyek jórészt feledésbe merültek.

– *Tanulmány- és esszékötetek sora után két magyar íróról írt összefüggő könyvet, Illyés Gyuláról és Németh Lászlóról. Korjellemezőnek tartja Illyés és Németh életpályáját és életművét?*

– Természetesen korjellemezőnek is tartom, de engem elsősorban az ösztönzött, hogy ők nagyon közel voltak hozzám a műveikkel, később a személyükkel is.

Ha szabad patetikus vallomásra ragadtatni magam: kamaszkoromban elsősorban ezek az írók nyitották ki az agyam, szemben a középiskolai általános irodalomoktatással és egyebekkel. Az ő munkáikból ismertem meg, főleg a Püski Sándor alapította Magyar Élet Kiadó jóvoltából, hogy ez is az irodalom része, létezik egy ilyen irodalom is – így is lehet írni-beszélni a világról, az életről, a létezés kérdéseiről és ezen belül természetesen a magyar élet kérdéseiről is, amelyiknek picinységemben, kamasz mivoltomban én is tagja vagyok. Akkor még csak megéreztem, hogy ez meg fogja határozni – nem ezek az írók, hanem az a helyzet, amelyről ezek az írók beszélnek – az én jelentéktelen életsorsomat és életutamat is, és ez így is történt. Még azok életében is, akik nem olvasták kamaszkorukban Németh László vagy Illyés Gyula munkáit.

Az ő munkáikon nőtem föl, elsősorban persze Adyn, az Ady-verseken, Móricz Zsigmondon, aztán azokon, akiket népi íróknak neveznek. De nemcsak az ő könyveiket olvastam. Egy vidéki városkában, Makón nőtem fel, ahol az emberek inkább hagymával vergődtek és nem könyvekkel, mégis, sok véletlenül köszönhetően, még olyan költő versei is a kezembe kerültek, mint Weöres Sándor, ami eléggé valószínűtlenül hangzik, de hát az élet tele van ilyen valószínűtlenségekkel. Egy szó mint száz: én ezeket az írókat kezdettől fogva a mondanivalójukkal is, a nyelvükkel is, a gondolkodásmódjukkal is nagyon közel éreztem magamhoz.

1947-ben Vásárhelyen személyesen is megismerhettem – már mint egyetemi hallgató – Németh Lászlót. Abban a szobában, ahol az *Iszonyt* befejezte és ahol tervezni kezdte az *Égető Esztert*, amiről én akkor semmit sem tudhattam. Nem sokkal később az Eötvös Kollégium révén a Válasz köréhez közel kerülve, abban a történelmi pillanatban, amikor éppen megszűnt a Válasz, megismertem Illyés Gyulát is. Ez az ismeretség később annyival gazdagodott, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként mindkettőjük könyveit évtizedeken át szerkesztettem.

– *A jelenkori kritika szinte szót sem ejt Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról. Mi ennek az oka?*

– Megpróbáltam beszélni erről a helyzetről az *Írósors* utolsó írásában, melynek *Gens una sumus?* a címe*. Ez a cím egyébként egy kis filológiai magyarázatot kíván, mert ez a mondás eredetileg a FIDE, a Nemzetközi Sakkszövetség jelmondata. És azért szól latinul, hogy egyetlen nemzet se sajátíthassa ki, viszont átvitt értelemben minden olyan összetartozó közösségre érvényes, amelyről elmondható, hogy „Egy nemzetség fiai vagyunk” – akiket tehát valamilyen szenvedély, kohézió, nemes ügy összetart.

* Első közlését lásd a *Magyar Szemle* 1999. év 1-2. (februári) számában.

A magyar irodalmat is nagyon sokáig ilyennek hitük, ilyennek képzeltük el. Lehet, hogy az öregség mondatja velem, de nemcsak én érzem azt, mintha ez a „Gens una sumus”, tehát az „Egy nemzetség fiai vagyunk egy nagy szenvedélyben” kohéziója megbomolna, megbomlóban volna, ami valószínűleg összefügg azzal is, hogy végbemegy a világban az irodalomnak, a humán kultúrának a leértékelődése. Szeretném nyomban megjegyezni, hogy nem az irodalom értékelődik le, hanem a leértékelő tudatokban megy végbe egy tisztító folyamat, amelyik nem akar szembenézni azokkal a kérdésekkel és azokkal az üzenetekkel, amiket ez az irodalom ábrázol, és közvetít a világ számára. Szilárd meggyőződésemm azonban, hogy az igazi irodalom túl fogja élni ezt a válságot. A művek nem vesznek el.

– *Ha azonban az irodalomkritika is elfogadja a magánirodalmak belterjes világát, és megtagadja azt, ami nemzeti örökségünk és hagyományunk, akkor súlyos válságban van a kritikai gondolkodás is...*

– Mostanában folyton arról beszélünk, hogy Magyarország megpróbál élni a szabadsággal, és megpróbál fölzárkózni Európához. Én a magam részéről szívesebben használnám a „visszazárkózás” kifejezést, mert Európához tartoztunk évszázadokon át, és ahogyan Babits Mihály egyik nagy tanulmányában kifejtette: a magyar kultúra, elsősorban is a magyar irodalmi kultúra az európai kultúra része. Ő azt a hasonlatot használta ennek a megértésére, hogy egy áldozókápolna, egy *chappelle* az európai kultúra nagy székesegyházában. Ha tehát „visszazárkózásról” beszélünk, akkor azt kell az Illyés- és Némethművekből is elsősorban kiolvasnunk, hogy az ő életműveikben is folytatódik ez a nagy fölzárkózási, illetve visszazárkózási kísérlet. Ők ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoznak a húszas–harmincas–negyvenes–ötvenes években, amelyekkel az úgynevezett első reformkor idején, a 19.

század közepén gyötrődtek a legjobb magyar agyvelők, Széchenyitől Eötvös Józsefig.

Mit kell tenni annak érdekében, hogy Magyarország visszacsatlakozzon Európához? Ez nemcsak esztétikai kérdés természetesen, de ennek a megjelenítése Németh és Illyés műveiben olyan esztétikai értéktöbblettel jár együtt, ami az embernek szellemi-lelki gyönyörűséget is okoz olvasás közben.

Amikor Németh László a harmincas évek elején elindította egyszemélyes folyóiratát (*A Tanút*), akkor azzal kezdte, hogy: „Múzsám a szorongó tájékozatlanság”. Ő ugyanis megérezte, hogy meg kell ismerni a világot és meg kell ismerni Európát és az európai kultúrát minden vonatkozásban ahhoz, hogy a magyarság – ahogy ő mondta: az ő „nehézfejű nemzete” – mert azért ne feledkezzünk meg arról, hogy itt egy ugaron is kellene hidat vagy vasútvonalat építeni Európához – *tudja*, hogy egyáltalán miről van szó, merre menjen, és mik azok a problémák, amiktől meg kellene szabadulni ahhoz, hogy ez az ország egy egészen szerencsétlen történelmi előzménysorozat után mégis visszataláljon oda, ahova tartozik.

Nemcsak Németh Lászlóról van tehát szó, és nemcsak Illyés Gyuláról, hanem a helyes irány megtalálásáról.

Németh László mint egy egész ország iskolaorvosa diagnosztizálta a magyar élet mély bajait; *A magyar élet anti-nómiáit*, ahogy egyik elemzésében nevezte, és most derül ki, hogy nagyon sok ügyben, amit hajlamosak voltak sokan – ki kajánul, ki szomorúan – az ő rémlátó képzeletének tulajdonítani, mennyire valóságos diagnózist állított fel. Példa lehet ez az irodalmi értékvesztés, amiről már esett közöttünk szó. Ő az 1960-as évek közepén egy interjúban azt mondta, hogy folyamatban van a magyar irodalomnak egy magyar nyelvű irodalommal való leváltása. Akkor még senki sem hallott harangozni az úgynevezett szövegirodalomról. Aztán eltelt 25–30 év, és anélkül, hogy

a még olvasó emberek ezt tudnák, elkezdene panaszkodni arról, hogy: „Ez irodalom...? Hiszen ettől nem kapok semmit!”

Egy hírneves modern zeneszerző, John Cage kijelentette: „Nincs semmi mondanivalóm – ezt mondom el...” Ez nagyon szép önvallomás, de csak addig tart, míg így megfogalmazódik. Mert ha nincs mondanivalód, amivel lényeges kérdésekben meg akarsz szólítani, akkor miért hallgassalak meg?

Az emberek ezt nem gondolják így végig, csak érzik, s önmaguktól kérdik: miért vegyem a kezembe ezeket a szövegeket?

HORNYIK MIKLÓS

K: Pritz Pál

Köd: Bárdossy László

Köd: Teleki Pál

Gn

BÁRDOSSY ÉS TELEKI

Előszó

Ez a könyvecske azért született meg, mert írója segítségnek szánta. Segítségnek ahhoz, hogy több mint fél évszázad múltán végre feloldódjanak a görcsök, és Bárdossy László szerepe kapcsán termékeny legyen a párbeszéd.

Ne legyen táboruk azoknak, akik a történelem megengedhetetlen leegyszerűsítésével közvetlen kapcsolatot látnak az 1941-es, tragikusan rossz döntések és az 1944-es infernó között.

És ne legyen táboruk azoknak, akik a történelem – csupán ellenkező előjelű – megengedhetetlen leegyszerűsítésével mai példaképpé felmagasítható hőst látnak ott, ahol nincsen ilyen hős.

Ne legyen táboruk azoknak, akik csak a Sors ujját látják ott, ahol – minden más irányú jó szándékkal együtt is – gyarló emberi döntések egyengették az utat ahhoz, hogy később minden valóban szinte kiúttalanná váljék, még eredménytelenebbnek tűnjék az élet.

És ne legyen táboruk azoknak, akik ott is csak rossz szándékot, gyarlóságot vélnek felfedezni, ahol csupán a jó bizonyult kevésnek a súlyos meghatározottságok közepe.

9

Részletek a 2001. évi könyvhétre megjelenő *Bárdossy László* című könyvből.

Ne legyen Bárdossy-jelenség, ne legyen a múlt ilyen vagy olyan érzelmek által átszínezett elhomályosulása. Ne legyen Bárdossy László neve hívó szó! Engedjük őt végre oda vissza, ahol már régóta ténylegesen megvan a maga helye.

Helye a magyar történelemben. A kistisztviselőé, aki éppen akkor jutott a miniszterelnöki székbe, s vált végzetesen rossz döntések részesévé, helyenként formálójává, amikor a helyes döntések meghozása nálánál jóval nagyobb talentumok erejét is talán meghaladta volna.

És helye a szombathelyi sír csendjében, ahová a gyilkos sortűz roncsolta tetemét Asszonya elvitte, hogy abban a városban aludhassa örök álmát, ahol annak idején meglátta ezt a világot.

Legyen erőnk a múlt reális ábrázolásához. Használjuk a rációt, egyedül az Ember szép eszközét. Élünk mindazzal a tudással, amelyet a történetírás szorgos művelői közkinccsé tettek.

Tegyük a dolgokat a maguk helyére. Ne tagadjuk meg magunktól az érzelem jogát, érezzük át mindazt a szenvedést – egyik és másik oldalon egyaránt –, amely azoknak a nehéz esztendőknek sok emberét sújtotta, de ne higgyük, hogy az érzelem adja a kezünkbe a kulcsot a múlt megismeréséhez. Használjuk az intuíció eszközét, hiszen bármennyire is sok forrás segít a múlt rekonstruálásában, számos kérdés eldöntéséhez nincs történeti kútfő. Ám van és lehet intuíció. És még inkább van és lehet hideg fej és tiszta tekintet e hihetetlenül bonyolult, ellentmondásos világban való eligazodáshoz.

E munka szerzője történész, aki büszke szakmájára, mert vallja, hogy a múlt pontos feltárásához az egyik legbiztosabb eszközt a történettudomány nyújtja. De azt is számos esetben tapasztalhatta, hogy a társadalom történelmi tudatára sokszor lényegesen nagyobb hatást gyakorol az iroda-

lom, a publicisztika, a film. És a sor még hosszan folytatható lenne...

A szerző nem titkolt szándéka, hogy mondanivalója szélesebb körökhöz jusson el.

Ezért íródott e könyvecske a történelmi dokumentumregény műfajában.

A műfajválasztást ez magyarázza, a tartalom azonban a történettudomány szigorú forráskritikai szabályai alapján formálódott ki.

Az írói fantázia szülte részek ebbe a tartalomba ágyazódnak, ez a matéria kölcsönöz ezeknek is – remélhetőleg – történelmi hitelt.

Amit az olvasó ebben a munkában megtalál, az a történettudomány eddigi eredményeire épül. A szerző igyekezett minden tárgyba vágó – levéltárak mélyén pihenő, testes dokumentumkötetekben felfedezhető – forrást át tanulmányozni, forgatta a visszaemlékezéseket, s segítségül hívta a történész szakma teljesítményeit. Ezek közül név szerint is illik megemlítenie Czettler Antal, Dombrády Loránd, Juhász Gyula, C. A. Macartney, Sípos Péter könyveit.

Vajha munkánk némi eredménnyel járna.

Mátrafüred, 2000 szilvesztere

Első könyv

1945. október 3-án reggel csendesen szemerkél az eső a vadregényes, őszi színekbe borult salzkammerguti tájon. A Salzburgban lakók nem sok ügyet vetnek arra a leponyvázott amerikai katonai teherautóra, amely dél felől jött be a városba, hogy onnan a repülőtérré felé vegye útját. Pedig ha tudnák, hogy a ponyva olyan embereket rejt el, akik szavától,

akaratától még néhány hónappal korábban nagyon sokak sorsa függött.

Most az amerikai hadsereg rabjai ők, akiket azért visznek a repülőtérré, hogy átadják honfitársaiknak – azok tegyék mérlegre viselt dolgaik súlyát.

A repülőtéren röviden csattannak a parancsszavak, s a ponyva alól kibújó fakó, gyűrött arcú figurák gyorsan felszállnak a rájuk várakozó gépre.

Két sorban ülnek. Gömbös Ernő százados – a néhai miniszterelnök fia – Szálasi Ferenc mellé kerül, a volt szárnysegédnek azonban a nemzetvezető már nem adhat semmiféle utasítást. Jaross Andor, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének volt társelnöke sem vált szót a vele szemben ülő Kunder Antallal, a Sztójay-kormány volt kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterével. Szöllősy Jenőnek, Szálasi volt miniszterelnök-helyettesének tekintete elsiklik a volt tájékoztatásügyi miniszteren, Kassai-Schallmayer Ferencen. A sokáig oly rettegetten szálfá tartású Endre László jó ideje kissé meggörnyedve jár, most pedig magába süppedve néz maga elé.

A másik sorban Reményi-Schneller Lajos, kerek évtizeden át minden kormány pénzügyminisztere, a németek egyik legfontosabb informátora kutatva nézi a vele szemben ülő Imrédy Bélát, aki inkább az útravalóul kapott kenyeret és sajtot eszegeti, s közben el-elszundikál. Hellebronth Vilmos pedig – őt Szálasi alig egy éve tárca nélküli miniszterként a termelés folyamatos vezetésével bízta meg – Bárdossy László szépen metszett arcéléből szeretné kifürkészni az egész illusztris társaság számára nem sok jóval kecsgetető elkövetkező napokat.

Bárdossy azonban – ha már fizikailag nem teheti – legalább lelkileg szeretné mennél inkább kizárni magát ebből a kényszerű, számára szinte fizikai kint jelentő közösségből.

Most felszakad a felhőzet, s a nap sugarai jobbról lövellik be fénysugaraikat a spártai ridegséget árasztó gépbe. A jobbról jövő fény kétségtelenné teszi, hogy a Haza felé haladnak, s ez a hazaút lehunyit szemei elé hozza a lepergett éveket.

*

Bárdossy László Szombathelyen született, 1890. december 10-én, kismemesi-hivatalnoki családból. Édesapja Bárdossy Jenő miniszteri tanácsos volt, édesanyja pedig felső-óri Zarka Gizella. Középiskoláit Eperjesen és Budapesten végezte, tehát a történeti Magyarország széles térségeit ismerte meg már fiatalon. Jogot Budapesten, Berlinben és Párizsban tanult, így nyelvtudása – amely az angol nyelvet is magában foglalta –, látóköre révén hamar társai fölé emelkedett. De kiemelkedését mégis elsősorban éles elméje alapozta meg. A fáma szerint a vizsgák idején diáktársai szájról szájra adták a hírt: „Bárdossy Laci vizsgázik, menjünk, hallgassuk meg őt.” Idealizmus, magas erkölcsi érzék, a szép formák iránti igényesség, az esztétikum sajátosságaival való foglalatosság jellemezte leginkább. Így aligha véletlen, hogy a frissen diplomázott fiatalember 1913-ban a kultusztárcához került, itt kezdte meg pályafutását. A Vkm-ben – ahogy a kultuskormányzatot nevezték – ismerte meg a korabeli magyar államigazgatást, annak munkamódszereit, mentalitását.

A minisztériumi ranglétrán – amint az a legtöbbször történt – nagyon lassan haladt előre. Segédfogalmazó, és még 1918-ban is csak miniszteri segédtitkár. A magyar história már az ellenforradalom éveibe fordult, amikor 1921-ben miniszteri titkári kinevezést kap, amely bizony még mindig igen alacsony fizetési osztályba sorolást jelentett. Pedig közben szép, tartalmas munkája volt, lévén, hogy egy ideig Pest vármegye tanfelügyelője.

Ezeknek az éveknél szinte az egyetlen pozitívuma a független állami lét – már amennyire a súlyos terhek alatt görnyedő, területében megcsonkított, nemzetközileg erősen elszigetelt, társadalmi fejlődésében megrekedt ország számára ez előnyt jelentett. Az új helyzet egyik új követelménye, hogy meg kellett szervezni az önálló magyar külügyminisztériumot. Ezt a munkát valójában még a polgári demokratikus forradalom kezdte meg 1918 őszén, de a hatalmas politikai megrázkódtatások miatt – főként a külföldi képviselők kiépítése terén – a munka dandárja csak most kezdődött.

Az új tárca számára adva volt a régi osztrák–magyar közös külügyi szolgálatban dolgozott magyar állampolgárságú tisztviselők átvételének lehetősége. Ők oly sokan voltak, hogy a megmaradt kis ország külkapcsolatait szinte teljesen elláthatták volna. Ám a korabeli magyar közvélemény régi gyanakvással viseltetett a „ballhausplatzi” szellemet árasztó tisztviselőkkel szemben, ezért már 1918 őszén éles hangok hallatszottak az ellen a – szakértelem oldaláról nézve természetes – megoldás ellen, hogy ezek a személyek vegyék kézbe a független magyar külügyi szolgálat gépezetét.

Így a minisztérium vezetői részéről valamelyes hajlandóság volt arra, hogy a magyar közigazgatásból is vegyenek fel jól képzett, nyelveket tudó személyeket. Bárdossy László ezek közé tartozott. A Dísz térre kerülését – ahonnan a két háború között a magyar diplomáciát irányították – az is előmozdította, hogy részt vett a béke-előkészítés munkájában.

*

Magyarország politikájának vezérelveit – mondotta Bárdossy 1945. szeptember 9-én, az őt kihallgató amerikai tisztnak – a parlament és a népesség túlnyomó többségé-

nek határozott egyetértésével fektették le még jóval a (második világ)háború előtt. Ezen alapelvek fényében mindig egyértelmű volt, hogy amennyiben alkalom adódik, minden magyar kormány erkölcsi és politikai kötelessége, hogy minden ésszerű erőfeszítést megtegyen az első világháború következményeként elcsatolt területek visszaszerzéséért. Ez olyan nemzeti kötelesség volt, melyet 1919 óta az egész magyar alkotmányos rendszer elfogadott. Ezt a kötelezettséget, melyet nyíltan hirdettünk, nemcsak a csonka ország népessége iránt vállaltuk, hanem azok iránt a magyarok iránt is, akik az önkényesen megállapított határon kívül éltek.

E kötelezettség teljesítésére ellenben nagyon sokáig nem adódott semmiféle alkalom. Ellenséges világ vette körül a magyarságot, fájdalmát senki nem akarta enyhíteni, inkább azt várták el tőle, hogy sorsába véglegesen beletördjék.

Az első fokú tárgyaláson a vádlott Bárdossy ezt egy francia vezető politikus Walko Lajosnak Genfben – nem fenyegető hangon, inkább felvilágosító tájékoztatásként – mondott hasonlatával jellemezte. – Olyan az önök helyzete – így a francia –, mint amikor egy úttestet újraköveznek, kőkockákkal rakják ki, és az egyik kocka számára nem adódik annyi hely, mint amennyi a kiterjedés, szűkebb hely jut és ezért, amikor az úttest megépül, a kő kijebb emelkedik.

– Mi történik az ilyen, az út szintje fölé eső kőkockával? Mindenki erre üt, mindenki ezt csiszolja, mindenki ezt sulykolja, mindenki ezt bántja addig, míg be nem ereszkedik a úttest szintjébe. Minden arra haladó szekér kerekének pántja, minden ló patája, minden gyalogos cipőjének a szege abba ütközik bele, a dolgok természetes rendje szerint addig, míg a kő bele nem ereszkedik az útba.

1922. február 18-án került új munkahelyére, ahol a sajtóosztályra nyer beosztást, és egyben helyettes veze-

tője is lesz ennek a részlegnek. 1926-ban kap miniszteri osztálytanácsosi kinevezést, nem sokkal később már a sajtóosztály vezetője, 1930-ban pedig a londoni követség tanácsosa, tehát első beosztott tisztviselője, a követ távollétében a misszió vezetője.

Nem volt lélekvidámító dolog annak idején a magyar sajtópolitika irányításában részt venni. Az ország külföldi presztízse a mélyponton volt, a berendezkedő ellenforradalom megszületésének ismert körülményei már önmagukban is nagy visszatetszést szültek, ezt a propaganda még alaposan fel is nagyította. Társadalmi haladás és a nemzeti nézőpont ügye ismét alaposan szembekerült egymással, a hivatalos Magyarország ebből a szempontból is nagyon rossz hadállásból vette fel a küzdelmet a nagyantant, és még sokkal inkább a kisantant propagandájával szemben.

Az ellensúlyozást két fő ok nehezítette. Egyrészt a magyar propagandában nagyon sok volt az elavult elem, nem vetettek igazából számot azzal, hogy pusztán a magyar sérelmek felemlegetésével nem lehet meggyőződéses híveket szerezni a magyar revízió ügyének. Az egész korszakban nem voltak képesek a történelmi Magyarország összeomlásának igazi okaival szembenézni, és csak a harmincas években – akkor is nem túl kiterjedt körben – válik tudatossá a felismerés, hogy az 1918 előtti Magyarországot soha többé nem lehet feltámasztani.

A másik ok pedig a pénzhány volt. A sajtópropagandára fordítható összeg töredéke volt azoknak a javaknak, amelyeket a kisantant országai hasonló célra fordítottak.

Ezekben az években a korábban idealista fiatalember magatartása mind kiábrándultabbá, cinikussá válik. Nem volt ez egyéni sajátosság. A hatalom berkeiben a cinizmusból mindig több található, és ezt a húszas évek magyar valósága alaposan megtetézte. Bárdossy pszichikumát gyenge fizikuma még inkább torzította. Az állandó idegi feszültség gyomrát oly beteggé tette, hogy egy súlyos műtét során

a felét el kellett távolítani. Gyors felfogóképessége nehezen viselte el beosztottjai és kollégái nálánál lassúbb észjárását, gyomorsavval telítődött szervezete nem szenvedhette a körülményeskedéseket, de még a szükséges körültekintést, alapos mérlegelést sem.

Túlzottan bízva gyors áttekintőképességében, nemritkán elhamarkodottan, nem helyesen döntött, ráadásul metsző szavaival gyakran ejtett sebet másokon. Hiába volt kiemelkedően okos, mégsem vált kellőképpen bölccsé. Ezek a tulajdonságai miniszterelnöksége negatív mérlegének kialakulásában nem csekély szerepet játszottak.

Londonban 1934 őszéig szolgált, amikor is Bukarestbe kerül, immáron követi megbízatással.

*

1940 őszén hazánk számára a déli szomszéd maradt az egyetlen „nyitott ablak”, amelyen keresztül valamelyest kapcsolatot tarthatott a nyugati hatalmakkal. Teleki ezért szerződéssel kívánta szorosabbra fűzni a két ország viszonyát. December 12-én Belgrádban Csáky István külügyminiszter kollégájával „örök barátsági” szerződést parafált. A magyar kormánynak ezzel a lépéssel az volt a célja, hogy növelje mozgásterét a németekkel szemben. Bárdossy a céllal természetesen messzemenően egyetértett, a szerződést azonban erősen kárhóztatta.

– Isti – mondotta első beosztott tisztviselője előtt, amikor a belgrádi ceremónia híre megérkezett a bukaresti követségre – ezért egyszer még felelni fog a történelem ítélőszéke előtt. Sem ő, sem Teleki – mert világos, hogy az ő egyetértése nélkül erre a lépésre a magyar diplomácia nem keríthetett volna sort – igazából nem gondolták kellőképpen végig e lépést. Nem kell részleteznem, hogy az alapgondolattal, tudniillik, hogy a háromhatalmi szerződéshez történt csatlakozásunk nyomán kialakult formális

kötöttségünket egy más irányú kötöttséggel kíséreljük meg valamelyest enyhíteni, magától értetődően a legmesszebbmenőkig egyetértek. De gondold meg, kérlek: hol és mikor sikerült az eddigi történelemben *állandó békét* fenntartani, *örök barátságot* ápolni?

– Sehol.

– A békét nagyhatalmak szokták garantálni – más esetekben pedig – fűzte hozzá fanyarul – megszegni. Mi már jó ideje Tengely-Európában élünk, sorsunkat jelentős mértékben a Berlin–Róma együttműködés befolyásolja. Nem lehet kétséges, hogy háború vagy béke kérdését jelentős mértékben a tengely akarata szabja meg. A Balkánon pedig már október 28. óta, amikor Mussolini rátámadt Görögországra, nincs béke. A Duce bizonyára a Führert akarta utánozni, de ebben a törekvésében csúnyán felsült. Láthatjuk a németek kárörvendését. Ám azt aligha hihetjük, hogy a németeknek közömbös lenne az olaszok kudarca. Tehát előbb-utóbb – ha nem megy másként – kénytelenek lesznek Mussolini segítségére sietni.

– És akkor – kérdezem én – mit fognak tenni az angoloknak olyannyira elkötelezett szerbek? De ennél is sokkal jobban izgat engem az, hogy mit fogunk tenni mi, magyarok, ha beszorulunk Berlin és Belgrád közé? Állandó békére vállaltunk kötelezettséget, miközben egy ilyen konfliktus is szörnyű dilemma elé állítana bennünket!

*

Fordulatos életében a legfergetegesebb esztendő az 1941. volt. Sokszor bolyongott benne az érzés, hogy egyszer majd a magyar külpolitika irányítója lesz, azt ellenben, hogy kiválasztott ember lenne, sohasem gondolta. Kormányfőségre sem vágyott, azután mégis az lett, s éppen akkor, amikor az ország sorsdöntő helyzetekbe került. Így életének legsodróbb éve egyben az ország meghatározó esztendeje lett.

Volt ebben az érzésben természetesen valami mámorítóan felemelő, ugyanakkor azonban valami bénítóan depresszív is. Hiszen mintha mázsás kövek nehezedtek volna akkor is a cselekedeteire. Az egészben az volt a legfelejthetlenebb érzés, ahogy az emelkedés okozta szinte mámorszerű öröm egybevegyült azokkal a mázsás súlyokkal, amelyek cselekedeteire, a döntésekre nehezedtek.

Januárban még Bukarestben szolgált, azután az izgékony-mozgékony, hihetetlen becsvágytól túlfűtött Csáky Pista hirtelen-korai halála után a Főméltóságú úr hívatta, és felajánlotta neki a külügyminiszteri széket. Óh, miért ne fogadta volna el? Magát Csáknál mindig többre tartotta, nem beszélve azokról a sűrke figurákról, akiket annak idején Bethlen ültetett a Dísz téri miniszteri íróasztal mögé. – Persze, persze – gondolta kelletlenül – Kányáról azonban nem szabad megfedkezni. – A mindig briliánsan gondolkodó, feszes mondatokat formáló öregúr, aki ugyan óriási rutinnal mozgott a diplomáciai parketten, ám mégis volt benne valami az 1918-cal letűnt világból. Abból a schwarzgelb világból, amellyel szemben mennyire más volt az ő hazai indulása. Sokszor beszélgettek erről családi körben Gömbös Gyulával is, aki – bár elismeréssel adózott az öregúr talentumának – mindig arról beszélt, hogy bennünket világ választ el ezektől, s aki időnként (amikor a Kánya okozta kellemetlenségeire gondolt) mérges megjegyzéseket tett köpönyegforgató barátjára, Kozma Miklósról, aki annak idején szinte rátukmálta Kányát.

*

Külügyminiszteri kinevezését a kormányzótól kapta, de nem lehetett kétséges, hogy az akarat a kormányfőé, széki gróf Teleki Pálé. Ismerte magát, tudta, hogy hajlamos a gyors elhatározásokra, s ebből könnyen lehetett elhamarkodottság, rossz döntés. Igyekezett magát többször vissza-

fogni, bár magabiztosságát növelte, hogy számos alkalommal már akkor átlátta a helyzetet, a megteendő lépés irányát, amikor környezete még komótosan, számára idegesítő körülményeskedéssel a helyzetfelmérés részletezésével volt elfoglalva. Tévedései azonban bántották, felülései égették az arcát, az emberek – igaz, többnyire alattomos módon leplezett – kárörvendése szinte fizikai kínnal töltötte el.

Most sem felejtí azt a jelenetet, amikor 1940 augusztusának végén bukaresti állomáshelyéről megfigyelőként Turnu-Severinbe utazott a második bécsi döntést megelőző, előreláthatólag fiaszóval végződő magyar–román tárgyalásokra. A tárgyalásnak szinte alig nevezhető összejövetelen szünetet rendeltek el, a magyar küldöttséget vezető Hory András jelentést küldött Budapestre, s szavainak irányítására állásfoglalást kért. A számjeltávirat formájában megérkező utasítás hosszasan igazolta vissza az Erdélyből elszármazott, a románoktól sok sérelmet hordozó, velük szemben szinte hajlíthatatlan Hory álláspontját.

A számjeloszlopok megfejtésével minden sietség ellenére is lassan haladtak, közben pedig már az az idő is vége felé közeledett, amelyet a konferencia elrendelt szünetének meghosszabbítására kértek. Bárdossy egyre idegesebb lett, úgy vélte, nem maradhat a megfigyelő szentelen pozíciójában. Azt tanácsolta, hogy ne folytassák a desifrázást, menjenek vissza a terembe és jelentsék be az összejövetel sikertelenségét, a magyar küldöttség elutazási szándékát.

Hory azonban udvarias formák között letorkolta, s neki lett igaza. A kígyózó papírcsíkól egyszer csak olyan számoszlop jött elő, amelynek a *mindazonáltal* kifejezés volt a megfelelője.

Hory tehát arra kapott utasítást, hogy tegyen *még egy kísérletet* a megállapodásra.

Szegény Csáky István 1941. január 28-án halt meg, s Bárdossy már másnap megkapta kinevezését. Teleki Pál

NADAPI KERT – PÜNKSÖSDI RÓZSA, 2000
akril, farost, 199100×100 cm

nagyon is hajlamos volt a tépelődésekre, de ha biztos volt a dolgában, akkor tudott gyorsan és energikusan cselekedni. Bárdossy Lászlót régóta ismerte, tudta, hogy az ő fogalmai szerint jó magyar ember. Sok jót hallott műveltségéről, briliáns észjárásáról. A londoni tanácsosi évek szintén kedvezően nyomtak a latban, a bukaresti követi tevékeny-

ségét pedig elismeréssel nyugtázta. A Gömbössel való rokonsága nem zavarta, tudta, hogy Bárdossyban nincs semmiféle politikai szélsőségekre való hajlam. Hallott róla, hogy elégedetlen az ország szociális viszonyaival, bűnös mulasztásokról tesz kijelentéseket. Ez ellenben saját felfogása is volt, s azt is tudta, hogy a súlyos meghatározottságok közepette mily nehéz a változtatás.

Telekinek azért is kellett gyorsan döntenie, mert nem volt kétséges előtte, hogy a németek számára egyáltalán nem közömbös a magyar külügyminiszter személye, s a területi változtatásokban vitt meghatározó szerepük áráképpen egyre jobban bele akarnak szólni dolgainkba. Fájdó szívvel gondolt arra, hogy múlt év novemberének végén a sok német piszkatúra miatt kellett bezáratnia a budapesti lengyel követséget. Az eset azért is rossz érzéseket hagyott benne, mert a londoni diplomatákban lépése indokai iránt empátiát remélt, annak nyugtázását, hogy erre az elhatározására csak 14 hónappal a lengyel állam szétverése után kerített sort. Nem így történt. A budapesti brit követ már december 5-én kifejezte kormánya nemtetszését, és egyben fenyegetőleg szólt az angol–magyar kapcsolatok jövőjéről.

Egyszóval Teleki kész helyzetet akart teremteni, s azért is fogadta öröms megelégedéssel a bukaresti követ kedvező válaszát.

*

– Mit parancsolsz, kérlek – kérdezte Teleki azon a február eleji estén, már a munkaidő után, amikor korábbi megbeszélésük szerint a Sándor-palotában lévő miniszterelnöki szolgálati lakás dolgozószobájában összejöttek, hogy leendő közös munkájuk alapvető kérdéseiről szót váltsanak.
– Jó lesz a tea?

– Természetesen – mondta fanyarul az újonnan kinevezett külügyminiszter.

– Hozzon két teát – fordult Teleki a belépő inashoz, s eszébe villant Bárdossy egészségi állapota, korábbi súlyos műtétje, melynek során gyomrának nagyobbik felét kioperálták.

A tea – némi aprósüteménnyel – hamar megérkezett, s a két politikus rögvest a tárgyra tért.

– Köszönöm a bizalmadat, kegyelmes uram, mondta Bárdossy. – Tudom – folytatta –, hogy más a vérmérsékletünk, s nem csekély mértékben más az élményanyagunk is. A magam részéről – fűzte hozzá egyáltalán nem szerzülisen, hanem az idősebb ember, a tudós férfiú iránti természetes tisztelet hangján – igyekszem érveidre a legmesszebbmenőig tekintettel lenni, számodra pedig, remélhetőleg, hasznos lesz mindaz, amit külföldi állomás-helyeimen elsajátítottam. Meg kell vallanom őszintén – folytatta –, hogy az örökségből, amelynek mázsás súlyát nagyon jól ismerjük, egy kérdés az, amit nagyon nem szívesen vállalok. Ez az örök barátsági szerződés. Félek, nagyon félek, hogy ennek teljesítése még megoldhatatlan terhet fog reánk róni. De ez már kész helyzet, tehát nem tudunk rajta változtatni.

Teleki elgondolkodva emelte magához a teával töltött csészét, nyugodt tempóban néhányszor belekortyolt az aromás angol teába, majd a következőket mondotta.

– Nézd, nem tagadom, hogy aggályodban sok igazság rejlik. Azt is elfogadom, hogy az elnevezés túl bombasztikusra sikerült, szegény Isti nagyon szerette az ilyen teátrális dolgokat. Azt is vállalom, vállalom kell, ami ebből az én felelősségem, hiszen a hozzájárulásom nélkül nem jön létre akkor decemberben a megállapodás.

Ám azt nem tagadhatod, hogy nekünk – mondta nyomatékkal – nem szabad sorsunkat a német kártyára egyértelműen feltenni. A területi változtatások német kézből

történt elfogadása már így is sok vonatkozásban megengedhetetlenül függő helyzetbe hozott bennünket a náci Németországgal szemben. Nekem ezzel a szerződéssel az volt a célom, hogy az angolokhoz fűződő – az utóbbi időben bizony nagyon leszűkült – kapcsolatrendszerünket ismét élővé tegyük.

Tudom – folytatta –, hogy nem könnyű feladatra vállalkoztál. Én rengetegszer gondolkodom azon, hogy miképpen tudnánk kiúttalan helyzetünkből mégis kiutat találnunk. A történelem nem szokta magát pontról pontra megismételni, ám bizonyosfajta ismétlődéseket mégis megfigyelhetünk. A mostani európai háború – minden furcsaságával együtt – már jó másfél esztendeje valójában világháború, s a formálódó tömbök is nagyon hasonlítanak a nagy háború alakképletéhez.

Igaz, Oroszország – mostani alakjában a Szovjetunió – még semleges, sőt Németországgal barátsági szerződés fűzi egybe. De jól tudjuk – szemét fürkésztve vetette az őt figyelmesen hallgató külügyminiszterre –, hogy e szerződést mindkét részről mérhetetlen álságossággal, rosszhiszeműséggel kötötték meg. Biztos vagyok afelől, hogy ez sokáig így nem maradhat. Nem kételkedem benne, hogy szíve szerint Sztálin szívesen Hitlerre támadna.

Ezt azonban még sokáig nem teheti meg. Hiszen a Vörös Hadsereg – éppen a generalisszimusz szította vérengzés okán – lefejezett hadsereg. Gondolj Tuhacsevszkij és a többiek halálára! Ez az egyébként mérhetetlen embertartalékokkal, a mélységi hadviselés szinte kimeríthetetlen lehetőségeivel rendelkező hadsereg ma arra sem alkalmas, hogy egy váratlan, koncentrált támadással szemben birodalma több ezer kilométeres határait megvédelmezze.

Hitler ellenben – fűzte gondolatait tovább, mélyet kortyolva a teából – ma szinte egész Európa ura. 1940 május-júniusáig ki gondolta volna, hogy a volt osztrák őrzető

Wehrmachtja néhány hét alatt tönkreveri azt a Franciaországot, amelyet a Vilmos-i Németország négy év véres küzdelmeivel nem tudott térdre kényszeríteni, sőt végül a maga sorsában teljesedett be az istenek alkonya.

Nekem – mondta eltűnődve – mindig az volt a meggyőződésem, hogy modern világunkban a háborúk kimenetelelénél az emberi hősiességnek, leleményességnek már nem lehet az a szerepe, ami a korábbi hadakozások mérlegét oly gyakran eldöntötte. Világunk háborúi anyagháborúk. Benzin, vas, acél, élelmiszer – hogy csak a legfontosabbakat említsem. A szövetségesek tartalékai szinte kimeríthetetlenek, a Harmadik Birodalomnak ellenben még benzinje sincsen. Műbenzint gyárt, és – nagy szerencsétlenségünkre – végletesen rá van szorulva a román kőolajmezőkre.

A francia kapituláció fényében ellenben – emelte fel a hangját – kénytelen voltam alapelgondolásomat módosítani. Hitler ma szinte az egész politikai Európa ura, s bennünket hadai immáron három oldalról vesznek körbe. Az osztrákok ugyan sokáig hadakoztak a nácizmussal szemben, s közben hiába keresték saját nemzettudatukat. Nem találták meg, s amikor 1938 márciusában az Anschluss bekövetkezett – emlékezhetsz –, a Heldenplatzon parádézó Hitlert oly sokan üdvözölték megmámorosodott üdvrivalgással – a fák ágain több suhanc gubbasztott, mint madár –, hogy kénytelenek voltunk belátni: a náci Németország határai úgy lettek közösek a miénkkel, hogy azokat az osztrákok immár a nagygermán gondolat híveiként védelmezik.

Egyébiránt – hangját akaratlanul lehalkította – a magyar hírszerzés biztos forrásából mondhatom, az európai német megszállás gépezetében Berlin előszeretettel alkalmaz volt osztrák állampolgárokat, mert odaadó szolgálatukra a birodalmi németekénél is biztosabban számíthatnak.

Csehszlovákia már a múlté. Ez a múlt ellenben – ha fordul a hadiszerencse – ismét jelenné, sokáig tartó jövővé válhat. Egyik rosszabb, mint a másik. Igaz, Tiso Szlovákiája

össze sem hasonlítható a beneši Csehszlovákia ütőképességével, ám míg a kifogyhatatlanul leleményes intrikus patrónusai a messzi Párizsban voltak, addig a pap-politikusnak csak a közeli Berlinhez kell fordulnia. Az első bécsi döntés ugyan alaposan megkisebbitette Szlovákiát, a nációkkal való bensőséges jó viszony ellenben folyton fel-felcsillantja szemük előtt a változtatás reményét. Nekünk pedig ez a remény örökös veszedelem.

Tudod – mondta némileg témát váltva –, az önzetlen nemzetiségi politikát nem csupán azért szorgalmazom szinte kezdettől fogva, mert elvi meggyőződésem helyességéért perlekedem. Főleg elszakított területeink visszatérése óta folytatok elkeseredett küzdelmet elfogadtatásért. Ha a magyar közigazgatás emberei – csapott indulatosan az asztalra – nem képesek előítéleteiket félretenni, ha továbbra is a régi nótát fújják, hogy a Szent István-i haza bukását jelentős mértékben a nemzetiségekkel szembeni – úgymond – túlzott előzékenységünk okozta, akkor nekünk, a németek esetleges bukásától függetlenül is végünk.

– A Ruténföld autonómiatervére gondolsz? – kérdezte együttérzőleg Bárdossy.

– Természetesen arra is – válaszolta elborult arccal a kormányfő. – Borzasztóan sajnálom, hogy a honatyák szűklátókörűsége miatt kénytelen voltam a tervezetet ad acta tétetni. Nagyobb gond ellenben mindaz, amit nap nap után a Felvidéken, s még inkább Észak-Erdélyben tapasztalunk. Teljesen kétségbe vagyok esve.

Bárdossy érezte, hogy jobb ismét visszakanyarodni beszélgetésük fő vonulatához, de ez sem volt lélekvidámítóbb. Mivel Teleki tisztában volt azzal, hogy külügyminisztere a román belpolitika minden fordulatát alaposan ismeri, ezért csak összegzően szólt arról, hogy bizony Berlinben a románok immáron nem csupán fontosabbak, ám kedvesebbek is.

– Manuilescu ugyan a Belvedere palotában ájultan esett össze, amikor Ribbentrop ismertette az új határt – mondta szinte észrevehetetlen iróniával –, ám desperált hangulatából a román vezetés hihetetlenül gyorsan nem csupán magához tért, hanem az új helyzethez való tökéletes igazodás csodáját is megmutatta. Carol lemondatása, Antonescu conducatorrá történt előléptetése szempontjuktól a legszerencsésebb választás volt. Sztójay újabb és újabb hírekkel szolgál, hogy a berlini körökben, főleg Hitlernél a tábornok mily kedvelt.

A franciák veresége ugyan korábbi álláspontom módosítására ösztönzött, s lépten-nyomon tapasztalhatjuk a németek nagy erejét. De közben az angliai partok elleni invázió elmaradt, a szigetország terrorbombázása nem hozta meg a Berlinben remélt eredményt. Vedd erősen tekintetbe – nézett keményen Bárdossy szemébe, hogy ez az Anglia már nem az az ország, amelyben te Chamberlain idején szolgáltál. Ez a kőszikla szilárd Churchill Angliája, aki nem ismer megalkuvást, aki a harcot végig fogja vinni, s ebben a küzdelemben természetes szövetségese az Amerikai Egyesült Államok.

A Szovjetunió ugyan – szavait szinte töredezve tette egymás után – egyáltalán nem természetes szövetségese, ám, ha Hitler mégis megteszi azt, amit a Mein Kampfban megírt – mekkora szerencséje ennek az embernek, hogy mértékadó politikusok sem tulajdonítanak súlyának megfelelően ennek a hagymázos könyvnek jelentőséget –, tehát ha megtámadja Moszkvát, akkor London egészen biztos Sztálin oldalára fog állni.

Ez az én vízióm – folytatta. – Ebben az európai háborúban nekünk az a fő feladatunk, hogy hazánk katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig megőrizzük. A háború kimenetele kétséges, ezért mindenáron távol kell maradnunk a konfliktusban való részvételtől. 1918 őszének tanulságát nem feledhetjük. Különösen Németország esetleges veresé-

gének esetén nagyon könnyen megtörténhetik – ám még akkor is – nézett Bárdossy elmerevedett arcába – ha Berlin nem is egészen teljes vereséggel kerül ki ebből az öldöklésből –, hogy egész Európában, de legalább a kontinens ezen keleti részében kaotikus állapotok állanak be.

Nem kell részleteznem Neked – folytatta –, hogy mily sok veszedelem fenyegeti nemzetünket. Az oroszok itt lesznek mint pánszlávok, és itt lesznek mint bolsevikok. A románok ugrásra készen állanak, nem csupán Észak-Erdélyért, hanem az 1916-os bukaresti szerződésben kilátásba helyezett alföldi területekért is az első kedvező alkalommal megindulnak. S a gyenge szlovákoknak – hol vannak már a mi kedves volt tót atyafiaink? –, a ma velünk jó viszonyban lévő szerbeknek is támadhatnak reánk nézve kellemetlen gondolataik. Egy szó mint száz – fejezte be eszmefuttatását összegzően –, tőled is azt várom, hogy az országot épen és erőben megtartsuk. Kockáztatni az országot, fiatalságunkat, hadierőnket csak önmagunkért szabad és *senki* másért.

Bárdossyt mélyen impresszionálta a hozzá hasonlóan gyenge testalkatú, inkább alacsony, mint magas férfiúból áradó elszántság. Egy pillanatig sem volt benne kétség, hogy ez a program az ő programja is. „Csak” az a rossz érzés motoszkált benne, hogy a sok-sok meghatározottságuk közepette vajon valóban ki tudnak-e tartani ezen célkitűzés mellett. – Már az angol–német antagonizmus is elegendő arra, hogy felőrldjünk – villant át az agyán.

PRITZ PÁL

K: Török Bélint
Kód: Teleki Pál

An

ÉRTJÜK-E TELEKI PÁL NAGYSÁGÁT?

9

Gondolatok Ablonczy Balázs tanulmányai olvastán

Teleki Pál halála után írta Szabó Zoltán *A halott* című nekrológiájában: „Teleki Pál, a tanár és a cserkész, aki úgy, mint a többiek, térdnadrágban és cserkészkalapban ült a tűz mellett, egy dolgot nézett le mélységesen: a politikát. Ha vállalta, úgy vállalta, mint egy rossz kötelességet, mely elől az igaz emberekben oly szegény országban nehéz pillanatokban ő, éppen ő, nem térhetett ki. Hogy milyen és mekkora politikus volt, megállapítják majd később és mások, de hogy politikai ambícióktól független politikus volt, az bizonyos. Hogy mekkora jellem volt... azt már nem kell meghatározni. Emberi nagyságát az utókor érteni fogja.”

Márai Sándor pedig ezt írta naplójába két évvel Teleki halála után: „Célszerű lenne, ha megírná valaki a Teleki Pál-mítoszt, nagyon egyszerűen, száz oldalon, [...] s a béketárgyalásokon mindazok kezébe adnák francia, angol nyelven – akik Magyarország sorsáról döntenek.”

A miniszterelnököt halála után a pillanat konjunktúra-politikusai szélsőjobboldali, németbarát államférfivá hamisították, az 1947-es kommunista puccsot követően pedig lényegében hasonlóan torz képet festettek róla a történetírást a politika szolgálólányává alacsonyító történészek és propagandisták. A diktatórikus rendszer összeomlásakor ennek megfelelően a társadalom tudatában irreális Teleki-kép élt: vagy egyoldalúan negatív, vagy sematikus pozitív kép. Pedig ő nem érdemli meg a negatív torzítást, de nincs szüksége az idealizálásra sem. Bár a Márai igényelte mítosz is

idealizálás lenne, mégis helyeseljük az író kortárs gondolatát. Mert a mítosz történelmi távlatba helyezi az egykori realitást. Ezért nem tartom fontosnak cáfolgatni a „churchilli szék” igazságát, s nem írnám, hogy e kijelentésnek „nincs nyoma”, legfeljebb azt, hogy eddig nem került elő bizonyító dokumentum. És igaz, hogy Teleki – Churchill szerint is – megérdemelt volna egy széket Párizsban. De hát még a brit háborút megnyerő miniszterelnököknek sem jutott ott szék, a brit választópolgárok jóvoltából.

Mi már utókor vagyunk. Szabó Zoltán szerint „az utókor érteni fogja” Teleki emberi nagyságát. Vajon értjük-e? Hogy érthetnénk, mikor évtizedeken át csak hazudtak róla? 1990 jelentős fordulatot hozott a magyar társadalom, így a történelemtudomány számára is. A negyvenéves beidegződések azonban tovább élnek. Nem tudnak, vagy nem akarnak (netán nem mernek) még a fiatal tudósok sem felszabadultan, elfogultságok nélkül írni. A demokratikus fordulat óta – a sok-sok részletkérdéssel foglalkozó tanulmányon kívül – három jelentős művet adtak ki: a *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai.* (Szerk.: Csicsery-Rónay István és Vigh Károly, 1992.) és C. A. Macartney: *Teleki Pál miniszterelnöksége. 1939–1941* (1993) című művét, mely a szerző *October fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945* című könyve XIII–XIX. fejezete. Az első értéket meghatározza a kiváló szerzői (előadói) gárda: Antall József, Dessewffy Gyula, Diószegi István, Juhász Gyula, Kosáry Domokos stb., az utóbbit pedig a szerzőn kívül az a tény, hogy másodszer is ki kellett adni. A harmadik Czettler Antal kiváló műve, a *Teleki Pál és a magyar külpolitika. 1939–1941* című könyv.

1999-ben volt születésének 120. évfordulója, s 2001-ben emlékezünk 60 év előtti tragikus halálára. 2000-ben jelent meg politikai írásainak és beszédeinek gyűjteménye és a kötetet szerkesztő, valamint az utószót író Ablonczy Balázs *Teleki Pál (Egy politikai életrajz vázlat)* című műve.

Igen örvendetes, hogy végre jelentős számú Teleki-írás és -beszéd került az olvasó kezébe, s egy olyan – viszonylag olvasmányos – Teleki-életrajz is megjelent, amely nélkülözi a kommunista kurzus éveinek durva torzításait.

Ablonczy jól ismeri Teleki Pál életét, szellemi és politikai életművét, a róla megjelent irodalmat, megértéssel elemzi a politikus miniszterelnöki éveinek körülményeit, s kritikájában – általában – tudóshoz méltó hangot használ. E pozitívumok értékét csak növeli a szerző fiatal kora és a téma nehézsége (éppen a Telekivel kapcsolatos ellentétes nézetek miatt). Mindez igaz, de nem jelenti azt, hogy kritika nélkül fogadjuk el az utószót és az életrajzi vázlatot minden vonatkozásban. Vannak a szerzőnek – véleményünk szerint – koncepcionális hibái és hiányai, vannak nem megfelelően megvilágított tényei, cáfolható következtetései, s néha érződik a szövegen valami kínos igyekezet, hogy némileg kisebbítse Teleki pozitívumait. Ez sokszor csak – úgy tűnik – rossz szóhasználatban nyilvánul meg, ezt akár lehetne stiláris fogyatéknak is tekinteni. Máskor a – bizonyára ismert – tények elhallgatásában, néha meg logikátlan okfejtésben. Ezekkel később részletesebben kívánok foglalkozni.

Mivel ezek a jelenségek nemcsak Ablonczyra jellemzőek, egy másik szerző példáján kívánom bemutatni, hogy miről is van szó. Egy magyar történésztől elvárható a magyar szempontúság, mint ahogy egy némettől a német szempontokból való kiindulás. Ez nem azt jelenti, hogy el lehet hallgatni tényeket, vagy hogy meg lehet hamisítani a dolgokat, csupán azt, hogy nem hallgatjuk el a pozitívumokat, nem hangsúlyozzuk túl a hibákat, szóval azonosulunk a múltunkkal. Ezt kívánja a történelmi empátia is.

A nem azonosulás nemcsak véleményben nyilvánulhat meg, sokszor egy tüskés szóhasználat is jelezheti az ellenségesség, de legalábbis elhatároló attitűdöt. Lássunk egy példát! Az 1944-es moszkvai fegyverszüneti tárgyalást tag-

lalja egy kiváló (marxista) történész. Előadása szerint Molotovval tárgyalva Szent-Iványi Domokos utalt a Makarov-levélre. Ezt szerzőnk így fogalmazta meg: „... előhozakodott a Makarov-levéllel”. Tudjuk, a Makarov-levél tény, melyben viszonylag kedvező feltételeket ajánlott a Szovjetunió Magyarországnak. „Molotov cáfolta a levél létezését” – írná egy szovjet azonosulású történész, egy magyar azonosulású ugyanezt esetleg így fogalmazná meg: „Molotov tagadta, hogy ilyen levél létezhet”. De egy magyar történész nem használhatja az „előhozakodott” igét. Előhozakodni oda nem illő, vagy bizonytalan dologgal szoktunk. És habozással jár az előhozakodás. Szent-Iványi azonban ismerte, látta a levelet, és nagyon fontosnak tartotta a tárgyalás folyamán való felhasználását. A magyar marxista történész azonban inkább Molotovval azonosult, mint a magyar érdeket képviselő Szent-Iványival.

Teleki politikai szereplésének szinte egyetlen, de mindenesetre legsúlyosabb tehertétele – antiszemitizmusa. Ezt a kérdést nem lehet, de nem is kell megkerülni. Megállapítható (s ez világosan kiderül az Ablonczy Balázs szerkesztésében megjelent Teleki-válogatás anyagából is), hogy antiszemitizmusa nem azonos a náci-germán antiszemitizmussal, mely Hitler éveiben gyászba borította Európa egét. Miként Czettler Antal kifejti: „Szem előtt kell tartanunk, hogy Telekinek a jóval halála után elkövetett gáztettekről, törvénytelenségekről, az emberi jogok ellen elkövetett bűnökről e törvény (a II. zsidótörvény – T. B.) megalkotása idején nem lehetett tudomása.” A hitleri barbár rasszizmus fényévnvi távolságra van az ő európai humanitásától. A válogatásban olvasható egyes kijelentéseit azonban nemcsak ma, de akkor sem lehetett helyeselni, ugyanakkor emlékeztetni kell Wiesenthal véleményére, mely szerint nem azt kell nézni, hogy ki mit mond, hanem azt, hogy mit tesz. Teleki 1939. február 16-án lett miniszterelnök. Néhány nappal előbb (február 3-án) nyilas terroristák bombát dobtak a Dohány utcai

zsinagógára. A tetteseket elfogták, s néhány nappal hivatalba lépése után a Teleki-kormány betiltotta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Hungarista Mozgalmat és a Hungarista Pártot, s a Német Nemzeti Szocialista Munkáspárt anyagi támogatását élvező eme pártok vagyonát elkobozta, a pártvezetőket letartóztatta.

Áprilisban viszont beterjesztette a II. zsidótörvényt, mely nagy engedményeket tett a szélsőjobboldali követeléseknek. Antihumánus jellege tagadhatatlan. Végző fokon igaza van Ablonczynak, amikor ezt írja: „Nem tartható tehát teljesen az a vélekedés, miszerint a Teleki-kormány jogkorlátozó intézkedéseit csak azért hozta, hogy a magyar szélsőjobboldal vitorlájából kifogja a szelet, és enyhítsen a német nyomáson.” De azt is meg kell állapítani, hogy politikájának és ügyes taktikázásának köszönhető (s ezt a nyugatiak is elismerték): a német hegemonia érvényre jutásának vagy a náci megszállásnak elhalasztódása és ennek következtében a zsidóság teljes kiirtásának elkerülése.

Érthetetlen, hogy az első – 1920-as – Teleki-kabinet érdemeit summázva miért ír szerzőnk csupán „a jogbiztonság kiépítésének megkezdésé”-ről, mikor nem kisebb tekintélyű szerző, mint a kortárs Gratz Gusztáv erről így vélekedik az 1935-ben a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent, majd 1992-ben az Akadémia által facsimileként újra kiadott művében (*A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.*): „A jogrend teljes helyreállítása Teleki idejében fejeződött be (az én kiemelésem – T. B.). Ő vetett véget az egyéni akcióknak, amelyek oly sokáig izgalomban tartották Magyarországot és a külföld közvéleményét.” Olyannyira izgalomban tartották, hogy a parlamentben is interpelláltak az atrocitások ügyében. Mire Gratz szerint „Teleki gróf miniszterelnök válaszában az ilyen eseteket a hazaárulással egyértelműnek mondta, és kijelentette, hogy a kormány be fogja bizonyítani a rend fenntartására való képességét”. S új rendőrőfkapitányt ne-

vezett ki (Nádós Imrét), a különítmények ellen katonai erőt alkalmazott, a letartóztatott bűnösöket statáriális bíróság elé állíttatta (például Illy és Rigóczy tizenkettő–tizenhárom évet kapott). Miért írja hát Ablonczy, hogy „1920 második felében is állandóak voltak a különítményesek és a különféle szélsőjobboldali szervezetek akciói”? Zavarban lehet az „állandó” akciókkal, mert két esetet (a példák 50%-át) indokolatlanul hoz fel. A felsorolást egy július 10-i esettel kezdi, majd egy július 27-it említ. De hát Teleki július 22-én mutatkozott be a parlamentben, így egy tizenkét nappal korábbi esetet furcsa tőle számon kérni, de a 22. és a 27. közötti öt nap sem lehetett elég – még egy Telekinek sem – a jogrend helyreállítására. Utána felhoz még két esetet, de megjegyzi: „Az elkövetőket – ellentétben a korábbi atrocitások elkövetőivel – bíróság elé állították és súlyos börtönbüntetésre ítélték”. Tehát ezek is rossz példák! Így hullámozik a történelmi ítéletkezés – az indokolatlan kritika – az elismerés, majd újra a kibébités ciklusában: „Ebben (hogy tudniillik erélyt mutatott) állítólag annak is szerepe volt, hogy a nagytőke és a bankvilág képviselői felkeresték a miniszterelnököt, és erélyes intézkedésre szólították fel.” Állítólag!? Nyilván segítséget jelentett Teleki számára, hogy a „nagytőke és a bankvilág” ugyanazt akarja, amit ő, de nem volt szüksége a *felszólításukra*.

Teleki világháborús politikájának alaptétele: minden körülmények között el kell kerülni, hogy háborúba keverdjünk a nyugati hatalmakkal. Ennek érdekében engedményeket kellett tenni Hitlernek. Az engedmények elvi határa az ország szuverenitásának megőrzése volt. Ciano szerint a magyar miniszterelnök „nem csinált titkot a nyugati hatalmak iránti szimpátiájából, egy teljes német győzelemtől pedig, mint a dögvésztől félt”. A „dögvész” legyőzését rendkívül fontosnak tartotta, de – miként Macartney írja: „Nem kívánta, hogy Németországot teljesen szétzúzzák, mivel ez felborítaná a természetes európai egyen-

súlyt." Mennyivel bölcsőbb volt, mint a casablancai „nagyok”, akik elhatározták, hogy feltétel nélküli megadást követelnek a legyőzöttektől. S mivel a nyugati hatalmak nem pazarolták katonáik életét, Hitler pedig jobban gyűlölte demokratikus ellenfeleit, mint volt szövetségesét, a szovjet csapatok meghódították fél Európát. S ez a háború utáni rendezésben mérhetetlenül megnövelte az anti-demokratikus szovjet állam súlyát.

Magyarországot földrajzi helyzete és Trianonban megcsontolt ereje arra kényszerítette, hogy bizonyos mértékig együttműködjön a hitleri birodalommal. De csak bizonyos mértékig! Ez az együttműködési készség azonban nem tévesztette meg a náciakat. Halder vezérkari főnök 1940. május 26-i feljegyzésében például ez olvasható: „Magyarország arcátlan kezd lenni. Amennyiben Magyarország nem követi a kijelölt vonalat, protektorátus lesz belőle.” Íme, mennyire reális veszély volt a német megszállás! De Teleki soha nem követte a „kijelölt vonalat”. Politikája kötéltańc volt. Ha csak így lehetett előbbre jutni, akkor ezt is vállalta. A hagyományos erdélyi politikát követte, mely egy kis és gyenge állam számára az egyetlen lehetőség. Nagy elődje, Bethlen Gábor is ezt tette. Kín olvasni azokat a leveleket, amelyeket uralkodása elején írt a portának. Ehhez képest Telekinek a Hitler melletti kijelentései majdhogynem fricskázásnak tekinthetők. Persze amikor megerősítette és európai tényezővé tette kis országát, a nagy fejedelem is más hangon szólt a portához. Teleki – sajnos – nem válhatott a nyugati demokratikus országok partnerévé, talán éppen azért, mert e hatalmak Hitler-ellenessége eleinte bizony elég formális volt, s téves háborús koncepciójuk meghatározta a háború kimenetelét és a békét is.

Sir Orme Sargent brit helyettes államtitkár egyik feljegyzésében (1938. április 6.) ez olvasható: „Mi nem dolgozunk németellenes blokkért Kelet-Európában”. Majd néhány héttel később, május 29-én: „Magyarország nem tudja

megőrizni függetlenségét Németországtól olyan gazdasági akciók révén, amit mi nyújthatunk... ezért nem szabad hagyni magunkat rábeszélni, hogy pazaroljuk energiánkat és pénzünket, megpróbálva menteni olyan országokat, mint Magyarország, *ahol a játszma már eldőlt*" (az én kiemelésem – T. B.). Ezt a véleményt az Anschluss után vetette papírra a nemes brit diplomata, akkoriban, amikor Teleki még csak kultuszminiszter volt. Ekkor még nem szólhatott bele a magyar külpolitika irányításába, de már felkérte barátját, Szent-Iványi Domokost, aki az ő tanácsára ment át a külügybe, s akkor éppen az Amerikai Egyesült Államokban szolgált, hogy tegyen jelentést a Duna-medencei problémákkal kapcsolatos amerikai véleményekről. A diplomata a jelentést 1939 februárjában adta át, s ebben többek között ezek a megállapítások szerepeltek: „Németország további expanziója... angol–francia szempontból casus bellit jelent; a valószínűleg hosszúra nyúló háborúban Észak-Amerika feltétlenül a nyugati demokráciák mellett lesz”. Majd így folytatódott a jelentés: „A kialakuló világháborúban két ország (az Egyesült Államok és a Szovjetunió) kivételével tulajdonképpen csak vesztesek lesznek. Európa tönkremenetelének eredménye gyanánt az Egyesült Államok abból profitálna, hogy a brit világbirodalmat járószalagjukra fogják fűzni; a Szovjetunió pedig a teljesen lerongyolódott és tönkrement Európában nyugodtan hódíthat majd, akár területileg, akár csupán bolsevista ideológiával is”.

Nyilvánvaló, hogy barátjának – a magyar függetlenségi politika szellemi irányítójának – a véleménye hozzájárult Telekinek a háború kimenetelével kapcsolatos nézetei kialakulásához. Bizonyíthatatlan Ablonczynak az a véleménye, mely szerint „a II. világháború kezdetétől – *meglehet, ingadozva* (az én kiemelésem – T. B.) – hitt az angolszász hatalmak győzelmében”. Ezzel kapcsolatban Macartney a következőket írja: „Teleki is úgy viselkedett, mint aki kételkedik a szövetségesek győzelmének a lehető-

ségében. Úgy tűnik azonban, hogy titkos meggyőződése változatlan maradt. Hisz Hollandia lerohanásának napján közölte két barátjával, akiket tanúnak hívott: meggyőződése szerint Hitler most vesztette el a háborút, sőt valójában azon a napon vesztette el, amelyiken elkezdte. Az ő feladata az, hogy Magyarországot távol tartsa a háborútól, hogy az ország érintetlenül őrizhesse meg erejét arra az időre, amikor minden összeomlik körülötte." Két nappal halála előtt pedig ezeket a látnoki gondolatokat közölte Dessewffy Gyulával: „Rossz úton vagyunk. Másodszor is tévúton járunk. A németek elvesztik a háborút, utána teljes összeomlásuk következik. És akkor orosz megszállás alá kerülünk, de ez sem fog örökké tartani, a bolsevizmus is összeomlik, mert embertelen és az emberi természettel ellentétes gondolat." S mit sem bizonyítanak a miniszterelnök hivatalos nyilatkozatai. Egy percig sem ingadozott. Macartneynek megmondta: „Azt mondjuk, amit a diktátorok kívánnak, de nem teszünk semmit."

Teleki – ellentétben a Brit Birodalom vezetőivel – azon dolgozott, hogy „németellenes blokk” jöjjön létre Közép-Európában. Természetesen, dimenzionális és geopolitikai okokból csak szerényebb célt tűzhetett ki maga elé: gátat állítani a náci terjeszkedés elé, ellensúlyt létrehozni a német túlsúly csökkentésére. Az Anschluss-szal megszűnt olasz–osztrák–magyar „gát” után lengyel–magyar–olasz együttműködést szeretett volna kialakítani. (Jugoszlávia bevonását akadályozta kisantant szerződése Romániával.) Ezért volt fontos a közös lengyel–magyar határ, amit Kárpátalja visszaszerzése tett lehetővé. Kárpátaljával kapcsolatban Ablonczy megjegyzi, hogy „Teleki ugyan határozott, sőt harcias volt, és *elhatározta* (az én kiemelésem – T. B.), hogy Csehország megszállása és Szlovákia önállósulása esetén megszállja Kárpátalját, ám erre nem volt szükség”. A kortársak és történészek java azonban nem tartja Teleki belépését szubjektívnak vagy fölöslegesnek.

Macartney is ilyen értelemben ír, Csicsery-Rónay István pedig kifejti, hogy Hitler csak elfogadta a kész helyzetet. Legutóbb Ádám Magda foglalkozott a kérdéssel, és a következőket állapította meg (Századok, 1999. 4. sz.): „Tény, hogy Telekinek eredetileg – tehát a német hozzájárulás előtt – az volt a terve, hogy ha Hitler elfoglalja Csehországot, vagy Szlovákia függetlenné válik, akkor még a németek ellenzése dacára is birtokba veszi Kárpátalja megmaradt részeit. Ezt a tervet a minisztertanács is elfogadta (az én kiemelésem – T. B.). Elhatározásukat közölték az olasz és a lengyel kormánnyal. Közben azonban megérkezett Berlinből a terület elfoglalására vonatkozó német hozzájárulás”. Nem kérdéses, hogy Hitlernek jobb lett volna egy ruszin bábállam mind az őszi, Lengyelország elleni támadás, mind pedig a román olaj megközelítése szempontjából. A Nyugat megnyugvással fogadta a tényeket. Bonnet francia külügyminiszter például így gratulált a párizsi magyar követnek: „Ami Franciaországot illeti, akár Prágába is bevonulhattak volna – a németek helyett”.

A lengyel–magyar közös határ – sajnos – csak fél évig állt. Lengyelország német és orosz lerohanásával – az agresszorok megegyezése szerint – a Szovjetunió határukig nyomult előre. Az „ellensúlyból” kiesett Lengyelország, de Magyarország – élén Telekivel – olyan erkölcsi tőkét szerzett ekkor a német csapatok átvonulásával és a lengyel (majd később más) menekültek tízezreinek befogadásával, amelyet Angelo Rotta apostoli nuncius szerint „a világ sohasem felejthet el” (id. Antall József közlése). Persze a világ elfelejtette, sőt a mi emlékezetünkől is igyekezett kitörölni. A tiltás értékét Ablonczy azzal kibővíti, hogy megjegyzi: „a gyors német előrenyomulás miatt erre valójában nem volt szükség”. Mindenesetre – Mecsér nyilas képviselő szerint – ez Németországnak „60 000 fő veszteséget” okozott, s a náci ezt a „szemteleniséget” (Goebbels szava) sosem felejtették el.

„ÉRETTSÉGI TABLÓ” 1991
papír, gipsz, vegyes technika, 50×70×50 cm

1940. október 3-án a románok felmondták a kisan-
 tant szerződést, ezzel megnyílt a lehetőség a magyar-ju-
 goszláv közeledés előtt. Szegény Telekinek, miután sorra
 kiestek az „ellensúly” potenciális részei, csupán Jugoszlá-
 via maradt. Német helyesléssel, tehát náci érdekeket is
 szolgálva, jött létre a baráti szerződés, melynek szerb
 vélemény szerint is az volt a célja, hogy határozottab-
 ban tudjanak ellenállni Németországnak. Az „örök” jel-
 zőt gúnyosan szokták hangsúlyozni történéseink (már-
 mint a marxisták), pedig tudható, jugoszláv javaslatra
 került be a szerződésbe ez a szó, mert a jugoszláv-bolgár
 paktumban is szerepelt.

Ha nem borítja föl a balkáni békét Mussolini Görögország elleni meggondolatlan és sikertelen támadása és a márciusi (1941) belgrádi puccs, akkor ez a kis „gát” más-képpen alakította volna a második világháború folyását. Talán eredményes lett volna az *élő* Teleki kívül maradási politikája, s Jugoszlávia is emberveszteségek nélkül éli túl a háborút. S a Szovjetunió nem juthatott volna el Görögország határáig. Az egész régió történelme másképp alakult volna. Mindez nem álmodozás, hanem Teleki koncepciójának igazolása.

1940-ben kialakult az a szándék Telekiben, hogy a háborútól való távolmaradás érdekében megneemtámadási szerződést köt a Szovjetunióval. Ez a terv – sajnos – Horthy ellenkezésén megbukott (Esterházy Móric közlése). A kommunista nagyhatalom Romániával kapcsolatos akcióit azonban – Molotov félreérthetetlen megnyilatkozásai ellenére – csak korlátozott mértékben használta ki a románok ellen. Többször is megnyugtatta Hitlert és a nyugati hatalmakat egyaránt (hiszen más-más okból, de egyik sem örült volna Románia megszűnésének), hogy nem fog ségédkezni a Trianon által a legnagyobb magyar területhez jutott ország felszámolásában. Ebben nem a románok iránti szimpátia, hanem a szovjet előretörés megakadályozása iránti szándék motiválta. Reálpolitikus volt, aki távolabbra látott, mint sok demokratikus nagyhatalom politikusai. Ő még saját érdekeinek az érvényesítését is korlátozta, ha az kényszerű partnerét nem kívánatos előnyökhöz juttatta volna.

A reálpolitika határozta meg revíziós nézeteit is. 1940-ben – rosszindulatú meghatározás szerint, az országgyarapító láz idején, vagy objektívebben fogalmazva, a trianoni igazságtalanságok részleges korrekciója után – mondta: „Ha mint magyar embert kérdeznek engem, hogy mit követelek vissza, akkor csak egy szóval felelhetek: mindent! De ha mint felelős politikust és felelős államvezetőt

kérdeznek, akkor tudom, hogy Európa érdekében, talán Magyarországon is, és a szomszédállamok érdekében kompromisszumra kell gondolnom, és kompromisszumra hajlandó is vagyok.” E válaszban olyan tiszteletre méltó államférfiúi bölcsességről tett tanúbizonyságot, amilyen a másik oldalon mindmáig nem talákoztunk. E nyilatkozatnak két momentumát kell kiemelni: 1. Európa és a másik oldal érdekeit is hajlandó figyelembe venni; 2. a kompromisszumot Magyarország szempontjából is hasznosnak fogadja el.

E beszéd az Ablonczy-válogatásban is megjelent. Mégis, az életrajzi vázlatban – a már bemutatott egy lépés előre, egy lépés hátra szemlélethez híven – először azt írja (93. l.), hogy „a revízióról vallott nézetei nem voltak megmásíthatatlanok”, majd így folytatja: „egyértelműen a történelmi Magyarországot kívánta visszaállítani”, de „ha lehetősége adódott rá (?), kész volt a kompromisszumra”. Három sorral lejjebb: „a húszas évek végén egy németországi előadásban kijelentette, hogy a revízió... »nem lehet *restitutio in integrum*, azaz egyszerűen a háború előtti állapot visszaállítása«. Sőt hozzátette: »Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, nem lehet.«” Lényegében tehát már akkor az etnikai elvet követte. Hogy mennyire államférfi volt és nem elvek rabja, bizonyítja az is, hogy két alkalommal is megsértette az etnikai elvet: egyszer negatív, egyszer pozitív irányban. Először 1939-ben, amikor Ruzsinszko katonai visszaszerzésével (és nem megszállásával, ahogy Ablonczy írja) nagyszámú ruszin került magyar fennhatóság alá, másodszer, amikor Jugoszláviával kapcsolatban még korlátozott igényeiről is lemondott (időlegesen) a magyar–jugoszláv szerződés érdekében. De ahol nagyszámú kisebbség került hozzánk, ott a nemzetiségi nyelv tanulását kötelezővé tette.

Van-e példa arra, hogy akármelyik utódállamban, például a demokratikus mintaállamként emlegetett Csehszlo-

vákiában, kötelezővé tették volna a gimnáziumokban a magyar nyelv oktatását? Telekit mindig a magyarság érdeke vezette, s nem merev elvek vagy pillanatnyi érdekek. Az erdélyi Teleki Pál mondta például: „Erdély miatt nem szabad az ország létét kockáztatni”. A magyar érdekeket úgy tudta szolgálni, hogy az első bécsi döntés utáni határmegállapító bizottságban, amikor bejelentették, hogy Teleki – miniszterelnökké való kinevezése miatt – kiválik a bizottságból, az egyik szlovák delegátus, aki pedig keserűen fájlalta országának megcsonkulását, így szólt: „Ők... néhány hét alatt megtanulták tisztelni a gróf tudását, egyéniségét és közvetlenségét. Nyereségként őrzik meg a vele való tárgyalások emlékét.” Az erről tájékoztató Rónai András így folytatja beszámolóját: „A szlovák delegáció többi tagján ugyanolyan megindultságot láttam, s abban a pillanatban rádöbbenem az emberi nagyság varázsára”.

Teljesen egyetértünk Macartneyvel, amikor bírálja Teleki sajtópolitikáját: „Teleki azzal, hogy szabad utat engedett a német propagandának, akaratlanul is olyan közvéleményt alakított ki, amelyik megnehezítette, hogy németellenes politikát folytasson”. Az sem mellékes ebből a szempontból, hogy a német propaganda *szerves* része volt a germán antiszemitizmus. A művelt tudós azt hitte, hogy a tömegeket nem fertőzi meg az a „német maszlag”, ami őt meg sem érinti. De érezte, hogy nem elégséges az, hogy néha mérsékli a hivatalos kormánynyilatkozatok szövegét. Nem sokkal miniszterelnöki kinevezése után felállította a tájékoztató osztályt (M. E. IV.) és a Nemzetpolitikai Szolgálatot (M. E. V.). Az első a miniszterelnök „privát kabinetje” (Macartney) volt, a második pedig egyrészt nemzetnevelő elképzeléseit szolgálta, másrészt illegális tevékenységének fedőszerve volt. Erről a Teleki-válogatás utószavában így ír Ablonczy: „A második miniszterelnöksége alatt megszervezett Nemzetpolitikai Szolgálat működése akkor is *inkább kalandregénybe kívánkozik, mint a poli-*

tikatörténet lapjaira (az én kiemelésem – T. B.), ha csak a visszaemlékezések egy részét fogadjuk el hitelesnek”. (Az életrajzi vázlatban már visszafogottabban ír az M. E. V. tevékenységéről.) Tehát Teleki illegális politikai tevékenységét nem tartja méltónak arra, hogy a történelem lapjaira kerüljön (l. Teleki Pál Válogatott... 557. l.).

Valóban, a magyar történelemnek vannak „kalandregénybe kíváncsozó” és legendába való (tehát valószínűtlen) eseményei, amik főleg a náciellenes magyar akciók körébe tartoznak. Ezeket egyes történészek tagadják. Ilyen Teleki náciellenes tevékenysége és az 1944-es Koszorú-akció. (Utóbbiról lásd a „Legenda vagy tény? Mi az igazság a Koszorú-akcióról?” című tanulmányt a Magyar Szemle 2000. 5–6. számában.) De hát Teleki illegális tevékenységét nem kisebb történész, mint C. A. Macartney is komolyan veszi, pedig ő sokáig Magyarországon élő kortársként és imponáló elfogulatlansággal elemző tudósként, s ami a legfontosabb, bekódolt preconcepció nélkül foglalkozik a két háború közötti eseményekkel. Talán éppen ezért. Igaz, ő másképp írja le Lajos Iván könyvének betiltását is. Ablonczy szerint: „... rövid habozás után betiltotta Lajos Iván »Németország háborús esélyei a szakirodalom tükrében« című nagy sikerű művét, amelyben az övével teljesen megegyező nézet kapott hangot”. Macartney szerint: „Teleki úgy hártotta el az ezzel (tudniillik a könyvvel) kapcsolatos német tiltakozást, hogy a könyvet betiltották, de csak két hónappal a megjelenése után, amikor már az ország fele megvette”. A birtokomban lévő példányon ez áll: HETEDIK KIADÁS (31–36 000 példány) Pécs, 1939. A „rövid habozás” alatt több mint 30 000 példányt vásárolhattak meg a „fasiszta nép” fiai! (Könyvének 54/a jegyzetéből megtudjuk, hogy „Hitler és Ribbentrop később is felhozta, mint Magyarországi bűneinek egyikét”. Nem csoda hát, hogy Lajos Ivánt 1944-ben deportálták, s az se véletlen, hogy 1945-ben az oroszok is elhurcolták, állítólag 1950-ben halt meg.)

Az 1920-as földreformmal összehasonlítja Ablonczy az akkori kétszeres nagyságú csehszlovák és a jó háromszoros román földosztást, megemlítve, hogy főleg magyar földbirtokosoktól vették el a kiosztott földeket, de azt nem tartja fontosnak felhozni, hogy a kedvezményezettek kizárólag csehek, morvák, illetve románok voltak.

Néha az az érzése az embernek, hogy bizonyos közlésekkel az a célja a szerzőnek, hogy kisebbitse Teleki tudományos tekintélyét is. Ilyen például a magántanári habilitáció kérdése. Megtudjuk, hogy Czirbusz Géza és Eötvös Loránd meghíúsította ezt (Életrajzi vázlat, 29. l.). A 85. lapon pedig ezt olvashatjuk: "... 1921-ben nagy nehezen habilitálta őt az egyetem vezetése". (A habilitáció egyébként nem az egyetem vezetői, hanem a kari tanács hatáskörébe tartozott.) Nézzük az előzményeket és a tényeket! Teleki Lóczy Lajos tanítványa volt. Professzora – felismerve képességeit – maga mellé vette a tanszékre, s azt tanácsolta, hogy néhány évig ne publikáljon, csak kutasson. A tanítvány megfogadta a tanácsot, s a kilencedik évben közreadta az „Atlasz a Japáni szigetek kartográphiájának történetéhez” című művét. Ezt 1909-ben bemutatta a genfi Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson. A könyvet a Francia Földrajzi Társaság Jomard-díjjal jutalmazta. (Az Atlaszt Japánban reprint kiadásban jelentették meg 1966-ban. Stein Aurélon kívül ő az egyetlen magyar földrajztudós, akinek művét halála után évtizedekkel újra kiadták külföldön.) 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1915-ben kérte a budapesti tudományegyetem bölcsészkarától magántanári habilitálását. Lóczy Lajos utóda Czirbusz Géza lett, aki egyházi körök nyomására – érdemtelenül – nyerte el a katedrát, s akinek az írásait többször illetve kritikával Teleki. A professzor elfektette a kérést, mellyel a kari tanács csak Czirbusz halála után, 1921. május 9-én foglalkozott, és huszonöt szavazattal kettő ellenében elfogadták Telekit.

Valóban nehezen ment tehát az akadémiai levelező tag Teleki habilitálása (jó hat év kellett hozzá); ezért s így – kikutatható okok miatt – ment nehezen. Még azt is meg kell említenünk, hogy a pozitív határozat huszonöt nappal Teleki miniszterelnöki lemondása után született meg. Mert az ilyesmire is adott Teleki. Volt ízlése és stílusa. 1938-ban például, amikor kultuszminiszter lett, felkereste kiadója, aki régóta fektette egy kéziratát, s közölte, rövidesen megjelenik a könyve. A miniszter kijelentette, hogy könyve csak akkor fog megjelenni, ha már nem lesz miniszter.

Teleki emberi nagyságát, erkölcsét számtalan történet örökíti meg. Az Anschluss után például azonnal visszakérte kéziratát bécsi kiadójától, mert nem akarta, hogy Hitler országában megjelenjen egy könyve. – Első miniszterelnöksége után a rendelkezési alap teljes összegét átadta utódjának, igaz, ehhez el kellett adja autóját. – Amikor 1940-ben egy tábornok protekciót kért unokaöccse számára, azzal utasította el, hogy a magasabb körökből származó fiatalemberek eleve előnyt élveznek a többiekkel szemben. – S még folytathatnánk a sort az ismert források alapján.

Végül egy nem szakmai kérdésnek látszó, igencsak szakmai kérdés! Egy rangos tudós arra is ügyel, hogy elegáns legyen az írásmódja. A stiláris elegancia azt jelenti, hogy csak a témához vagy az adott személyhez méltó szavakat használ. Ablonczy Balázs alkalmasnak látszik arra, hogy ezeknek a követelményeknek megfeleljen. Éppen ezért fel kell hívnunk a figyelmét néhány disszonáns, a helyhez nem illő szóhasználatára.

Elismerően ír Teleki egyik 1917-es felszólalásáról, majd megállapítja, hogy „végkövetkeztetése ma már nem tűnik *falrengetőnek*”. – 1920-as párizsi tevékenységéről azt írja, hogy „újabb térképek, táblázatok, memorandumok *kiötlésével* küzdött...” – 1920 tavaszán „a két kormánypárt egyesítésén *mesterkedett*”. – Két magyar politikus „abba a nem hivatalos prágai kijelentésbe *kapaszkodott bele...*” –

„Elnyűhetetlen volt... új táblázatok kiötlésében.” – A II. bécsi döntésnek nem örült Teleki, ezért a pályaudvaron olyan beszédet mondott, ami inkább lehűtötte, mint lelkesítette a megjelenteket. „A parlamenti bejelentéskor már megemberelte magát.” Nota bene az volt a magát megemberelés, hogy „Németország istenadta vezér”-ét emlegette? Szerintünk, akkor volt igazán ember Teleki, amikor a pályaudvaron „magunkba szállásról”, „lelkiismeret-vizsgálatról” beszélt.

Teleki a 20. század legnagyobb magyar államférfíúi közé tartozik. Működése és véleménye számunkra is tanulságos lehet. Például a szabadságról vallott felfogása is máig szóló érvényű. Egy 1933-as berlini előadásából idézünk néhány mondatot, mert ezek nemcsak a berlinieknek szólnak.

„Mert ugyan mi a nem jelszóvá vált, igazi szabadság? Mi az a szabadság, amelyre az ember voltaképpen törekszik, amely számára a legigazibb érték? – Az a szabadság, ami lehetővé teszi számára, hogy jól érezze magát, hogy elégedett legyen. De a jóézés és elégedettség egyáltalában nem anyagi természetű valami. Ez az állapot a lelki egyensúly kérdése. Végső soron tehát a hit kérdése, az ember önmagába és azokba vetett hitének kérdése, akikkel együtt él, és akik vezetik. Végezetül tehát: erkölcsi kérdés, az egyes ember és a társadalom bensőségessé válásának kérdése.”

TÖRÖK BÁLINT

Felhasznált irodalom

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál (Egy politikai életrajz vázlata)*. Bp., 2000. Elektra, 143. l.

Ádám Magda: *A müncheni válság és Magyarország*. Századok, 1999. 4. sz. 685–724. l.

Barabás Béla: *Teleki Pál öröksége*. Összeáll. – Lakitelek, 1992. Antológia, 75. l.

- Barcza György: *Diplomataemlékeim. 1911–1945. I–II.* Bp., 1994. Európa.
- Churchill, W. S.: *A második világháború. I–II.* Bp., 1989. Európa.
- Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941.* Bp., 1997., Magvető. 369. l.
- Csicsery-Rónay István–Vígh Károly: *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékéül előadásai.* Szerk. – Bp., 1992. Occidental Press. 222. l.
- Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Bp., 1992. Akadémiai Kiadó, 354. l.
- Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig.* Bp., 1999. Magyar Szemle. 592. l.
- Hógye Mihály: *Utolsó csatlós? Magyarország sorsa a második világháború végén.* New York, 1985. Püski. 94. l.
- Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége. 1939–1941.* Bp., 1993. Occidental Press. 290 l.
- Romsics Ignác: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920–1953.* Szerk. – Bp., 1998. Osiris. 240. l.
- Rónai András: *Térképezett történelem.* Bp., 1985. Magvető. 350. l.
- Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök. Szerk. Gombos Gyula. 2. kiad. Bp. 1995. Occidental Press. 148. l.
- Szabó Zoltán: *Szellemi honvédelem.* Bp., é. n. Héttorony, 720. l.
- Teleki Pál: *A földrajzi gondolat története.* Bp. 1996. Kossuth, 193. l.
- Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Ablonczy Balázs. Bp. 2000. Osiris. 565. l.
- Török Bálint: *Legenda vagy tény? Magyar Szemle, 2000. 5–6. sz. 102–119. l.*
- Török Bálint: *Szent-Iványi Domokos.* Valóság, 2000. 4. sz. 54–63. l.
- Vígh Károly: *Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában.* Valóság, 1999. 7. sz. 71–78. l.

K: Vasas Géza

Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár

az
nézeteiről

MAGYAR NEMZETFELFOGÁSOK A DUALIZMUS KORÁBAN

II.

Deák és Eötvös nyomdokain

A mint a magyar politikai elit meghatározó részének nemzetfogalma XLIV. tc-ben definiált deáki formulából kiindulva a szűkítés felé araszolgatott, a közéletbe ugyan csak különböző háttérrel érkező Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár éppen ellenkező irányba tartottak.

Mocsáry nemzetfelfogásának rekonstrukcióját megnehezíti, hogy a téma rendszeres elvi kifejtésére még a kiegyezés előtt vállalkozott, majd azt követően a fel-feltörő nemzetiségpolitikai viták során emelte föl a szavát egyes konkrét kérdésekben. Hozzászólásaiból okkal következtethetünk arra, nemzetfelfogásának lényegi vonásai az eltelt évtizedek során nem változtak, Nemzetem mindenekelőtt olyan etnikai természetű közösséget értett, melynek tagjai „egy eredetűek, egy nyelven beszélnek, s magukat egy családnak tekintik”.¹

Lényegében ez azt jelentette, hogy az országban a magyarral egyenrangú „tót, szerb, horvát, oláh nemzet is” létezik. Ilyenformán nem az egyenjogú magyar állampolgárok tartoznak különböző nemzetiségekhez, mint majd a XLIV. tc. bevezetőjének logikai rendjében, hanem egyidejűleg vannak egyenjogú nemzetek és egyének. A megszületett törvényt is ebben a szellemben értelmezte, eltérve ezzel némileg a deáki intenciótól.

Eleinte talán ezért is főként fenntartásait hangoztatta. Még a törvény elfogadása előtt egyaránt bírálta a bizott-

ság és a nem magyar nemzetiségek közös javaslatát. Majd nem sok idő múlva a még zsenge korú nemzetiségi kodifikációról (1868: XLIV. tc.) találta megjegyezni, hogy nem érzi „helyén levőnek általában, ha efféle teoreémák”, mint az oszthatatlan és egyetlen magyar politikai nemzet tétele, törvényben nyerne rögzítést.² Valószínűleg ennél egy kicsit többről lehetett szó, amikor ugyanitt kijelentette, hogy mivel igen sok kifogása van a törvénnyel szemben, ezért kész volna „többet adni”. Aligha jelentett ez mást, mint azt, hogy a deklaráció által is elismert nemzetiségi (etnikai – kultúrnemzeti) státust akár korlátozott mértékben a kollektív politikai jogok felé terelje. Ennek a vélelmezhető szándéknak a továbbélését jelezte az a későbbi megállapítása, hogy a nem magyar nemzetiségeket is jogosan hajtja „a szabadságnak szeretete s a kulturának magasabb fokára való törekedés”, vagyis a kultúrnemzetként történő önérvényesítés – és esetleg a személyek körén túl – politikai érdekképviseletének, önszerveződésének igénye. Meggyőződéssel vallotta, hogy a magyar szupremáciát a nem magyar nemzetiségek sem „akarják elvitázní”, igaz, szupremácián mindenekelőtt az államnemzet magyar jellegét értette. A politikai nemzet esetleges pluralizmusához való viszonyát ilyenformán nem tisztázta minden kétséget kizáróan. Felfogásának ez a határozatlanság és termékeny homály, a nézetek belső ellentmondásaiból származó feszültség adhatta volna meg politikai dinamikáját, ha Grünwaldék kulturális oszthatatlanságra vonatkozó imperativa visszakozásra nem készíti. Ettől kezdve ugyanis a nyilvánosság előtt kizárólag a „legalitás ti. az 1868-iki nemzetiségi törvény” mellett tette le garasát.³ A törvény azonban szankció híján a magyar nemzetiségpolitika által előnyben részesített szűkítő értelmezés alatt hajladozott.⁴

Az 1879-es vitában egyértelműen a status quo védelmében nyilatkozott. Szembehelyezkedett azzal a követelménnyel, hogy az ország minden nem magyar nemzeti-

ségű lakosa elsajátítsa a magyar nyelvet, úgy gondolta, az államnemzet egysége nyelvi egység nélkül is megőrizhető. Leginkább azt vetette ellene, hogy veszélybe sodorná a nemzetiségi egyenjogúságot, ami megengedi, hogy mindegyik közösség „saját nemzeti individualitását fenntarthassa, fejleszthesse” és a kultúrában emelkedhessék.⁵ A nemzeti jelzőnek ebben az értelemben való használata a Grünwald-féle fogalmi doktrína számára fölért a magyar érdekek elárulásával. Pedig Mocsáry egyszerűen csak közelebb állt a XLIV. tc. szimmetrikusan ellentétes nemzetfogalmihoz, még ha kezdetben elejtett is olyan megjegyzéseket, melyek ennek az ellentétnek – a nemzetiségi elitek álláspontjával hasonló irányban – az ekvivalenciáig történő oldásáról árulkodott.

Alapvetően azonban az ellentétek kioltását a nemzet fogalmi körén kívül kereste. Fölösleges ezen csodálkozni, ha – mint kiderült – szerinte a nemzet karakterét elsősorban az etnikai, nyelvi összetartozás adja meg. Ehhez ugyan hozzá lehet rendelni összeegyeztethető (szimmetrikus) ellentétes viszonyban államnemzet s akár a politikai nemzet fogalmait, de egy ilyen kísérlet is csak a nyelvi és cselekvési tér birtoklásáért vívott meg-megújuló küzdelmekre vezet. Az egyesítő eszme kutatása során már egy évtizeddel a nemzetiségi törvény előtt keletkezett munkájában visszanyúlt a rendi korszak pátria fogalmához. A haza jócskán megelőzte a növekedés-központú, modern nemzetek kialakulását. Egyértelműbb határaival rajtuk kívül és fölöttük állt, ennyiben az államra hasonlított, csak hogy az éppen abból hiányzó személyesség és önzetlen cselekvés révén válhatott (volna) a magyarországi honpolgárok, egyének és etnikai-kulturális nemzetek hatékony közös nevezőjévé.

A hazára tekintő honszeretet Mocsáry világában kétségtelenül magasabb rendű a nemzeti értelemnél, amelyek bár ugyancsak feltételezik az áldozatkészséget, mégis

– s ez különbözteti meg a patriotizmustól – „könnyebben megbarátkoznak a korlátolt felfogással és a szűkkeblű indulatokkal”. Korántsem becsülte alá a nemzeti érzés jelentőségét, már csak azért sem, mert úgy gondolta, a társadalom egészét átfogja, „mozgásba hozhat minden embert egyiránt”, szemben a hazaszeretettel, mely „inkább a kiváló lényeknél otthonos”.⁶ Amint Grünwald a nemzeti tudat és ideálok tulajdonosait a nemzet magasabb osztályaiban látta, Mocsáry felfogását is jellemezte szerkezeti-egyfajta szűkítés, elitizmus, csakhogy az ő elitje nem pozicionális, hanem meritokratikus, erkölcsi jellegű.

Patriotizmusának két tartóoszlopa a tudatosság és a cselekvés. Az előbbi magába foglalja a haza tényeinek megismerését, valamint a javát szolgáló erkölcsi és intellektuális eredményeket, az utóbbi pedig a hongyarapító tervek megvalósítását. A nemzetiségi érzelemtől azt tartotta, ennél szűkösebb keretek között is megél. Akár a politikai elnyomás viszonyai között is képes szavatolni fennmaradását a nyelvhez, az etnikai különálláshoz való pusztáragaszkodás. A hazafiúság viszont „csak ott munkálkodhatik, hol a haza ügyeinek vitelére” befolyása van, tehát politikai szabadsággal rendelkezik. Ez a követelmény egybecseng Deák és Eötvös véleményével s a XLIV. tc. által megteremtett állapottal, csak éppen a nagy nevű elődöktől eltérően Mocsáry nem nyilatkozott arról, hogy a politikai szabadság az egyéneket és a belőlük származó államnemzetet („politikai nemzet”) illet-e meg, avagy vonatkozhat az etnikai-kulturális nemzetekre is, amelyek ezáltal fölépíthetnék a maguk politikai társulásait.

Az említett két fogalom között még akadt egy lényeges eltérés. A patriotizmust Mocsáry a szabad akaratból, az egyén tudatos választásából származtatta, míg a nemzeti érzést (nem véletlen, hogy sohasem nemzettudatról beszél) a születéssel mintegy elrendelt, természetes adottságnak tekintette, melynek megváltoztatásához a pusztá-

akaratelhatározás nem elégséges. Ebből a szempontból határozottan úgy tűnik, mintha Mocsáry pátriafogalma leginkább egy politikai társulás ismérveinek felelne meg, s ezzel tisztán a szabadság világához tartozik, szemben a determinációk uralta etnikai és kultúrnemzettel. A politikai társulástól persze a haza fogalmát megkülönböztette az erős történelmi tartalom, az együttélésből sarjadt sorsközösség, ami az etnikai-kultúrnemzettel rokonította. A kissé merev államnemzetenél pedig annyiban bizonyult élettelibb jelenségnek, amennyiben az alanyiságon túl – kik tartoznak a hazához? – hangsúlyosabban szerepelt benne az egyéni és közös cselekvés mozzanata. Ez utóbbi, a politikai szabadsággal kapcsolatos vonás megint a politikai társuláshoz, a politikai nemzethez közelítette a Mocsáry-féle pátriát.

A patriotizmus zavartalan virágzása esetén „a nemzeti érzelmek maradnak a szívben, hol fészük van, s nem lépnek a nyilvános működésnek színpadára” – írta. Ellenkező esetben a felszakadó nemzeti érzelmek fenyegetően eláraszthatják a közéletet. Ezért Mocsáry számára a „hazafiúság ... legfőbb és mindeneken, különösen a nemzetiséghez való ragaszkodáson is felül álló kötelesség. A hazafiúság egyesíti mindazon különböző elemeket, melyek hazánkat alkotják, a nemzetiség elve ellenben szétvonja azokat”. Magyarországon tehát a haza a centripetális, míg a nemzet a centrifugális erőket kelti életre.⁷

A haza eszméjének örök fiatalságát illetően Mocsáry mindvégig derűlátó maradt. Utolsó hírlapi írásában, 1914-ben a nemrég véget ért Balkán-háborúk egyik tanulságát éppen abban fedezte föl, hogy lám, a kis balkáni népek „a történelmi alapon nyugvó haza felboldogulásáért készek voltak ... patakokban ontani vérüket”, míg a délszláv eszme egyáltalán nem gyakorolt befolyást az eseményekre. A balkáni viszonyok felületes ismerete idézte elő az alábbi optikai csalódást és bizakodó következtetést: „Midőn így látjuk lefokozódní a nemzetiségi eszmék mindenható ere-

jét, konstatálhatjuk veszélyes voltuknak lefokozását is, és ezt mi, magyarok javunkra írhatjuk.”⁸

Mindazonáltal a Mocsáry-féle pátria a magyarországi viszonyok realitása maradt, s mert csak nagyon lassan telt meg új tartalommal, a világháború utáni összeomlás során felgyorsuló idővel a versenyt nem állhatta, a magyar állam-nemzet halálával pedig maga is sírba szállt.

Mocsáryhoz hasonlóan a Deák, Eötvös után fokozatosan elnéptelenedő nemzetpolitikai közép betöltésére vállalkozott a harmadik nemzedékből a polgári radikális politikus és szociológus Jászi Oszkár. A nemzeti államokról és a nemzetiségi kérdésről 1912-ben megjelent művében felbukkanó fogalmi dichotómia kortársainak a nemzetről és nemzetiségről komponált definícióira emlékeztet: „A nemzet így az állami hatalmat élvező nemzetiség, helyesebben mindazon népelemek összeolvadása, melyek hódítás, szövetség vagy beolvadás útján az állami hatalomnak részeivé váltak, s magukat idegen népelemekkel szemben közös egységnek érzik.”⁹ A minőségi szempontú meghatározás egyenletének ha egyik tagját, az államhatalomban való részességet kiemeljük, elveszük, az eredmény a nemzetiség fogalma lesz. Eddig Grünwald vagy akár Réz Mihály felfogásával összehasonlítva a fogalmak önértékében, logikai élében kevés a különbség, annál több politikai célzatukban. Jászi különben is tovább differenciálta e fogalmi komplexumot. A „nemzetiség” eszerint lehet államot alkotó („nemzet”=államnemzet), „államalkotás felé gravitáló” (politikai nemzet), „államalkotó nemzetből lehanyatlott” (politikai vagy kulturális nemzet), végül „államalakításra nem törekvő vagy képtelen nemzetiség” (etnikai nemzet). Az utóbbi, negyedik típushoz sorolta Magyarország nem magyar nemzetiségeit is.¹⁰

A nemzet és az államhatalomban való részesség felől meghatározott nemzetiség fogalmát (etnikai és kultúr-nemzet) egyszersmind tartalmilag is igyekezett megragadni:

„A nemzetiség oly egyazon nyelvet beszélő nagyobb embertömeg, mely összetartozósága tudatára ébredt, s magát külön személyiségnek tekinti.”¹¹ A faj fogalmának bevitelét azonban a nemzet és nemzetiség jelentéskörébe, mint a szociológiai természetű definícióktól teljesen idegen (élettani) sajátosságot, ingerülten elutasította.

Jászi felfogásán ekkor még egy logikai hajszálrepedés mutatkozott. A nemzetbe nem foglalta bele a (nem magyar) nemzetiségeket, amiért azután a két közösség-típus, Grünwald és Réz Mihály véleményével formálisan egyezően aszimmetrikus ellenfogalomként került egymással szembe. Az azonosságot szerkezeti (nem tartalmi) hasonlósággá az tompítja, hogy ez a kizáró aszimmetria Conchát kivéve a magyar szupremácia előbbi híveinél követelmény, Jászinál pedig csupán tény, létező realitás. Mindenesetre ellentmondani látszott annak a kiegyenlítő szándéknak, melynek zálogát Jászi a XLIV. tc-ben, a szimmetrikus felfogás e művében jelölte meg. Ennek végrehajtásától remélte a nyelvi (etnikai) egység helyett a magyar nemzet és nem magyar nemzetiségek közötti „érzelmi és intellektuális egység” helyreállítását, „mely az állami egységnek egyedül biztos támasza”.¹² Magyar szupremácia helyett pedig a „kultúrmagyarság békés hegemoniá”-ját várta az öntudatra ébredt népek szabad versenyétől. Konceptiójának belső ellentmondását, valamint a nemzeti-ségi törekvések és az állami egység követelménye közötti ellentétet, ahogyan Mocsáry is, más fogalmi körökbe helyezve próbálta feloldani. Komolyan hitte, „a teljes gazdasági demokrácia felé közeledésnek minden lépése csökkenti a nemzetiségi harc élességét, és lehetővé teszi, hogy a gazdasági csoportosulás minden egyéb másnál fontosabb és iránytudóbb legyen. ... Az egyes államokon belül a nemzetiségi szolidaritást megtöri a mind közősebb gazdasági és kulturális érdekek szolidaritása, melyek végül oly erősek lesznek, hogy az azonos kultúrájú államok me-

rev határait is szétrepesztik.”¹³ Az „egyetemes gazdasági és szociális érdekek” fikcióját egyenesen utópiának minősítette a könyv egyik korabeli – a herderi népszellem elsődlegességével érvelő – bírálója.¹⁴ A hasonló irányba történő haladás mellett jól példázza a különbségeket, hogy Mocsáry mindvégig a honi történelem valósága (pátria) felé nyitott ajtót a megoldásnak. Jászi fogalmaival kereste, míg Mocsáry őrizte a nemzetpolitikai középpontot.

A közelgő végzet előrevetülő árnyékában Jászi 1918 tavaszán konkretizálta a hat évvel korábban megjövendölt utópikus fejlődésirányt. „A Monarchia jövője a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok” hosszú címet viselő s fél esztendő múlva könyv alakban is megjelent tervezet olyan szervetlenül rendelte egymás mellé, egyetlen állami egységbe a közép- és kelet-európai nagytérség egyes történelmi tájait, hogy a szerző gyaníthatóan inkább csak testamentumnak, tanúságtételnek szánta.¹⁵ A korábbi fogalmi dichotómiát fenntartotta, csak egy kissé plasztikusabbra formálta. A nemzet ekképpen a „kultúrában, gazdaságban, tradíciókban egybeforrottak politikai megszervezésé”-t jelentette, amelynek egyedül lehet önrendelkezési joga. A „nemzetiség kisebbségek” – az új szófűzés félreérthetetlenül kifejezte nemzet és nemzetiség különbözőségét – az aszimmetria jegyében csupán nyelvüket, kultúrájukat, gazdaságukat fejleszthetnék szabadon. A Monarchiában öt nemzet felel meg „a történet-politikai individualitás kritériumainak: a magyar, a német, a lengyel, a cseh és horvát-szerb. Mindegyiknél megvan a többé-kevésbé zárt telepterület, elegendő számú és kulturális súlyú népesség önálló nemzeti lét folytatására, a történelmi öntudat kontinuitása.”¹⁶ A négy ismerv jól beleillett a liberális nemzetelméletekbe. Ezekben a földrajzi-területi körülhatároltság objektív, a nemzeti tudat szubjektív kritériumként vált nélkülözhetetlenné, melyekhez egyenrangúan csatlakoztak a kettős küszöbélv mennyiségi (elegendő számú népes-

„VOLT SZLOVÁK KOCSMAKÉP” 1988
papír, vegyes technika, 19×22×19 cm

ség) és minőségi (megfelelő kulturális szint és képesség) szempontjai.

Nemzet és nemzetiségi kisebbség, a nemzet és nemzet közötti aszimmetriák átszabásának lehetőségét nem kevés szerkezeti egyoldalúsággal államnemzetek – egyikük természetesen a magyar – konföderatív összefogásában találta meg. A nagy egységen belül a magyar politikai-államnemzet oszthatatlanságát megtartotta, amelyet most már nemcsak a politikai demokrácia és gazdasági érdekkö-

zösség kötőanyagával kapcsolt egybe, hanem részben Mocsáryt idézve az „állami sorsközösség évszázados szálai”-val fűzött össze.¹⁷ Ezen a gondolati építményen is nyitva maradt még mindig egy kicsiny rés: oszthatatlan magyar politikai-államnemzet egyfelől és természetes magyar kultúrhegemónia másfelől.

A teljes és hiánytalan feloldásra már csak 1918 késő őszén került sor, amikor a Jászi vezette Nemzetiségi Minisztérium tervezete a magyar államnemzet egysége és oszthatatlansága mellett elismerte a honi nemzetiségi kisebbségeknek nem csupán politikai érdekképviseletét, hiszen ezt korábban is megtette, hanem levonta ebből a területi konzekvenciákat. A létrehozni kívánt kantonális berendezkedés rugalmasan alkalmazkodott volna Magyarországon bonyolult etnikai összetételéhez, s így nem foglalt volna egy-egy nemzetiséget egyetlen különálló hatalmas tömbbe.¹⁸ Az elgondolás mögé, s ez megpecsételte sorsát, Jászi nem volt képes megfelelő politikai és katonai erőt állítani. A nagyvonalú terv korán tragikusan túlfutott, avagy a történelem gyakran csúfolja meg a méltányosságot és logikát.

Jászi jövőbe kapaszkodását, csakúgy, mint Mocsáry nemzetfelfogásának múltba fogódzását egyaránt utópiának ítélte saját kora.

A korabeli társadalomtudományok tükrében

A nem kifejezetten politikai használatra szánt államtudományi nemzetfogalmak is a XLIV. tc. iránytűjét követték. Belőlük az általános lexikonokba, mint a Pallas és a Révai, csaknem szó szerint ugyanaz a tömör definíció került. A „nemzetiség” ily módon teljesen fedte az etnikai-kultúr-nemzet, míg a „nemzet” a politikai-államnemzet fogalmait. Az egyes elemek összeillesztése azonban itt sem

ment hézagmentesen. A meghatározás egészen addig eleget tett a konzisztencia követelményének, míg csak annyit mondott ki, hogy a nemzetiségi államban az egyes nemzetiségek az államhatalomban részes félként, vagyis közjogi személyként jelennek meg, szemben a nemzeti állammal, ahol nincs helye az efféle kollektív pluralizmusnak, hanem a nemzetet az egyének összessége alkotja, akik csupán mellékesen, másodlagosan tartoznak valamelyik nemzetiséghez. Néhány mondattal később mégis az erős nemzeti államnak nevezett Magyarország kapcsán hangsúlyosan „vezérnemzetiség”-ről – ez lenne a magyarság – és a vezérnemzetiséghez nem tartozó nemzetiségekről esik szó.¹⁹ Ez nem egyszerűen annak a tételnek mond el- lent, hogy az államnemzetet elsősorban egyének alkotják, hanem végső soron sértheti az egyenjogúság általános el- vét, konkrétan pedig az egyes állampolgárok egyenjogú- ságát. Kiderül tehát, hogy még egy fogalmi zártásra és egyszerűsége törekvő munkában sem sikerült elsimítani a Deák-féle preambulum billegése okozta kétértelműsé- get. Csakhogy amíg a politikusok vagy egyik vagy másik interpretáció szolgálatába szegődtek, e rövid fogalmi kivo- nat egyszerre teret adott mindkettőnek.

A nemzetállam elméletét legrészletesebben a jogtu- dós Kuncz Ignác dolgozta ki először. Nemzet és állam fogal- mait csaknem a kettő teljes azonosításáig csiszolta. Az így kapott képletben a szervezet és terület az államnak legfől- jebb külső kelléke gyanánt szerepelt, mert kereteit egyedül a nemzet töltötte ki, melyen kívül az államban „substan- tiliter nincs semmi”. Egyetlen és kizárólagos személyiség benne a nemzet, az egyén is ennek révén és másodlagosan rendelkezik csak perszonalitással. A nemzetállam olyan képződmény tehát, melyben többé „az állam nem a nem- zet dolga, hanem az állam maga a nemzet.”²⁰ A nemzet pe- dig megszemélyesíti az államot, nem egyszerűen forrása a hatalomnak, hanem egyedüli alanya. Vitába szállt a nép-

szuverenitás ismert elméletével, mivel abban szerinte a nemzet pusztán egyének mechanikus összege. Ezt a logikát megfordítván nyilatkozta ki, hogy az egyén a „souverain etikai személy”, vagyis a nemzet része és annak folyománya. Láthatóan szembeállította az etikai államfogalmat a társadalmi államfogalommal, mely utóbbi az individualisztikus szuverenitáselméletre támaszkodik. Kuncz nemzetállamában a nemzet az elsődleges létező, az egyén csak utána következhet. Ez a szemlélet felfogását nem az angol típusú individualisztikus, sokkal inkább a Rousseau-féle kollektivista nemzetfogalommal rokonította.

Mit érthetett Kuncz azon, hogy a nemzet etikai személy? Mindenekelőtt a nemzetben érelődő gondolatnak, akaratnak és cselekvésnek a fejlődésre, tökéletesedésre irányultságát, ami szükségképpen együtt jár egyfajta öncélúsággal. Ha tehát a nemzet erkölcsi elvek vezérelte kollektív személyiség, akkor a célja nem lehet más, mint önmaga kifejtése, kibontakoztatása. Az etikai állam- és nemzetszemlélet követelményként foglalja magában, hogy „nem az egyén van az egyénért”, hanem a nemzetben belüli összes egyén az államért. „Itt az egyén föláldozza magát az államnak”, azazhogy a nemzetnek.²¹ Az önfeláldozás sine qua nonja a folytonos, soha nem szűnő cselekvés, állandó aktivitás, ami egyben mindannyiszor a nemzet lélegzetvétele. A cselekvés kiterjedhet az államélet valamennyi területére, így a politikai szférára is. Mivel azonban a nemzet nem politikai test, hanem etikai személy, amely egészként a szuverenitás birtokosa, alanya, ezért nincs arra okvetlen szükség, hogy az egyes politikai jogokkal bírjon. Ugyanis annak a zárt és oszthatatlan közösségnek, ami a nemzet, mindegyik része külön is hordozza az egész etikai lényegét. Más oldalról pedig a pusztán politikai képviselő „formáljogi fogalma” sem felel meg a Kuncz támasztotta kívánalmaknak, mert egyáltalán nem több a „magánjogi képviselő”-nél. Szerinte a politikai képviselőből valójá-

ban hiányzik a folyamatos aktivitás, ami csak időlegesen – a választások idején – jellemzi. Helyette vezeti be, összhangban a nemzetszemélyiség etikai tartalmával, a „nemzetorganum” fogalmát. A nemzetorganum a nemzetnek az a szerve, amelyik nem külön személyként képviseli más személyek valamely körét, hanem a nemzet kollektív személyiségében „egy azzal, akinek organuma”. Ez csakis annak az etikai közösségnek révén lehetséges, ami a nemzet tagjait a politikai érintkezés időlegességén túl is összeköti. Ilyen „organum” szerepet kizárólag „országos nevű ember” tölthet be, aki – csakúgy, mint a rousseau-i általános akarat letéteményese – a legtisztábban és legtudatosabban hordozza a nemzetegész etikai lényegét.²²

A nemzet ennél is egyértelműbben és közvetlenebbül válik „activ államalannyá” az esküdszék által. Az ethosz kötőszövetén felül a nemzet egységét az egyetlen, közös államnyelv – jelen esetben a magyar – szavatolja, „mely minden állami funtkióban (odaértve a közösségi önkormányzatot) kizárólag alkalmazandó; és melyet minden polgár tudni köteles. Aki nem tudja az államnyelvet, az nem méltó arra, hogy részt vegyen az állami szabadságban, a nemzetnek parlamenti, önkormányzati és esküdszéki szervezetében”²³ – fejtegette meglehetősen grünwaldiánus módon Kuncz.

A nemzet történeti létezését viszont nem annyira a múlt, de a jövő felé fordította. Jóllehet ő is úgy látta, hogy a „történeti continuitás félbeszakítása megöli a nemzeteket”, de ebből semmiképpen sem következhet „az elavult történeti jog” fönn tartása, hanem inkább a folytonos haladás „az ideál felé”. A históriát teljes mértékben alárendelte az etika történelemfölötti eszményeinek: „Oly történeti fejlődés, mely nem irányul ideálra, csak félhomályos szendergés.”²⁴

Az éles szemű ítész, a jeles államtudós Concha Győző éppen ebben jelölte meg a Kuncz-féle teória legnagyobb

gyöngéjét. Azt róta föl a szerzőnek, hogy csekély analitikus érzékkel bír, és lépten-nyomon kinyilatkoztat. De Kuncz gondolkodásmódjának dualizmusát is kifogásolta, főképpen pedig azt, hogy az ideált a valóságra erőlteti, ahelyett, hogy a tényekből indulna ki. Így áll elő a képtelenség: a tisztán etikai létezőként definiált állam és nemzet közben „a területre, a gazdasági életre támaszkodik...”²⁵ Nem fogadja el Concha azt sem, hogy tény és eszme merő ellentétei lennének egymásnak. Erről a normatív idealizmusról és csupa lappangó kellésről ekként összegzi bírálatát: „Szerző tehát azt mondja ugyan, hogy a nemzetállam eszméjét fogja kifejteni, tényleg azonban annak csak eszményét, ideálját, mint megvalósítandót rajzolja elének.”²⁶

A Concha-féle kritika nem is annyira az elvi, mint a módszertani különbségről árulkodott. Saját, jóval tényyszerűbb, empirikus szemlélete jutott érvényre nem sokkal ezután, 1890-ben megjelent *A magyar faj hegemoniája* című tanulmányában. Az egész írás igazából egy hosszú, argumentatív válasz a témát fölütő kérdésre: „Miért kell az államnak, mely hazánk földjén a jognak s igazságnak osztogatója, a gazdasági és erkölcsi javak ápolója, a fegyveres erő irányítója, szellemben főleg magyarnak (lennie), miért kell a magyar fajnak vele együtt élő népek fölött vezetőként kiemelkedni?”²⁷

A levezetés lépésről lépésre és az egyes bizonyítási csomópontoknál megállva, részkövetkeztetéseket levonva haladt. Azt az alaptételt, hogy valamely állam létezését az „emberiség örök lényege, közös célja” kívánja meg, a magyar államra alkalmazta. Egyetemes érdek követeli a magyar állam fennállását, hogy „védgátként” a kontinentális egyensúly európai kívánalmának eleget téve semlegesítse a germán és szláv áramlatok konfliktusait, s „közvetítő legyen kelet és nyugat között”. Ennek az eredendően deduktív logikai útvonalnak a következő állomásán azután egy megkerülhetetlen kérdés várt válaszra. Milyen legyen a Kárpátok

övezte hazában fenntartandó állam? Vajon valamennyi itt élő nép, vagy csupán az egyikük jogosult arra, hogy kialakítsa e statusnak arcélét? Mivel a közép-európai térség számára svájci vagy éppen belga minta szerint a hatalmak nem szavatolnának semlegességet, egy itteni államalakulat „hét-nyolc népfaj politikai egyenjogúsága mellett” túlságosan törekeny volna ahhoz, hogy ellássa a kontinentális egyensúly őrzőjének szerepét. Ebből az állításból egyenesen következik, az állam népei közül az egyiknek hegemoniát kell gyakorolni a többiek fölött. Concha azonban nem elégedett meg ilyen kényelmes következtetésekkel, mert rögtön ellene vetette, hogy a népek közötti arisztokratikus vezető szerep összeegyeztethetetlennek látszik a kor demokratikus egyenlőségeszméjével. Csakhogy – tolta gondolatmenetét egy újabb nyugalmi állapotig – a nemzetközi viszonyokban „egy faj fölénye más fajok fölött nem mondható ... kivételes, az emberiség életének mai elveivel meg nem férő ténynek”.²⁸

Az ennek igazolására felhozott argumentum (ti. a műveltebb nemzetek joga a „vad népek” gyarmatosítására) ugyan még ideig-óráig kiállta, ha nem is feltétlenül az igazságosság, de a fennálló viszonyok, a gyakorlat próbáját, azonban az egyenjogúság sodró áramlata, amely a 19. század folyamán egyénektől a politikai és kulturális nemzetekig hullámzott, mindjobban megközelítette az etnikumokat, az addig a történelem árnyékában észrevétlenül meghúzódó kis népeket. Mindenesetre Concha a népek (etnikai nemzetek) önrendelkezésének az olasz Mancinitól, valamint a svájci Bluntschlitól származó, s Magyarországon érthető okokból csak elvétve megfogadó doktrínáját mennyiségi és főként minőségi feltételekhez kötötte. Ennek értelmében az „emberiség céljaira ... fontosabb nemzet” dönthet csak szabadon a sorsáról, míg valamely nép pusztá fönmaradása „még nem elég ok arra, hogy az emberiség körében állami színvonalra emelt létező legyen.”²⁹

A kollektív individualizmus (a nemzetek kollektív egyede) és az univerzalizmus (minden individuum az emberiség, az egyetemes közjó szolgálatára rendeltetett) kettős érvét, egyszersmind tételét lehet akár a klasszikus német filozófia egyenes ági leszármazottjának is tekinteni. Mélyebben fekvő forrásvidéke még részben a század utolsó harmadában a múlt idők homályából örökifjan előlépő neotomizmus, mely Conchára, ha másként nem, áttételeken keresztül hatott.

A minden népet egészként, kollektív egyéniségként meghatározó herderi népszellem örökösei gyakran állítottak fel értékrangsort, valamiféle hierarchiát a különböző nemzetek között aszerint, hogy melyik tölti be tökéletesebben a történelem, az emberiség végső soron Isten rendelte küldetését. A hegeli történelemszemlélet absztrakt terében az általános és az egyedi kettős forrásából eredő népszellem a nemzetet, illetőleg népet a neki rendelt eszme felé hajtja. Ennek során tanúsított tetteik alkotják az előttük álló célt, melyet ha elérnek, mintegy kilépnek az eszme életéből, vonzásának köréből. S bár közösségként még sokáig fennmaradhatnak, de ettől kezdve egyre inkább „anyagul” szolgálnak „egy magasabb elvnek”, tartománya lesznek „egy másik népnek, melynek körében magasabb elv érvényes.”³⁰

Fichte ennél sokkal konkrétabb, politikaközeli megállapításokkal járult hozzá a kérdésről folyó diskurzushoz. Saját korában egyetlen nemzetként a németiséget tartotta hivatottnak arra, hogy az az emberiség életét az ész és erkölcs elvei szerint rendezze be, és az emberiség eszményei mint választott népben így benne testesüljenek meg.³¹ Nem hagyott kétséget afelől, hogy a franciákkal szemben, akiknek jellemét történeti, tehát külső tényezők határozták meg a múltban, és tartják fogva a jelenben, egyedül a németiség képes arra, hogy önmagát ilyen befolyástól menten szabaddá és szellemivé, egyszóval „metafizikai” karakte-

rúvé alakítsa.³² Az már persze a történelem iróniája, hogy szemközti eszmeirányból – tehát nem a népegyeniségek, hanem az egyetemesség felől – a francia politikai gondolkodás és államelmélet formálói közül többen ugyanoda jutottak, ahová Fichte. A különbség ezenkívül természetesen annyi, hogy az emberiség, az emberi szellem leglényesebb értékeit saját nemzetük a többiekénél tökéletesebben, teljesebben képes megmutatni.³³ Hasonló küldetéses felsőbbrendűség más nemzetek gondolkodóit is rabul ejtette. Megállapítható ezért, hogy a filozófia és az államelmélet tudományos pecsétjét viselő elgondolást a nemzetek közötti értékkülönbségről az egyes népek politikusai többszölamú előadásban és eltérő szereposztásban ugyan, de közmegegyezés-szerűen magukénak vallották.

Concha is mérlegre tette a magyarországi népek kulturális, társadalmi és gazdasági „fejlettségét” (konceptiójára jellemző fordulat). S az eredmény: a magyar faj jogcíme az ország kormányzására (csak ritkán használta az uralom kifejezést) „gazdasági, szellemi” teljesítményén, fölényén alapult, amit legföljebb csak megkoronáztak olyan jól ismert nemzetpolitikai közhelyek, mint az „ezeréves birtoklás” s ezzel összefüggésben a magyarság „állam- és jogalkotó ereje”. A nemzet etnikai fogalmából kiindulókcal (Réz Mihály, Mocsonyi) szemben ugyanakkor elutasította az öncélúság gondolatát, s nem kevés metafizikai fennköltiséggel nyilatkozta ki, hogy a „magyar faj nemcsak magának, hanem az emberiségnek él, az emberiség történetét valósítja, midőn ... új módokkal, új erővel, külön szellemmel gazdagítja az emberiség kincses házát, midőn vezet oly fajokat, melyek az emberiségnek nem tehetnének az övéhez hasonló szolgálatokat.”³⁴

Nemzet, nép és állam viszonyának szisztematikus ábrázolására Concha az először 1895-ben megjelent nagy állam- és alkotmánytani művében vállalkozott. Gondolatmenetének alfája, hogy az egyén cselekvőképes „lelki

egésszé”, egyáltalán a társadalmi lét alanyává csak közösség, nemzet vagy nép tagjaként válhat. Általános közösségdefiníciójában a vér és a nyelv egységét lehetséges, de nem elégséges feltételként említette. Elengedhetetlennek sokkal inkább a jóról és rosszról, szépről és hasznosról, jogosról és jogtalanról, s az Istenről való fogalmak közösségi alkotását (mind az egyetemes emberiről formált sajátos eszme), a társadalomfenntartó munkamegosztást, valamint az akarat és öntudat oszthatatlanságát tartotta.³⁵

Nemzet és nép fogalma egy eléggé hegeliánus koncepció ölelésébe kerülvén nála is szétválík. Ily módon a nemzet az egyetemes emberiről a *sajátos, kizárólag reá jellemző eszmével* nemcsak rendelkezik, hanem ennek a birtoklásnak az *öntudatával* az általános és a különös találkozásának metszéspontjában kibontakozó sajátos eszméjét *meg is valósítja*, aminek azután az *emberiségre nézve értéke* van.³⁶ Ugyan néppé is az egyetemes emberiről alkotott sajátos eszme tesz, a többi kritérium érvényesülésére azonban csupán a nemzetté váláskor kerülhet sor, mikor egy kétirányú folyamat részeként „népek lesznek nemzetekké”, mint ahogy különben „nemzetek esnek vissza a népek sorába”. A nemzet szóban forgó négy attribútumát Conchánál az állam hordozza és foglalja egybe a leghívebben, ami oda vezetett, hogy Kunczhoz hasonlóan maga is azonosítja nemzet és állam fogalmait, csak éppen tomista módon tőle eltérően az állam eszméjéhez egyenlőként szorosan hozzárendeli a másik pólust, a tiszta cselekvést, a „külső erő”-t.

Talán ezért sem meglepő, hogy az „ügynevezett politikai nemzet” (=államnemzet) fogalmát fölöslegesnek, sőt egyenesen félrevezetőnek ítélte. Számára ugyanis megdönthetetlen előfeltevés s egyúttal tapasztalat, hogy az államiság s vele azonosított politikai lét, valamint a nemzet „egymást fedő fogalmak”, mivel megegyező célokkal mindkettő formákban, intézményekben kifejezett akarat-egységet jelent. Ily módon az egyetlen államköteléken

belüli népek vagy maguk is mindannyian nemzetek (1.), ami föltétlenül valamiféle föderatív berendezkedés felé hat, vagy csak egyikük képes nemzetként az államnak tartalmat s jelleget adni (2.) – ekkor a többi („alávetett”) nép kizárólag a „vezető nép”-en (nemzet) keresztül kapcsolódhat be az államéletbe –; végül pedig az egyes népek valamilyen egybeolvadása új nemzeti entitás létrejöttét eredményezheti (3.).³⁷ Korábban idézett írásai alapján nem férhet hozzá kétség, Concha a magyarországi viszonyokra úgy tekintett, mint amelyek a második változatnak felelnek meg. A minden látszólagos határozottsága ellenére is inkább fogalmi keresztülton lévő XLIV. tc. deklaratív bevezetőjét tehát a tudomány szintén a többségi értelmezés vonalán vezette, ám amelynek lelegején nyugalmi állapotot keresvén azonnal meg is állt.

Az állam-nemzet korrelációból következő nemzet és nemzetiség szigorú dichotómiája a politikai államelmélet síkján nem, csak ez alatt, a kultúra, a területi közigazgatás és a magánjog világában engedte meg az országban lakozó nemzetiségek közötti egyenjogúságot. A vezető nép önmagában is nemzet, mely nap mit nap újraalkotja az államot, míg az „alávetett” népek (nemzetiségek) a vezető néphez csatlakozván, annak uralmát elfogadva kerülnek a nemzet határain belülre. Ettől azonban a nemzet lényege nem változik, pusztán terjedelme módosul.

Az egész elmélet egyik nagy gyengéje ezúttal is a népek „alávetettség”-ében rejlett. Mintha, előző, röviden elemzett tanulmányához hasonlóan, most sem számolt volna azzal az akkor még fiatal veszéllyel, mely az etnikai nemzetek (népek) önrendelkezési jogának képében leleselkedett. Miért ne állította volna magáról bármelyik, önrendelkezési jogát kinyilvánító nép – s ez volt a másik, immár immanens jellegű sebezhető pont –, hogy önállósága, állami-nemzeti léte az emberiség számára értékkel bír. Hiszen, s ezt nem tisztázta igazán Concha sem, ki és milyen

mérce dönti el valamely népnek, nemzetnek az emberiség szempontjából értékes voltát. Kifejeződik-e valamilyen ennek csalhatatlan jele, vagy egyszerűen minden az érintettek deklarációin, esetleg erején múlik? A nemzetek, népek önérvényesítő ereje – a végső elemzésben Concha másik alapfeltétele – amúgy képesnek látszott arra, hogy adott esetben igencsak felforgassa a fönnálló viszonyokat.

Concha nemzetfelfogásának alapértékei a későbbiek során sem változtak lényegesen. Kitűnt ez abból a vitából, melyet 1901 februárjában a Társadalomtudományi Társaság első felolvasó ülésén folytattak. A polémiára alkalmas adó előadás szerzője a társaság elnöke, a pozitivisták jogbölcse és szociológus Pulszky Ágost volt. *Demokrácia és nemzetiség* című értekezésében a két fogalom viszonyát elemezte. A 19. századi angol katolikus liberalizmus jelesének, Lord Actonnak egyik mértékadó megállapítását idéző módon mutatott rá arra, hogy demokrácia, valamint a nemzeti állam és nemzetiségi társadalom között „számos az érintkezési pont, számos a mozzanat, amely teljesen párhuzamos fejlődésre, szoros kapcsolatra utal”.³⁸ Pulszky három rétegből építette föl a nemzet (=nemzetiség) fogalmát. A fundamentum az etnikai-kultúrnemzet – a kettőt árnyalatok nélkül egynek tekintette –, a már ismert attribútumokkal. A tényeknek ebből a kötegeből a politikai nemzet birtokában lévő önrendelkezési képessége révén újabb képződményt hozhat létre, mégpedig az államot (állam-nemzetet). Amennyire testvériesen összeölelkezik demokrácia és nemzetiség a nemzeti államok kialakulása idején, annyira elhidegülnek egymástól ugyanezek konszolidációjakor. Az arisztokratikus fordulat különösen azokat az államokat, köztük Magyarországot (is) jellemzi, amelyek klasszikus nemzetállamokká (Franciaország, Olaszország) azért nem válhattak, mert az államalapító és -fenntartó nemzet az összes polgárát, a többi nemzetiséget képtelen-

nek bizonyult „abszorbeálni és asszimilálni”. Az uralkodó nemzet vagy nemzetiség léte szükségképpen arisztokrátikus karakterűvé faragja az ilyen társadalmakat. Pulszky prognózisa a „nagy gazdasági érdekek társadalmá”-nak adott esélyt arra, hogy „túlhaladja” a nemzetiségi eszmét, áttörje a nemzeti arisztokratizmus és szupremácia magasodó falait. Ahol lehetőség nyílik a „gazdasági társadalmakká” való fejlődésre, ott következképpen újra a demokratikus áramlatok diadalmaskodnak.³⁹

Concha több ponton vitába szállt az előadóval. Az orosz, a porosz, a lengyel és a magyar állam példájára hivatkozva tagadta, hogy ezekben a modern nemzeti eszme megszületésekor általános érvénytelenség a demokratikus áramlatok uralmának a társadalom viszonyait. (Abban viszont mindketten egyetértettek, hogy a demokrácia mint kormányforma és társadalmi áramlat, még ha szoros is kötöttük az összefüggés, fogalomként és jelenségként sem azonosak.) A nézetkülönbség oka, hogy Pulszky a demokratikus áramlatok jelenlétét a modern nemzetiség szerveződő közösségek belső szerkezetében, törekvéseikben vélte felismerni, míg Concha – bár erről más nézeteket vallott – kiterjesztette vizsgálatát a nemzetiségi eszme természetrajzára, az egyes nemzetek kapcsolatára. Szerinte ugyanis – s itt Eötvös Józsefet hívja tanúnak – a „nemzeti érzés ... alapján véve nem egyéb, mint az arisztokrátikus kiválóságnak, kitűnőségnek, a másoknál előkelőbbségnek az érzete”, ami kifejezetten sérti a demokrácia egyenlőségeszméjét, vagyis „demokrácia és nemzetiség között a leghatározottabb ellentét van”.⁴⁰ Ez a kategorikus szembeállítás nyilvánvalóan túlzás nemcsak a történelmi tapasztalás tényei, hanem annak alapján is, ahogyan Concha figyelmeztet a demokráciákat mozgató, sokszor homlokegyenest ellenkező érdekekre, célokra s cselekvést kiváltó motívumokra. Ezzel ki nem mondva ugyan, de elismeri, hogy a nemzetiség és demokrácia alkalmilag házas-

ságra léphet egymással, ami bizonyosága egyben – erre érez valahol rá – a nacionalizmus hajlékonyságának, hiszen ez érdekei védelmében bármely eszmeáramlattal hajlandó ideiglenesen szövetkezni.

A polémia másrésztől abból fakadt, hogy korabeli szociológus, illetve állambölcsész gyökeresen mást gondolt a társadalmi cselekvés okairól, természetéről. Concha eddigi nézeteivel teljes összhangban állította, hogy a nemzeti „az emberi élet individualisatiójának végső forrása”, mely az igazban, a jóban és a szépben testesül meg, nem pedig a naturalisztikus jellegű „nagy gazdasági érdekek”-ben.⁴¹

Egyes korábbi fejtegetéseinek némileg cáfolatául az emberiség jövőjét mindazonáltal ő is a társadalmi demokráciában látta, jóllehet, ennek bekövetkeztét semmiképpen sem a létért való küzdelem állítólagos önszabályozó és érdekkiegyenlítő természetétől várta. Minthogy a képességek és esélyek egyenlőtlensége folytán mindig az erősebb győzedelmeskedik, ilyen szélsőséges arisztokratizmus mellett demokráciát a nemzeti különbségek megőrzésével csakis a nyers érdeknél, a „természetinél magasabb alapon”, a kereszténység s a belőle eredő humanizmus értékvilágára támaszkodva lehet teremteni.⁴²

A két másik társadalomtudós, Pikler Gyula és Lánczy Gyula felszólalásaival továbbszövődő vitában Concha ezután még tisztább kontúrokkal rajzolta körül a maga álláspontját. Elfogadta egyfelől a nemzetek keletkezésének érdekközpontúságát – „nemzetek nem pottyannak le az égből” –, ugyanakkor arról is meg volt győződve, hogy ezek a közösségek céljaikkal meghaladják saját kezdetüket, mikor „érdek nélkül” törekszenek olyan általános emberi eszményekre, mint a szép és a jó, s egy szinte végtelen folyamat során alkotják meg tökéletesebb önmagukat.⁴³ Conchát a későbbiekben mind többet foglalkoztatták ennek az erkölcsi evolúciónak a keretei és távlatai. A nemzetinek az egyetemeshez, a katolicizmushoz fűződő viszo-

nyárról értekezett egyik 1907-es felolvasásában, melyben lényegileg változatlan téziseit újabb nézőpontokkal igyekezett gazdagítani.

Tapasztalat és logikai következtetés találkozott abban a megállapításban, hogy az egyetemes emberi a valóságban sohasem tisztán, mindig csak különös formában, a faj, környezet és kor taine-i hármasságának korlátai között fordul elő. Az emberi értelem, akarat, jog és erkölcs nemcsak függ, de egy sajátos dialektika jegyében egyszersmind ösztönzést kap „ezektől a különös korlátoktól”. A nemzeti így lesz a katolicizmusban „levő egyetemesnek valóságos előlépcsője”, s mivel szintézis, Conchánál a lehangsúlyosabb és legproduktívabb létező; „viszonylagos egyetemes”, amely az egyedi és az egyetemes középértéke, amolyan kollektív középlény.⁴⁴ Efféle szintézisben viszont a nyelvnek csak az eszköz szerepe marad, a nemzetek kialakulásának rendezőelveként nem jöhet számításba, hiszen a közösséget kizárólag az értékek – ilyenek az erkölcsi célok – tarthatják össze.

Ugyan Concha az államot egyértelműen a nemzetek alkotásának gondolta, a XLIV. tc. (nem magyar nemzetiségű számára is) szűkítő értelmezési változatának híveként mégsem lépett az aszimmetrikus ellenfogalmakban való gondolkodás harci ösvényére, hanem nemzet és nemzetiiség, nemzet és nemzet között az egyéniségüknek értelmet adó egyetemes értékek szintetizáló magasáról kereste a történelem harmóniáját. Természetes, hogy Grünwald és Réz Mihály követőinek irányát, a ressentiment lelki arcvonásával jellemzett sovinizmus „társas önhittségét”-ét, ami semmiképpen sem férhet össze a nemzetet megalapozó általános emberivel, nem csak elvetette, de el is ítélte.⁴⁵

Realista idealizmusa nem hozott merőben új válaszokat, s persze egyáltalán nem kergetett utópikus nemzetpolitikai ábrándokat, sokkal inkább megszilárdítani akarta a fogalmak, eszmék status quóját. Munkássága ezért e te-

kintetben ideológiaépítés a javából. Akik viszont a századfordulón még érdemben hozzászóltak a kérdéshez, legföljebb csak belekaptak a nemzetfogalom labirintusának föltérképezésébe, s a részletek megragadásánál, mi több, ígéretes vázlatoknál tovább nemigen jutottak.

A fogalmi kiteljesedés egyik útja, ahonnan szempontjai egy részét Concha is merítette, a filozófia felé kanyarodott. Akit tartósan foglalkoztatott e problematika, a neokantiánus Alexander Bernát a nemzet összetevőinek topográfijából a vérbeli rendezőelvként, igazi differentia specificaként kiragadott szellem mibenlétét kutatta. A nemzeti szellem a közösséghez tartozó egyénekben találja meg kizárólagos lakhelyét, miközben független marad tőlük már csak azzal is, hogy túléli valamennyiüket. Nem a részei határozzák meg végső soron, hanem egy időben folyamatosan elmúló és újjászülető egészhez (közösség) kötődik, ami halhatatlanságot mégsem kölcsönöz neki, minthogy tévedés volna „külön, kész isteni adománynak, rejtelmesen fölöttünk lebegő hatalomnak” tekinteni.⁴⁶ Sokkal inkább valódi historikum, melynek „van kezdete, van virágzása, s hervadása is.”⁴⁷ Azonban ez az egyes ember létszerkezetét mintázó analógiás elmélet is pusztán a nemzeti szellemet körülölelő feltételekről tudósított, mintsem arról, hogy mi alkotja a jelenség szövetét. Alexander Bernát konkrét definíciója sem hozott kézzelfoghatóbb eredményt, hisz a nemzeti szellemet végül is úgy határozta meg, mint a „közösség szellemi viszonyainak összességé”-t. Igazából többszörösen összetett viszony, ami a közösség tagjai között s a más nemzetekkel való szüntelen kölcsönhatásból születik. A nemzetek közötti érintkezés nem feltétlenül csak egymás értékeinek, javainak kölcsönös átvételére sarkall. Sokszor az ellenkezője történik: miközben valamely nemzeti szellem egy másikhoz méri önmagát, ösztönzést éppen saját megkülönböztető jegyeinek még jellegzetesebbé tételére kap.

A nemzeti szellem leghűségesebb őre és hordozója – vélte Alexander – a nyelv, mely ennek a többszörösen összetett viszonyoknak „formát és tartósságot adott”, s folyamatosan egy életet él vele. Ebből azonban még mindig nem derült ki, honnan ered a nemzeti szellem tartalma. A végül kikerekedő válasz három lelőhelyet is felfedezett egyszerre. Az egyik a masszívnek feltételezett, mégis igen bizonytalan alakot öltő néplélek, ez a föld- és természetközeli állandó, amely a histórián kívül szunnyadó erőként bármikor táplálni képes a nemzeti szellemet. Jól láthatóan a magyar gondolkodónál a herderi egységes népszellem két, egymással bár összefüggő, külön formát nyer. Az eltérés mértékét csak fokozza, hogy ellentétes irányból pedig a „tökéletesebb, jobb, szebb, igazabb, célszerűbb” értékei, azazhogy az „abszolút jó felé” történő haladás egyetemes érvényessége – a második forrás – formálja, gazdagítja a nemzeti szellemet. „Ki becsülné meg a görög kultúrát csak azért, mert görög volt”⁴⁸ – tette föl a választ is magában rejtő kérdést Alexander. A harmadik forrás – a „sajátos históriai helyzet” – az előző kettőnek köszönheti létét. A körülmények támasztotta kihívás és feladatok megoldására ráadásul a néplélek ereje és az egyetemes értékek iránytűje vezetik a nemzetet. Ily módon a nemzeti szellemben a hasonlíthatatlan egyediség (néplélek), a nélkülözhetetlen általános (egyetemes értékek) és az aktualizált különös (történeti szituáció) egyesülnek gazdag hozamú folyamattá. Ennek a félreismerhetetlenül kulturális természetű nemzeti szellemnek azután a gondolkodás egyetemességének hiteles képviselőjeként a filozófia lehet a legtisztább megnyilvánulása, jószerivel az öntudata, a közösségi önismeret szilárd támasza.

Az Alexander Bernátnál csaknem tíz évvel fiatalabb, a pozitívizmus magyarhoni recepciójában érdemeket szerző, majd a vitalizmus előkészítésében jeleskedő Palágyi Menyhértet a nemzet már másoknál is jellemzett termé-

keny kétarcúsága izgatta. Palágyi a „nemzeti gondolat philosophiájá”-ról szóló tanulmányát 1908-ban a Magyar Társadalomtudományi Szemlében közölte, melynek szerkesztője volt. A lap kiadására az a Magyar Társadalomtudományi Egyesület vállalkozott, amelyet ugyanebben az évben, főként a Társadalomtudományi Társaságból kivált tudósok – köztük Palágyi és Concha –, az utóbbi ellensúlyául szánva alapítottak.

A nemzetet a szóban forgó tanulmány olyan közöseként írja le, „mely a saját egyéni módja szerint az emberiség összes életföladatainak megoldására vállalkozik.” Ugyanúgy, mint Conchánál, a nemzeti és az egyetemes (a humanitás) itt is elválaszthatatlan társak. Viszonyuk az alany-állítmányi hozzárendelésre, tartalom és forma kettősére emlékeztet. Közülük a nemzet az, amely konkrét és valóságos, a humanitás általános és elvont fogalma nélküle nem kelne életre. Az emberiség, a humanitás eszméje körül bolygóként keringenek a nemzetek. A multinacionalitás élteti a versenyt – Alexander kölcsönhatásról értekezett –, ami pedig a haladás, az emberiség fennmaradásának posztulátuma. Ezért a „nemzetek fölötti nemzet”, a „világállam” az emberiség halálát hozná. Egy nemzetekből álló világszövetség célja is csak az lehetne, hogy tagjai újabb „biztosítékokat” szerezzenek egyéniségük mind teljesebb kibontakoztatására, hiszen ezt kívánja egyébiránt az emberiség érdeke.⁴⁹

Hogy miként szolgálják az egyes nemzetek a humanitás eszméjét, azt sajátos hivatásuk, a kiválasztottság jelöli ki. A nemzetek pótolhatatlan egyedisége itt is megmutatkozik, mert az egyetemes emberit ki-ki a maga egyéni módján valósítja meg, más nemzet, bármilyen hatalmas, nem helyettesítheti ebben. A kiválasztottság ugyanakkor nem

csupán jogosultság, amely megőrizte szakrális gyökereit, hanem a nemzetekre rótt olyan kötelesség, etikai parancs, amellyel egyéniségüket minél tökéletesebben kifejthetik. Palágyi szerint a kiválasztottság „világtörténeti alapigazságát” a bibliai zsidóság fedezte föl és tette magáévá, ám egyúttal tévedett is akkor, midőn úgy hitte, kizárólag őt, s nem minden nemzetet illet meg ez a hivatás.⁵⁰

A hivatáselmélet a 19. század romantikus politikusa, Mazzini tette igazán népszerűvé, aki úgy fogalmazott, hogy a „nemzetek nem halhatnak meg, mielőtt betöltődtek volna missziójukat”.⁵¹

Ha meg szeretnénk vonni a tanulmányban foglaltak mérlegét, nemcsak arra kell figyelniünk, hogy Palágyi nemzetfelfogásának szelleme és szerkezete nyilvánvaló rokonságot tart Concháéval, hanem érdemes kiemelniünk egy eltérésárnyalatot is. Palágyi mondandójának hangsúlyai többnyire a nemzetre kerültek. Jóllehet, az egyetemes jelentőségét készséggel elismerte, mégis a nemzet tényét, realitását festette erősebb színekkel, a humanitásidéált kizárólag ebből a nézőpontból ítélte meg. Az ok Palágyi pozitívista múltja lehet, valamint az, hogy a tanulmány egy sajátos polémia erőterében született. A főntebb említett két társadalomtudósi kör nem annyira tisztán tudományos, módszertani ellentétek, sokkalta a „kozmpolitizmus” és a „nemzeti gondolat” törésvonalai mentén különült el immáron intézményesen is egymástól.

A magyar filozófia műhelyeiben elvégezték azt a gondolatkísérletet, amelyik a két, valójában csak hangsúlyai-ban, ám retorikájában s következőképpen nemzetpolitikai helyiértékében annál jobban különböző pólust összebékíthette volna. A kiegyenlítést a gondolat gazdája, Stein Lajos eléggé leegyszerűsítő módon a hegeli „tézis, antitézis és szintézis háromnegyed ütemére” hangolta: „A kozmpolitizmus nem más, mint a probléma szociológiai *tételezése*, a nacionalizmus meg az *ellentételezése* és végül az internacio-

nalizmus az *összetétele*. ” A megszüntetve megőrzés hatékony formája a nemzetközi egyezségek szavatolta tudatos internacionalizmus.⁵²

A magyar történetírás – szemben a filozófiával – amennyire tevékenynek mutatkozott abban, hogy léptenyomon használja a nemzetfogalom egyes változatait, annyira híján volt az alaposabb önreflexiónak. Egyedül Marczali Henrik járult hozzá a gondolatkörhöz, de ő is csupán néhány történetfilozófiai és nemzetpolitikai toposszal. A nemzetet az emberi társadalommal egyidős, a nemzetiséget pedig – lényeges disztinkció – a francia forradalomban gyökerező jelenségnek nevezte. A bibliai történetszemlélet jegyében egyébként a nemzeti különbözőség – valahol itt kezdődik a történelem – az emberre mért isteni büntetés; azonban azzal, hogy az üdvösség jó híre mindenkit a maga nyelvén szólít meg, immáron egy magasabb egységre nyílik kilátás. Közben a história múló idejében a nemzet rendezőelve fokozatosan összetettebbé vált: előbb a faj, később a rend(iség), majd pedig az érzés közössége formálta egygé. Az így létrejött, mind bonyolultabb alakulat a belé oltott versenyszellem révén – Alexander és Palágyi gondolatmenetével megegyezően – az emberiség haladásának legfőbb motorja. Marczali organikus felfogású elmélettrédékében saját nemzetének az erejét az erkölcsi felsőségből, a szellemi műveltségéből, a munkából származtatta, mint amelyeknek a segítségével az „megnyerheti ... a más ajkúakat, és nemzetévé teheti a külön nyelven beszélőket is”.⁵³

A századelő magyar államtudományának művelői, akik a nemzetfogalmat körüljárták, többségükben Concha köpönyegéből bújtak elő. A nem túlzottan neves jogász-közíró, Forgón Lajos az „állami lét alapjá”-ról született könyvében hosszú oldalakat szentelt a nemzet fogalmának. Mindenekelőtt igyekezett markánsan elhatárolni a nép fogalmától. A nép tagoltságánál, heterogenitásánál fogva – hiszen egyidejűleg jelölheti a lakosságot, egy tár-

sadalmi csoportot, az egész társadalmat – vérbeli gyűjtőfogalom. Vele ellentétben a nemzet „egységes közület, oszthatatlan szervezet, valóságos etikai élő személy”.⁵⁴ Ebben a definíciófélelben szemmel láthatóan ott kísért Kuncz idézett művének szemlélete és terminológiája: a nemzet mint akarati-erkölcsi egység és az államban megtestesült oszthatatlanság. Ugyanakkor Kunczot kritikával illeti nemzet és állam fogalmainak az azonosításáért. Forgon csak a nemzetet tekinti személyiségnek, mégpedig olyannak, amelyik az állami lét kizárólagos alanya (a nép legfőljebb a társadalomé lehet). Tanulságos megfigyelni, ahogy többször is nekifut a fogalom zárt meghatározásának: „A nemzet az emberi törekvések, öntudat, faji és nyelvi összetartozóság, a múltak hagyománya és a jövő reménye, elvek és érdekek, közgazdasági és kulturális haladás, földterület és lakhely, fizikai sajátosságok, erkölcsök, törvények és hit és bizalom közösségének az eredménye.”⁵⁵ A felsorolt, nemzetet létrehozó tényezők közül, Fichtét idézve – a „nemzet a szellemnek önmagát teremtő, szabad és öntudatos tevékenysége” – az öntudatot teszi meg elengedhetetlen követelménynek, a többi összetevőnek ehhez mérve esetleges a szerepe, hiszen adott esetben akár még tudatos választás eredménye is lehet, hogy van-e relevanciája egy nemzet számára a nyelvnek és a származásnak (az Amerikai Egyesült Államok példája).

Az öntudat a nemzet nélkülözhetetlen „honnán”-ja, „hová”-ja viszont, amely felé célja szerint tart az államiság, mert e nélkül a „legfőbb attribútum” nélkül nem élhet „valódi, teljes nemzeti életet”. Amint az öntudat megteremti a nemzetet, úgy ez a közösség, ha kellő „erkölcsi és hatalmi erő”-vel bír, megvalósíthatja az államiságot. A nemzetfogalom differenciálásának, továbbképzésének alapja e három komponens – öntudat, önérvényesítő erő, államiság – jelenléte illetve hiánya. Az aktív nemzet a kiteljesedés állapotában van, mivel államisággal rendelkezik, a passzív nemzet

az iménti két követelmények közül az első kettő birtokosa-ként közel áll ahhoz, hogy a harmadikat is elérje. Nem éppen a legmeggyőzőbb distinkcióval elhatárolja a passzív nemzet fogalmát a nemzetiségtől. Ez utóbbi az öntudat álarcát ölti magára, mikor a passzív nemzethez hasonlóan az „állami alanyként szereplő nemzetből való kiválásra törekszik faji és nyelvi, vallási, vagy egyéb alapon”, de ehhez nincsen elegendő száma, sem megfelelő társadalmi és etikai ereje.⁵⁶ A passzív nemzet legjellegzetesebb példája a lengyel, a nemzetiségekről pedig legkönnyebben Magyarországon nyelvi és faji kisebbségeinek tanulmányozásával alkotunk fogalmat.

Ha az etnikai egység felbomlásának peremére került valamelyik nemzeten belül egy másik nemzet formálódik és kiválni készül, ezt a már lendületben lévő folyamatot erőszakkal föltartóztatni hasztalan, nem vezethet sikerre. Nem beszélve arról, hogy – s ebben Forgon következetes – a nemzetből származtatott állam teóriája feltételezi: minden valódi nemzetet megillet – a contrario passzív variánsát is – az államalkotás joga. Ilyen drámai szakítás során megoldást a két fél számára egy föderatív, vagy konföderatív viszonyról rendelkező egyezség hozhat. A nemzetiségekkel szemben viszont – s ezáltal a nemzet az előbbinek aszimmetrikus ellenfogalma – a fenyegetett nemzet szerét kell, hogy ejtse a megelőzésnek, erre alanyi s erkölcsi jogsultsága van.

A megelőzésre legjobb esély akkor nyílik, ha először is a nemzetiségek számára biztosítják az alapjogokat, viszonzási alapon pedig megkövetelik tőlük a nemzeti nyelv és kultúra ismeretét. (Mindez nagyon is egybehangzik az Apponyi-féle kultúr- és iskolapolitikával.) A közgazdasági jólét megteremtése önmagában is az egység pótolhatatlan pillére, mint ahogy ilyenek számít a nevelés a nyelv és kultúra közegén keresztül az érzelmi kohézió elmélyítésében. Forgon felfogásának fichtei áthallásait jól

jellemzi ez a körülmény. A német filozófustól ered az öntudatnak a nemzeti lét alapdogmájává tétele, miáltal logikus, hogy a nemzeti összetartozás tudatát leghatékonyabban a fichtei terápia lényegének számító neveléssel lehet megalapozni.⁵⁷ Egyszóval Forgon Beksics nemzeti társadalmat tervező ideáljához hasonlóan a nemzeti eszméből fakadó oszthatatlanság és egység jegyeit át szerette volna plántálni a társadalomra. Kuncztól eltérően, aki a nemzetet valahol azonosította az állammal, ő közelíteni próbálta csaknem a teljes átfedésig a társadalomhoz. Csakhogy itt ellentmondásba keveredett önmagával, azzal, ahogyan meghatározta a társadalom fogalmát, amelynek a nép az alanya, s a nemzetét, amely kizárólagos személyiségként az államélet alanya. Ez a szerkezeti hiba csak úgy oltható ki, ha a nép és nemzet közé vont markáns fogalmi határvonalat fölszámolja s összeolvasztja a kettőt, ami persze az egész koncepció újragondolását követelte volna. S hogy mégsem rokonszenvezett a magyar államnemzet egységének etnikai szintig történő kiépítésével, igazolja Bánffy Dezső módszereinek teljes elutasítása, miközben Mocsáryt meg besorolja az ellenkező oldal szélsőségei közé. Nép és nemzet azonosítása ellen szólt az is, hogy a más szempontból egyébként bírálta Kunczot követve, nem a „népszuverenitás”, hanem a „nemzetsuverenitás” mellett tette le a garast.⁵⁸

Sokkal közelebb állott Concha nemzetelméleti, államtani nézeteihez a nemzeti kisebbségek jogának későbbi jeles tudósa, Balogh Artúr, aki a nemzet lényegét a szellem egyformaságában és az öntudat közösségében látta, amit legteljesebben az állam képes kifejezni, és meg volt győződve arról is, hogy Magyarország olyan nemzeti állam, melyet „egységes szellemű nép” alkot. Az egység a „vezető népek” vagyis a magyarságnak köszönhető. Nélküle az „állam színtelen összetartója” lehetne csupán különböző szellemű népeknek.⁵⁹

A szintén conchai nyomokon haladó Krisztics Sándor alig valamivel az első világháború előtt napvilágot látott, a nemzet tematikáját részleteiben áttekintő, de kissé túlírt munkájában azt fejtegette, hogy a nemzet „nem levégőben lógó, a lelkek mélyén rejlő valami, gondolat, eszme, elvonság, hanem külön személyiség”, aminek konstitutív megnyilatkozása az állam. A nemzet egyetemes emberire törekvő akarata az államban ölt testet, az állam által, melyet maga hív életre, válik külön személlyé, „össz-személyiséggé”.⁶⁰ Másképpen: a nemzet alkotja az államot, az állam hozza létre a nemzetet. Személyiségi teóriájában egyetlen alanyként (nemzet) és egyik lehetséges, ám legfontosabb állítmányként (állam) rendeli egymáshoz a jognak érvényt szerző külső hatalom és a közösség akaratót képező sajátos szellemiség, lelkeség (öntudat) elemeit, amivel elegánsan szintetizálta – Forgónál plasztikusabban és tömörebben – a közjog és a romantika által oly divatosá tett lélektani-ideologikus nemzetfogalmat, mely utóbbi önmagában a nemzetet szerinte az egyéni tudatok megannyi mikrokozmoszába zárná. Concha intézésére emlékeztető módon figyelmeztetett az asszimilációs politikába vetett remények megalapozatlanságára. Az államiság nélkülözhetetlen feltétele az egységes nemzeti lét, s ennek a posztulátumnak aranyfedezetéül a nem magyar nemzetiségek „lehető kielégítésé”-t javasolta, mert a magyarság „az emberiségre nézve értékes szerepkört betöltő nemzettestként” csak így maradhat fenn.⁶¹

A társadalmi jelenséget elemző akkoriban legmodernebb tudomány, a szociológia igencsak idegenkedett attól, hogy a nemzet fogalmát nagyítója alá vegye. Az ok részint a tárgyban rejtett. A szociológusok a társadalom tablójára függesztették tekintetüket, ebben az értelmezési tartományban eltűnt a nemzet, vagy éppen túlnőtt azon. Másrészt pedig az új tudomány szemlélete, módszertana nem nagyon tudott mit kezdeni a „kollektivitá-

sok névtelen tudatá"-val, a társadalmi folyamatok alanya-ként konkrétabbnak s ezért megragadhatóbbnak vélte az egyént, az individuumot.

A biológia elismert hazai tudósa, Apáthy István a szociológia területére bátran átmerészkedve tulajdonképpen a primordiális nemzetfölfogás alapkövét faragta ki a fejlődés fajokhoz kötöttségéről és a „független továbbfejlődés”-ről szóló tanáival.⁶² Eszerint az értelmes lények világában (is) a fejlődést a külső tényezők csak kiválthatják, ennek irányítása azonban a kezdettől fogva meglévő egyedek „tovább nem osztható tulajdonságainak” köszönhető. Egy adott faj viszont minél többféle egyedből áll, annál rugalmasabban képes alkalmazkodni életkörülményeihez. Így lesz a variabilitás, a változatok gazdagsága valamely nemzet megmaradásának, fejlődésének a záloga: „nagy erő van tehát a különbözőségben, és nagy veszedelem az egyformaságban.”⁶³ Apáthy a magyarságra vetítve bizonyítja ezt a fölismerést, hogy milyen jól összefér a Szent István-i *Intelmeknek* az egynyelvű és egyszokású ország gyöngeségéről vallott nézetével. Olyan nemzetszemlélettel, mely az egységet nem a nyelvben, még csak nem is a kultúrában, hanem – s persze itt válik szűkszavúan bizonytalanná az egész koncepció – a lélek közösségében leli meg.

Viszont amikor a független továbbfejlődés törvényét a fajok sokaságára alkalmazza, némileg ellentmond az előző fejtegetésnek, igaz, hogy az „eredendő” (elsődleges) fajok mellett léteznek az alkalmazkodás során keletkezett, „másodlagos fajok”. A különböző fajok a fejlődés mozdonyául szolgáló küzdelemben mérik össze erejüket. Ennek eredményessége megköveteli – s erre „tanít” mind a természet, mind a teremtés –, hogy a közösségeken belül az önzés hatalmát sokszorosan fölülmúlja az önfeláldozás, az egész szolgálatának erénye. A nemzetek viszonyát jellemző kíméletlen önzés ugyanakkor nem tűri a passzivi-

tást. Aki megáll, elbukik, elpusztul. Végső soron pedig a nemzetek hanyatlása, halála az emberiség fejlődésének egyik legnagyobb betegsége.⁶⁴ Nem meglepő, ha ilyen eszmemenetek is nagymértékben elősegítették, hogy a nemzet egyszerű tényből a politikai gondolkodás abszolút értéke legyen.

Jóllehet, a nemzet eszméjére érzékeny tudomány nem szegődött alá az alázatos szolgálólányként a politika mellé, és túlzás lenne ebben az esetben a gondolkodás bármiféle vereségéről⁶⁵ beszélni, az államelmélet, a közjog és történetírás jobban, a szociológia már kevésbé, mindenesetre legitímálta a magyar nemzetfogalmaknak, ha nem is a grünwaldi vagy Réz Mihály-féle, de mérsékeltbb változatait. És bizonyára az sem véletlen, hogy nem akadt természetjogi alapozású nemzetelmélet, hiszen az a nem magyar nemzetiségi elitek álláspontját igazolta volna.

A nemzetmeghatározások mérlege

a) A dualizmus korában a magyar vezető osztályok egyszerre vallották magukénak a magyar államnemzet és kultúrnemzet eszméjét. A kettő terjedelmi határai azonban nem estek egybe.

b) Efelőtt éles vita bontakozott ki azután a magyar és nem magyar nemzetiségű politikai elitek között. A magyarok lépéseket tettek, hogy az államnemzet egységét, oszthatatlanságát átvigyék a kulturális szintre is. A nem magyar nemzetiségek vezetői viszont nemcsak hogy nem érték be a pusztán etnikai különállás esélyével, de kulturális, sőt politikai elismertetésre törekedtek.

c) Az egyet nem értés oda vezetett, hogy a kérdés körül magyar és nem magyar nemzetiségű politikusok a szavak polgárháborúját kezdték vívni, miközben a magyarországi társadalom nagy és csendes többségének min-

dennapjai nemzetiségre való tekint nélkül a kooperatív együttélés jegyében teltek. Megkockáztatható következtetés, hogy ameddig a szekularizálódó elitek körében a mintegy istenpótlék gyanánt politikai kultusz tárgyává tett nemzeteszme révén az elválasztó nacionalizmus erősödött, addig a még szekularizálatlan többség jobban hajlott valamiféle, a különböző nemzetiségeket összekötő patriotizmusra. Hogy az elitek építette kölcsönös politikai bizalmatlanság falai milyen károkat okoztak, felszínre hozták a világháborús vereséget követő esztendő fejleményei. A későbbiekben pedig az utódállamok hivatalos politikája és történetírása a magyar és nem magyar nemzetiségek múltbeli – csaknem ezeréves – viszonyát kizárólag az aszimmetrikus ellenfogalmak tükrében látta és láttatta. Ez az elrajzolt, arányok híján levő kép került azután az európai közvélemény elé is.

d) Legvégül egy általánosabb tanulság. Mivel a nemzet eszméjének, fogalmának lényege, egyértelmű jelentése végső soron megragadhatatlannak tűnik, nem marad más lehetőség, mint csupán az erről való beszéd mód értelmezése.

VASAS GÉZA

Jegyzetek

- 1 Mocsáry Lajos: *A nemzetiség*. Pest, 1858. Reprint kiadás. 42. l.
- 2 Mocsáry Lajos válogatott írásai. Vál. Kemény G. Gábor. Budapest, 1958. 367. l., 388–389. l.
- 3 Mocsáry Lajos: *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*. Budapest, 1886. 27. l.
- 4 Gogolák Lajos: *Mocsáry Lajos és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1943. 25. l.
- 5 Mocsáry Lajos válogatott írásai. 272. l.
- 6 Mocsáry Lajos: *A nemzetiség*. 59. l. Lord Acton is erkölcsi tartalmat kapcsol a patriotizmushoz, amikor a patrióták önfeláldozásáról értekezik. Id. mű 145. l.
- 7 Uo. 64. l.
- 8 Mocsáry Lajos válogatott írásai. 464. l.

- 9 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1986. 63. l.
- 10 Uo. 64–65. l.
- 11 Uo. 69. l.
- 12 Uo. 250. l.
- 13 Uo. 279. l.
- 14 Nagy Miklós: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Történeti Szemle III. évfolyam, 1914. 1–45. l.
- 15 Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest, 1985. 69–70. l.
- 16 Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, 1918. Reprint kiadás. Budapest, 1988. 37. l.
- 17 Uo. 66. l.
- 18 A Jászi-féle Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc”-tervezetének fennmaradt vázlata. Közli Szarka László: *Duna-táji dilemmák*. Budapest, 1998. 281–284. l.
- 19 A Pallas Nagy Lexikona XIII. kötet. Budapest, 1896. 94. l., Révai Nagy Lexikona VII. kötet. Budapest, 1913. 390. l.
- 20 Kuncz Ignác: *A nemzetállam tankönyve*. Kolozsvár, 1902. (első kiadása 1888) III. l.
- 21 Uo. X. l.
- 22 Uo. V–VI. l.
- 23 Uo. 148. l.
- 24 Uo. 148. l.
- 25 Concha Győző: *Kuncz Ignác A nemzetállam tankönyve című munkájának a bírálata*. In: *Államtani problémák*. Budapest, 1888. 525. l.
- 26 Uo. 529. l.
- 27 Concha Győző: *A magyar faj hegemoniája*. In: *Hatvan év tudományos mozgalmi között*. I. kötet. Budapest, 1928. 339. l.
- 28 Uo. 540–543. l.
- 29 Uo. 545. l.
- 30 Hegel, G. W. Friedrich: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest, 1966. 48. l.
- 31 Dumont, Louis: *Egy nemzeti változat. A nép és a nemzet Herdernél és Fichténél*. In: *Tanulmányok az individualizmusról*. Pécs, 1998. 106–112. l.
- 32 Meinecke, Friedrich: *Fichte és a német nemzetállam eszméje az 1806–1813-as években*. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. 163–164. l.
- 33 Prokop, Jan: *Az egyetemesség mint az etnocentrizmus álarcja*. *Protestáns Szemle*, 1997. 4. szám 245–255. l.
- 34 Concha Győző: *A magyar faj hegemoniája*. 550–552. l.
- 35 Concha Győző: *Politika*. I. kötet. Budapest, 1907. 66. l.
- 36 Uo. 66. l., 72. l.
- 37 Uo. 72–74. l.
- 38 Pulszky Ágost: *Demokrácia és nemzetiség*. In: *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre*. I. kötet. Vál.: Litván György – Szűcs László. Budapest, 1973. 489. l. Lord Acton: id. mű 139. l.

- 39 Pulszky Ágost: id. mű 491–493. l.
- 40 A Társadalomtudományi Társaság 1901. február 15-i vitája Pulszky Ágost *Demokrácia és nemzetiség* című felolvasásáról. Huszadik Század, 1901. 1. kötet 304. l.
- 41 Uo. 305. l.
- 42 Uo. 306. l.
- 43 Uo. 317. l.
- 44 Concha Győző: *Megint jelszavakról. Katholicizmus, nacionalizmus, sovinizmus és nemzeti érzület*. Budapest, 1907. 9–10. l.
- 45 Uo. 31–33. l.
- 46 Alexander Bernát: *A nemzeti szellem a filozófiában* (1893). In: Tanulmányok. Budapest, 1924. 91. l.
- 47 Uo. 103. l.
- 48 Uo. 107. l.
- 49 Palágyi Menyhért: *A nemzeti gondolat philosophiája*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 32–34. l.
- 50 Uo. 39. l.
- 51 Mazzini: *Politica ed economia*. Milano, 1898. 110. l.
- 52 Stein Lajos: *Kozmopolitizmus, nacionalizmus, internacionalizmus*. In: *Dolgozatok a modern filozófia köréből*. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1910. 628–637. l.
- 53 Marczali Henrik: *A nemzetiség történetbölcseleti szempontból*. Budapest, 1905. 109. l.
- 54 Forgon Lajos: *Az állami lét alapja*. Budapest, 1902. 88. l.
- 55 Uo. 88. l.
- 56 Uo. 97. l.
- 57 Fichte, Johann Gottlieb: *Reden an die deutsche Nation*. Leipzig (é. n.) 143. l.
- 58 Forgon Lajos: id. mű 123. l.
- 59 Balogh Artúr: *Politika*. Budapest, 1909. 229. l.
- 60 Krisztics Sándor: *Nemzet és állam. A keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából*. Budapest, 1914. 261–262. l.
- 61 Uo. 323. l.
- 62 Apáthy István: *A nemzetalkotó különbözőségről*. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 7. szám 602. l.
- 63 Uo. 612. l.
- 64 Apáthy István: *A nemzeti irány az emberi fejlődésben*. Budapesti Szemle, 1911. 146. kötet 406–407. l.
- 65 Finkielraut, Alain: *A gondolkodás veresége*. Budapest, 1996. 11–64. l. A szerző bemutatja, hogy az Elzász-Lotaringiát ért 1871-es német annexiót követően miként határozza meg a megtartás, illetve a revans elemi érdeke a német és francia gondolkodók nemzetfogalmait.

k: lelkes linia

x 159

x 396

x 322

Ar.

NOÉMI ESETE

A spiritualitás tévútján

A zsidó-keresztény mitológiában szerepel egy betlehemi asszony, Noémi a neve, ami azt jelenti: kellemes. Éhínség miatt elköltözik családjával Betlehemből, miután elveszti férjét, visszamegy Betlehembe. Itt az összegyűlt rokonoknak és ismerősöknek azt mondja, ne nevezetek többé Noéminek, kellemesnek, hanem Marának, azaz keserűnek.

Az ináshau nevelés Noémi egy 36 éves egyetemet végzett, négy gyermeke Klostrom atya – a hódító kesz onelidazajánól
nau nés

Noémi 36 éves, egyetemet végzett, két felsőfokú nyelvvizsgálója van, a harmadik idegen nyelvet középfokon beszél. Barna hajú, karcsú, hajlékony, nehéz elhinni, hogy négy gyermek édesanyja. Hosszú évek óta gyermekgondozási segélyen él. Tizenegy éves házasságuk feszült, boldogtalan. Férje Noémiénál alacsonyabb képzettségű műszaki szakember, mélyen lenézi a lateiner műveltséget és mindent, ami Noémit érdeklí, a műfordítást, a szépprózát, a komoly zenét. Noémi tünetei: kínzó fejfájások, ingerlékenység, gyakori légszomj és szorongás, amely különösen az esti órákban fokozódik a fizikai rosszullétig. Heves, ájulásig vezető szorongásai negyedik gyermeke születése előtt is voltak.

Noémi nem várt gyermek. Anyja akkoriban egyetemista, nem akarja világra hozni, ám erősen katolikus édesapja ragaszkodik Noémi megszületéséhez. Nagynénje nevelő vidéken, Noémi nem érti, miért nem élhet szüleivel.

Nyolcesztendőskorában anyja Budapestre hozza, a kislány boldog, de hamarosan kiderül, szülei válnak, anyja már egy idegen férfival él, hamarosan a felesége lesz. Noémi összetörik, nekimegy mostohaapjának. Később is rossz a kapcsolatuk, anyja nem szól bele vitáikba, támaszt nem nyújt. Édesapja megnősül, új családot alapít.

Noémi házasságát részben a menekülés motiválja a mostohaapa uralta patriarchális családból. Kamasz- és ifjúkora mégis élete Hősi Korszaka, két nagyszerű – a családtól független – csoportban éli ki tehetségét. Egyik az intellektuálisan erős egyetemista kortársak csoportja, igényesek, tájékozottak, sokat adnak a műveltség, a szellemi teljesítményekre. A másik porond Klastrom atya katolikus ifjúsági köre.

Ez a hetvenes és nyolcvanas években történik még, a Kádár-időszakban, amikor a vallási csoportokhoz tartozásnak volt valamelyest lázadó, a kommunista neveléssel szemben álló jellege, ez külön izgalmas vonzerőt jelentett a fiataloknak. Nagy hatású Klastrom atya személyisége, hihetetlen hódítói készsége. Tudjuk, az őskereszténység idején a pogányok betérése az egyházba nagy erény. Klastrom atya mintha összegyűjtötte volna magában azt a hűvös és mégis roppant szenvedélyes, mondhatni dühödt szeretetet, amely már két évezrede – számos hatalmas jelenséggel együtt – láthatatlan hajszálcöveken táplálja a katolikus egyház hódító erejét. Az atya hatása alól alig lehet kitérni. Ezt akkor érzékelem, amikor meghívást kapok templomi esküvőre, amit Klastrom atya celebrál. Akkoriban már ismerem Noéminek, a négygyermekes, neurotizálódott családanyának esetét, ezért különösen érdekel Klastrom atya személye. Az esküvőn a templom zsúfolásig tele, a szellemi összetartozás érezhető, itt nem fordulhat elő, hogy a jelenlévők tanácstalanul tekingetnek, nem tudván, mikor kell felállni, letérdelni, itt a hívek pontos mozgásából az egyöntetűség észlelhető. Úgy tűnik,

mindenki Klastrom atya tanítványa, átéli a misék évszázadok óta ismétlődő áldozati drámáját, a felajánlást, az átváltozást, az áldozást, ami a hívő számára nem egyszerűen szimbólum, hanem a jelenben újra és újra lejátszódó, döbbenetes isteni áldozat. Maga a csoda, ahogyan Klastrom atya ünnepi beszédében átszellemíti a természet gyermekszaporító nyers történetét.

A testi szerelmet a katolikus egyház bűnnek tartja, ha az egyházi esküvő nélkül történik. Sok gyóntató pap szerint még az is halálos bűn, ha a szabályosan összeesketett házaspár hathatós védekezőeszközzel megelőzi a nem kívánt terhességet. Csupán a naptár-módszer a megengedett, ami igen bizonytalan védekezés. Ez a merev felfogás tájékozatlannak mutatkozik az emberi szexualitás erőinek, mélységeinek felismerésében. A testnek ezt a természetes örömét mintha csak az utódnemzés miatt fogadná el. Voltaképp nem mer, nem bír szembenézni a szexualitás kérdéskörével. Sem elfogadható tanítást megfogalmazni az autonómiára törekvő mai ember számára, aki már nem elégszik meg a tiltásokra korlátozódó utasításokkal, aki régóta tisztában van azzal, hogy noha kell a fegyelem, de ez nem azonos a vágyak folyamatos elfojtásával, hogy lelkünk (olykor nagyon is bűnre áhítózó) sötét oldalát, az Árnyék személyiségünket meg kell ismerni, vele olykor „tárgyalni”, mi több neki engedményeket tenni. De hogyan ismerhető meg az Árnyék, ha a katolikus vallás szerint a bűnnek még a *gondolata* is véték? Fojtsuk csak el hamar. Ez bizony lélektani abszurdum.

Klastrom atya távol áll a realitásoktól, hanem a beszéde felemelő. Az életnek ezt a vonalát a mennyekbe lendíti, Isten teremtő partnerévé avatja a lélekkel és a szellemmel áldott szerelmeseket. Meggyőző beszéd ez, csupa tisztaság és szellem, fényévnnyi távolságra van nemcsak a pornográfiától, ami érthető és helyeselhető, hanem az erotikától is. Noha vallás és erotika – egy tágabb szemlélet-

ben – összefér, gondoljunk az Énekek énekére! A beszéd lélek mélyéig hatoló ereje és az azonosulás az Isten partnerséggel iszonyú nehéz terhet rak a fiatalokra, amennyiben azok megpróbálnák a fogamzás elleni védekezést oly módon, ahogyan az egyház a bűntelenséget elgondolja.

Azt gondolom, nem lenne szabad a jövőt így, az elragadtatott eszmeiség tüzeivel káprázatossá tenni! Reálisan és felelősségteljesen kellene tervezni. Felmérve az egyéni testi-szellemi-anyagi erőket, lehetőségeket, az *ezen az anyaföldön élés* várható küzdelmeit. Majd úgy vállalni az Isten partnerséget, ahogyan a mérték és józanság megengedi.

Noémi Klastrom atya neveltje, az ő köreiben kap indítást. Itt ismeri meg férjét, együtt járnak Klastrom atya selegébe, a testi szerelmet halálos bűnnek tartják. A családból menekülés mellett ez a másik mozzanat, a kínzó testi vágy az, ami Noémi házasságát sietteti. A nászéjszakán azonnal teherbe esik, a későbbi naptár-módszeres védekezés ellenére sorra érkeznek a gyermekek. Mikor a negyedik gyermekkel terhes marad, idegösszeomlást kap, amit olyan tünetek előztek meg, melyekkel most nálam jelentkeznek.

Az elvadult férj

A tizenegy éves házasság alatt a férj teljesen elvadult. Már nem is étkezik együtt a családdal, hat embert kell eltartania, reggeltől estig dolgozik, hazatérve az apai szerepkörből kivonja magát, alig beszél, egyedüli tevékenysége a tévénézés. Noémi mostohaapja mellől házasságba menekült, egy másik Mostoha Férfi mellé, nevezzük Miklósnak, aki hasonlóképp pátriárkai eréllyel utasítgatja. Ha a feleség mást is szeretne, mint gyermekkertész, takarító- és szakácsnő lenni, ha intellektuális igényeire, szellemi elfoglaltságok iránti vágyára, belső magányára hivatkozik, a válasz kurta. „Ez a dolgod”. És valóban: Klastrom atya körében

mindketten vállalták teljes hittel és meggyőződéssel a gyermekáldásokat, mert Isten kezét megkötni maga a kárhozat, és vállalták a tradicionális munkamegosztást is. Noéminek ez a csapdája, a hit és spiritualitás maga vállalta válfaja, amit *Klastrom atya tolmácsolása szerint fogadott el*.

Több fronton kell gyorsan elkezdenünk az együtt gondolkodást, az elvadult férj megszelídítése látszik a legsürgősebbnek. Két segítségem van a munka elején. Egyik Noémi humora és értelmi készségei, másik a férj erős szexuális készítése. Hamar kiderül ugyanis, hogy Miklós elvadulása összefügghet Noémi távolító magatartásával, aki úgy szervezi az estéket, hogy ne kerülhessen sor szeretkezésre. Mikor a gyerekek már elaludtak, akkor kezdi el a késő éjszaka nyúló munkáit. Miklós szemérmes, sértődékeny, és már rég nem kezdeményez. A szex erejével vissza kell hódítani Miklóst, amíg teljesen el nem távolodik. De hogyan? Az ágyi kapcsolatok gyakori indítványozása, kiteljesítése, a hetérai-aphroditéi szerepkör tudatos művelése, Miklós kedvenc ételei, Miklós előnyös tulajdonságainak hangsúlyozása. Miklóst nem kell majd terhelni intellektuális, ezoterikus témákkal, amelyek fárasztják, untatják, amelyből kiderül Noémi árnyaltabb műveltsége. Intellektualizálás helyett legyen majd minél több szeretkezés és minél erotikusabb a légkör – ezek azok az egyszerű, de szigorú viselkedési módok, amit Noéminek gyakorolnia kell.

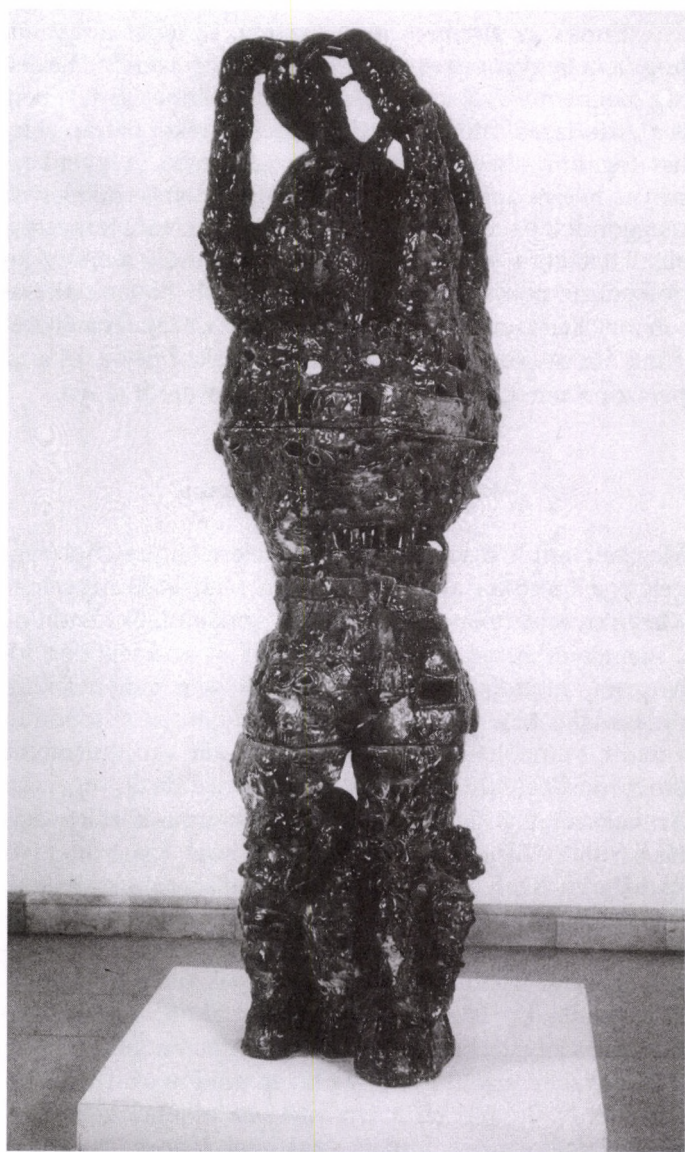
Miklós meglepő gyorsasággal oldódik. A nagytermészetű férfi hálásnak mutatkozik felesége aphroditéi-hetérai gesztusaiért. De még nem étkezik együtt a családdal. Otthon a feszült légkör enyhül, de Noémi tünetei megmaradnak. Feltételezésem szerint Noémi neurotikus tüneteit az a komplexus okozza, amit sarkosan így fogalmazhatunk meg: *tudattalan gyűlölet a férj iránt, aki csakis a gyermeknemzésben tudott társ lenni, minden másban elzárja Noémi elől a továbbfejlődés útját*. Ezt a negatív érzéshalmazt tudat alá szorítja, hiszen a jó keresztény nem gyűlölhet, ki-

vált nem gyermekei apját, aki megélhetésük záloga is egyben. Másfelől a Klastrom atya felépítette életvezetést kellene felülvizsgálni, illúziókkal szembenézni, és ez szorongató. A komplexus magához köti a pszichikus energiákat, energetikai elosztási zavart okozhat, amit fokoz Noémi szellemi lehetőségeinek és egész életének roppant egyoldalúsága.

Szigorú instrukcióm később az is, hogy Miklós fokozódó ragaszkodásának, jóindulatának hozamát Noémi fordítsa céltudatosan a saját hasznára. Miklós vállalkozik a „gyermekmegőrzésre” és hajlandó bébiszittert is fizetni. Javaslom, hogy az új lehetőségeket és időt Noémi saját boldogulására, örömelvének megvalósulására fordítsa, például olyan szellemi munkára, amit sokáig nélkülözött.

Álom a biliárdozásról

Ebben az időben történik Noéminek egy tankönyvbe illően frappáns, és számomra tüneményes álma. Velem álmodott, mondja, de ez a szoba, ahol foglalkozásainkat tartjuk, piros függönyökkel volt feldíszítve, és mi ketten e piros drapériák alatt biliárdoztunk. Értelmezésem szerint a kissé frivol piros függönyök jelzik a mi mostani témánkat, a szeretkezés hangsúlyozását, mi több: a szex tudatos felhasználását a házasság érdekében. Ezt az álmodó színházasdinak, szerepjátszónak, és kissé bordélyházasnak gondolja, esetleg „kurvás”-nak, amit megfogalmazni és kimondani nem mer – a tudattalan azonban jelzi. A biliárddákó falosz-szimbólum, ami a mi kezünkben van, ezt az asszonyok „kezelik”. A biliárdgolyók a spermák, amiket nekünk úgy kell terelnünk, ahogyan azt mi látjuk jónak.

Ennek az álomnak jó a hozama. Ki lehet tárgyalni, hogy a négygyermekes család és az egykori szerelmi házasság megmentéséről van szó, és már csak ennek érdekében is a „színházasszony” meg a „bordélyházasszony” játékot bátran el lehet fogadni, ahelyett, hogy álszemérmesen szégyenkezzenek a hetéra-aphroditei módszerek, a csábítás trükkjének meggondolt bevetése ellen. Noémi a nem kívánt terhesség elleni hatékony védekezést is elkezdte, amiről a merev gondolkodású, pátriárka Miklósnak nem szólt. Noéminak lassan meg kell tanulnia, hogy a jó perszóna, azaz személyiségünk árca csupán eszköz az alkalmazkodáshoz, és a jó perszóna a megfelelő kompromisszumok eredménye.

Autonómia és szabad akarat

Meg kell tanulnia azt is, hogy a függelem helyzetéből (függelem a mostoha apától, függelem Miklóstól, függelem Klastrom atya tekintélyétől) el kell szakadni, és elindulni a személyes autonómia felé. Az individuáció fejlődési folyamata – mondja Jung – leírható olyan íven, melynek kiindulásánál a teljes függőség, túlsó pontján az autonómia van. Itt – a tűzoltásszerű férjszelídítés után – az önismeret differenciált elindítása látszik a legfontosabbnak, vagyis az Árnyékszemélyiség és a domináns archetípus körültapogatósa, tudatosítása. Annak elősegítése, hogy Klastrom atya szabályrendszere helyett Noémi szabad akaratát, *saját karakterének megfelelő* és józan életvezetése jusson érvényre. De úgy, hogy megmaradjon számára a vallás ereje, a hit, a spiritualitás, mindazok a tényezők, amelyek az ő múltjában is támpontok. De Istennek ne legyen vakon engedelmességek rabszolgája, hanem szabad akaratú, szabad akaratú gyermek, szabad abban is, hogy milyen módon akar teremtőtársa lenni. Itt lép be a teremtés, az alkotás szándéka, amely Noémi intellektuális vágyaival összekapcsolható.

Rá kell vezetni, hogy Istennek tetsző teremtés-alkotás női lényeknél is lehetséges más mezőben, nem csupán a gyermekáldás terén. Röviden: az Anya-mint-Áldozat imágó mellé vagy helyette föl kell Noémiben ébreszteni Aphrodité után Athénét, a mesterségek céltudatos és konstruktív nőképét. Úgy tűnik, ez lesz az ő domináns archetípusa. Ehhez is kap konkrét feladatot: írásvázlatokat kell készítenie komplex irodalmi-művészeti témákhoz, amelyek most csak vázlatok, de a jövőben elővehetőek, folytathatóak. Ilyenek a neurotikus női alakok: Ophélie, Melinda, Margit, Lady Macbeth belső arcképvázlatai és megjelenésük a különféle művészeti ágakban.

Feladata lesz még a *szorongás-napló* vezetése. Három szempont szerint kell heti szorongásairól írnia: mi váltotta ki, milyen testi-lelki tünetekkel jelentkezett és mi lett az adott szorongás következménye, illetve a feloldódás mi-kéntje. A feljegyzések átbeszélése, a szorongás forrásainak tudatosítása – amelyekről sokszor kiderül, mennyire triviális semmiségek – igen jó hatásúnak bizonyulnak.

Animus álmok

Derűs arccal érkezik, „jaj, de jót álmodtam!” felkiáltással. Majd kiderül, álma brutális és kriminális, álmában Miklós meggyilkolta a szomszédasszonyt és annak férjét. A nő nem halt meg, csak megsérült, de a férfi igen, fel kellett darabolni, el kellett tüntetni. Noémi lelkifurdalást érzett álmában, de Miklós nem. Noémi arra nem tud felelni, hogy ez az álom, noha elég rémisztő, miért váltott ki belőle féltálmomban és éberén is derűt. Értelmezésem szerint a szomszédasszony az álmodó animáját jelképezi, a szomszéd az álmodó animuszát, Miklós mindkettőt „gyilkolássza”. Az álmodónak azért van lelkiismeret-furdalása, mert saját teljességét veszni hagyja – lám, animája sérült, animusza már

nem is él –, bezzeg Miklós nyugodt. Az álmodót talán arra figyelmezteti tudattalanja, hogy keltse életre önön maszkulin princípiumait. Elsősorban a célratartottságot, ahelyett, hogy csak hagyja megtörténni a dolgokat, és érzelmi érvek helyett vegye elő a racionalitást, a kitartó és erőteljesebb akaratot.

Lehet más értelmezése is az álomnak. Felfoghatjuk úgy is, hogy Miklós jelképezi az álmodó animuszát, aki a gyilkosságokat elköveti, valójában tehát Noémi pusztítja saját lélekrészeit. Mindenképp animuszprobléma jelentkezett az álomban. Az első magyarázat szerint elpusztul az animusz, a második magyarázat szerint győztes agresszor. Mintha azt üzenné a tudattalan: választhatsz, animuszod erre is, arra is alkalmas.

Az animusz, tudjuk, nem azonos a maszkulin princípiumokkal, mint ahogyan az anima sem azonos a feminin princípiumokkal. A maszkulin–feminin párost jó kikerülni, mert nagyon sok kulturális sztereotípiá tapad e fogalmakra. Egyensúlyt keresve hasznosabb az ősi kínaiak yin és yang fogalmait használni. Noémivel leíratom a yang jellemzőit. Az a feladata, hogy vegye napon-ta sorra, önmagára vonatkoztatva próbálja értelmezni e jellemzőket. Az ilyen szellemi gyakorlatokat szereti, kiéhezett az intellektusa az évekig tartó gyes folyamán. A yang: a felemelő, az általánosító, a nemző, a fallikus elem. Ez a „fallikus” elem kifejezés riadalmat kelt benne, meg kell magyarázni, hogy a fallikus nő nem annyit jelent, hogy a nőnek pénisz van és fiziológiai, anatómiai, endokrinológiai szempontból ne lenne nő, hanem azt jelenti, hogy a yang jellemzők megvannak pszichikumában. Például kreatív, aktív, határozott, önérvényesítő, kezdeményező, a tudatosan kitűzött cél felé mozog, öntudatos, az ítélőképeség, a rend és törvény birtokában van, értelmes, lényeglátó, képes a személytelen objektivitásra.

A biliárdos álom folytatása

Egy hónap múltán jut eszébe: álmában ketten ülünk az autóban, én vezetek, de a jobb oldalon ülök, ő figyel a lábunkat, a körmöm pirosra van festve. A Gellérthegy felé irányítom a kocsit, itt lakik a valóságban Noémi édesapja, és itt ellopják Noémi pénztárcáját, de ő utána megy a tolvajnak, és visszaszerzi. Eközben én és Noémi negyedik gyermeke, egy kislány, padon ülve fagyaltozunk. Értelmezésem szerint az álmodó itt három alakban mutatkozik, az egyik énje a pszichológus arcát viseli, ez az érett nő arca, aki tudatos és vezet, a másik ő maga, az álmodó, aki figyel a nála tapasztaltabb ember életvezetését, a harmadik, a kicsi lány, az újjáformálódás készségeinek gyermek-szimbóluma. A Gellérthegy felé haladunk, ahol az álmodó édesapja a valóságban lakik, s ott ellopják Noémi pénztárcáját. Ez talán jelképezi azt a veszteséget, amit az álmodó megszenvedett, amikor apja másodszor családot alapított és másik gyermeke is született. De az apa felé haladás jelezheti azt is, hogy Noémi kezd visszakapcsolódni (elhatározásaiban mindenképp) az értelmiségi életformába. Ugyanis édesapja, aki külföldön is elismert professzor, többször kifejezte, nem az álomban, hanem a valóságban, hogy sajnálja, amiért tehetséges lánya felhagyott az intenzív, kreatív, szellemi munkával.

Egy harmadik álmot említek, amelyben Noéminek ismét animusz-lélekrésze mutatkozik be. Szívesebben mondanám, hogy ez az ő Árnyékszemélyisége volt, de az Árnyék rendszerint azonos nemű az álmodóval. Tehát álmában Noémi ismét a Gellérthegy felé halad, ahol találkozik egy afrikai, fekete bőrű férfival, mindketten saját gyermeküket sétáltatják, és azonnal beszélgetni kezdenek, nem magyarul, hanem angolul. Noémi elmondja a férfinak, hogy a fiai nagyon féltékenyek rá, de a néger nem érti ezt a fogalmat, Noémi körülírja egy példával: például

ha a nő idegen férfival szeretne elmenni vacsorázni, akkor a nő férje féltékeny lesz. De a fekete férfi sehogy sem érti, mi az, hogy féltékenység. Értelmezésem szerint ez az afrikai fekete Noémi természetközeli lélekrésze, akivel más nyelven kell beszélni, más a bőre színe, mégis azonnal szót értenek, talán a féltékenység szó nem-értése jelezheti, hogy a tudattalan nem fogja fel a monogámiát, hanem természettől fogva promiszkuus beállítottságú. Az álom légkörében jelen van a kacérság, a csábítás, az aphroditéi vonal. Ez az álom vezeti el beszélgetésünket Noémi Árnyékához, sötét oldalához.

Árnyék

Személyiségünkben összecsomósodik mindaz, amit nem akarunk önmagunkban elfogadni, tudomásul venni, mert összeegyeztethetetlen lenne életvitelünkkel vagy ideális én-képünkkel. Ez bennünk a tudattalan ember felszínhez legközelebbi személyes szintje. A sötét én. Ádám mögött ott áll Lucifer, Faust mögött Mefisztó. A sötét alak olykor jó dolgokra késztet, akár a drámákban: biztathat szárnyalásra, kreativitásra, szembefordíthat a bigottsággal, a merevséggel, a tunyasággal. Máskor meg rémtetteket, zsvány, aljas, szégyellnivaló dolgokat sugall. A kompenzálás is jellemzője az Árnyéknak. Noémi álmának fekete fiúja talán kompenzálást jelez, elfojtott és elemi vágyat más férfiak után, ami egy szűzies tartózkodásra nevelt keresztény családanya esetében tényleg sötét dolog. De nem erről volt szó.

Legsötétebb, szégyellnivaló oldala – saját bevallása szerint – a gyermekeivel szembeni agressziós magatartása. Sokat veri és hatalmas veszekedéssel utasítgatja őket. A verések után lelkifurdalása van, amiért nem bírja türelemmel a gyerekek nyüzsgését. Az az életvitel, amit az elmúlt évti-

zedben gyakorol (ami annyira nem felel meg karakterének, domináns archetípusának), túl sok frusztrációt halmozott föl benne. A frusztráció agressziót kelt, ami legkönnyebben a gyengéken, a gyerekeken, a kiszolgáltatottakon vezethető le. Ennek kölcsönösen romboló erejét elismeri. A sok agresszió adrenalint termel, amit el kell égetni sporttal, fizikai munkával. Ez az egyik útja a türelem fokozásának. A másik út Miklós bevonása a gyerekek fegyelmezésébe, nevelésébe, a mindennapi teendők elvégzésébe. Noémi rendszeres futóedzésekbe kezd. Miklós megjelenése a gyerekek körül sajátos hangulatot ad a családi életnek, a kölykök nagyon tartanak, szinte félnek az apától, ugyanakkor boldogok, amiért fürdeti, öltözteti őket, és roppantul igyekeznek szelídebben, rendesebben viselkedni.

Patriarchális tér és Athénéé

Noémi lelki értelemben – a betlehemi Noémi fizikailag is – elveszítette férjét, mindkét eset tragikus, de a két nő közötti analógia ezzel lezárul. Amúgy se tudhatjuk, milyen karakter lehetett a bibliai nő, azt azonban igen, hogy a mi Noémink athénéai természetű.

Testi jegyekben is hasonló, mert karcsú, de erős, „hősiesen” sokat bíró fizikuma van. Ám fontosabb talán az életeseemények hasonlósága.

Athéné is anya nélkül született. Emlékszünk a mítoszra: egyenesen apjának, Zeusznak fejéből pattant a világra. Noémi léte is az apának köszönhető, az anya nem akarta, éppen csak kihordta, és rokonokhoz adta. Noémi álmából jöttem rá, hogy valóban jó irány sorsának kocsiját az édesapa és annak ideái felé sokkal tudatosabban vezetgetni (mint említettem, az édesapa a Gellérthegy lakik és az álom szerint arrafelé autózunk). Az apa a gyermek mélylelkében mindig fontos, *a törvényt, a logoszt és az*

erőt képviseli, amik roppant lényegesek különösen az athénei karakter számára, de a zord és kellemetlen mostohaapa, majd a zord pátriárka fiatalabb változata: Miklós, a férj, ezeket nem tudta Noémi épüléséhez megfelelően közvetíteni. Pedig az „apától függés” patriarchális elvét az athénei nő valójában lelke mélyéig elfogadja. Ő nem lázadó szüfrazsett, nem büszke emancipált nő, bármily okos és szakértő is egy athénei nő, természetesen tartja a férfi vezető szerepét. Ez a nőtípus ideális és nélkülözhetetlen partnere, titkárnője, sajtófőnöke stb. a Nagy Embernek. Képes küzdeni az Ügyekért, az Eszmékért, amiket főnöke visz előre. Az a tény, hogy Noémi oly mélyen elfogadta Klastrom atya teljes eszmei irányítását, az athénei karakterével magyarázható, mert ha a nő igényes, mint Noémi, akkor Kiváló Férfiúnak kell lennie az irányítónak. A mostohaapa és Miklós nem, Klastrom atya és az édesapa kiváló ember – legalábbis Noémi szubjektív érzelmi mezőjében. Márpedig a szubjektum fogadókészsége fontos. C. G. Jung írja, hogy az eszmények és eszményképek”... a legjobbakat sem kivéve – nem feltétlenül varázsszavak, hanem csak meghatározott feltételekkel válhatnak uralkodóvá, nevezetesen akkor, ha belülről, a szubjektum részéről van irántuk fogadókészség” (C. G. Jung, *Szellem és élet*, Kossuth, 1999. 26. l.) Ha Klastrom atyát egy aphroditéi vagy Hestia típusú nő hallgatja, gyorsan kihúzza a templomból és eltávolodik az atya körétől. Majd a barátaival, barátnőivel esetleg olyan kört hoz létre, amiben ők – ha tévedésekkel is – megkeresik az érvényes, modern spirituális szövegeket, azokat, amelyek istenhitükkel összeegyeztethetők. Sőt, ha aphroditéi nőről van szó, akkor az erotikus igényekkel is valamennyire összeegyeztethető eszmeiséget keres. Jó esetben rátalál olyan papra, akitől távol áll a fundamentalista felfogás. De Athéné számára az Atya és annak hatalma másként mutatkozik.

Miklós és az Anima

Miklós, a maga szürke, ám tiszteletreméltó egyszerűségében úgy tekinthetett kezdetben Noémire, akár egy intellektuális rejtvényre, melyet vonzóan izgalmas testbe csomagoltak.

Hosszú esztendőök családi élete után pedig úgy, akár egy kívánatos szörnyre, aki elől jobb lesz zord hallgatással a tv elé menekülni.

Miklós nem Prométheusz! Noémi kibékíti ugyan a testen keresztül, de nem tud bele olyan lelket lehelni, és talán már nem is akar, amely mindkettőjük számára valamiféle teljesebb emberi kapcsolatot adna. Az eredeti Athénéről ugyanis azt mondták a görögök, ha a szürke anyagba belelehelt, az rózsaszínűvé vált, szív dobbant benne, és megmozdult. Prométheusz szobrával tette ezt az antik hölgy. Az egyik eredetmonda szerint Prométheusz később maga is így teremtett embert. Éltek ugyan már emberek korábban is, de nem tudták használni az értelmüket, nem látták a dolgok között az összefüggéseket. Csak fákat, köveket, állatokat láttak. Prométheusz tanította őket házépítésre, hajóépítésre, az állatok igába fogására, fémek bányászására és művészi tárgyak készítésére. Miklós becsületesen ellátja élelemmel a családját, és tizenegy évi házasság alatt „megtanulja”, önbecsülését védendő, lenézni a művészeteket, a lateiner műveltséget, amik Noémit érdeklik. Inkább olyan ez a férj, mint a Prométheusz *előtti ember*. Látja a feleségét, mint látták a fát, fűvet azok a régi emberek, de nem észleli azt, ami belőle kifejthető, felépíthető. Rávetíti saját Animáját. Minden férfi öröktől fogva magában hordja A NŐ képét, ezt a tudattalanba beágyazódott örökséget, amely kép az ősök sorának a nőkről szerzett tapasztalatait összegzi. Ez az Anima kinek-kinek másféle, ahogyan őseink láncában is másfélék a szemek. Sajnos Miklós „vetített képe”, azaz Animája nem egyezik Noémi karakterével, az

athénei nőiséggel. Ahogyan az évek múltak, bizonyára egyre erősebben előtűnik a „vetített kép” mögül az igazi Noémi. Fájdalmat okoz a férfinak is, a nőnek is ez a mozgás. A tudatalattiban zajlik, és amikor tudatosodni próbál, megijedünk, talán letagadjuk, mindközönségesen csalódnak mondjuk, vagy hallgatásba menekülünk a tévé elé, ahogyan Miklós. Védekezünk. Védekezik ő is, „ösztönösen” menti méltóságát azzal, hogy lenézi, amihez nem ért, de a felesége igen, olykor nyers, megszégyenítően udvariatlan modorral vág oda, de tettegességre nem vetemedik.

Az antik Athéné a bátor és okos férfiakat segíti, védi. Hanem akik méltatlanul viselkednek, jobb, ha meg se születtek volna... Egyszer így viselkedett vele egy otromba óriás, akinek Athéné a bőrét egyszerűen lenyúzatta, és dobbot készített belőle. Azóta, részben a keresztény kultúra hatására, valamelyest megtanultuk ezeket a hatalmas és érdekes bosszúálló tetteket fékezni, finomítani. De a bosszú vágya ritkán párolog el a semmibe. Leszorul a tudat alá. A női princípiumok közé behozta a keresztény tanítás az irgalmasságot, de ez nem jelenti azt, hogy a megsértett nő tudat alatt ne tárolna roppant bosszúvágyat.

Összefoglalva

Egy fiatal nő olyan szabályrendszerrel és életvitelt vállal, mely *nem felel meg sem saját karakterének, sem intellektuális igényeinek, sem anyagi lehetőségeinek*. Az a szellemiség, amire beállították, emelkedett, vonzó, de sajátos csapdákat rejt. Nem a katolikus hit és szabályrendszer csapdájáról van szó, inkább egyfajta papi felfogásról, annak is fundamentalista változatáról, amelyet merő jóindulattal és csillogó elokvenciával, *ám a mindennapi családi, házastársi terhek viselésében tájékozatlan* pap közvetít. Mindez Noémi házasságát megroppantja, őt magát neurotizálja. Annál is fájdal-

masabb ez, mivel a keresztény szellemiség jó esetben segít eljutni a személyiség legbensőbb magvához, melyet Jung Selbst-nek nevez. A Selbst kisugárzásával átfogja az egész pszichét, központ, egyben határ és határtalan. Mindent befogadó, ellentéteket egyesítő, rugalmasan pulzáló, előrehaladó, úton lévő és egyben maga az Út. Megvalósíthatja bennünk a dinamikus harmóniát, az örök fejlődés és tökéletesedés elvét, amint Koronkai Bertalan mondja.

Beszélgetéseink jó eredményét elsősorban a folyamatos tudatosítás hozta. Annak tudatosítása, hogy 1) mekkora és milyen természetű ellentmondások feszülnek a fiatalon vállalt életvitel és a személyiség fejlődési követelményei között. 2) A megakadt fejlődés kínja miképp projiciálódik a férjre, és ez miképp szorul a tudattalanba, energiákat elvonó és férjgyűlölő komplexust okozva, amely a házasság megromlását és a neurotikus tüneteket hozza. 3) Mik lehetnek Noémi életvezetésének gyakorlati teendői, a következő évek tervei, és mik lesznek ezek célra tartott megközelítési módjai.

Munkánkat Noémi bizonyos tulajdonságai megkönnyítették, az intelligenciája, a tudati vigilitása, és az a tény, hogy katolikus neveltetése során gyerekkora óta gyakorolnia kellett a napi lelkiismeret-vizsgálatot. Megtanulta észrevenni és verbalizálni a belső világban zajló indulatokat, érzéseket, hangulatokat, dühöket, rendetlenségeket.

Noémi egy esztendőn keresztül jár hozzám, az első időkből heti két, majd egy alkalommal. Megnyugtatóan rendeződik házassága. Testi tünetei elmúlnak, lezáró beszélgetésünk során a hangsúlyt arra helyezem: ne engedje elvékonyodni a transzcendens, spirituális vonalat lelki életében, ugyanakkor a saját Árnyék tudatosítására és a vele való autonóm bánásmódra ügyeljen, és arra, hogy jövőjét saját karakterének immár mélyebb ismerete alapján tervezze meg.

MOHÁS LÍVIA

J. Székely

Köt.: Újházi Péter

Am

„... A JOBB KÉPEKEN TELJESEN OTT KELL, HOGY LEGYEK”

91

Beszélgetés Újházi Péter festőművésszel

Az Ernst Múzeum Kht. Dorottya Galériájában ez év márciusában Újházi Péter festőművész munkáiból nyílt kiállítás. Újházi Péter Székesfehérvárott született, majd a főiskola befejezése után, 1966-ban oda tért vissza. A mostani válogatásban régebbi és újabb, eddig még nem látott munkák együtt szerepeltek: festmények, assemblage-ok, művészkönyvek. A művésszel Nagy T. Katalin, művészettörténész beszélgetett, aki a kiállítás anyagát válogatta és rendezte.

– A pályád kezdetén, 1972–73-ban három történelmi képet festettél: a Fehérvár ostroma és Wathay elhurcolása, Az utolsó pogányházadás és a Jellasics futása, mindhárom Fehérvár történelmét idézte. Volt benned némi lokálpatriotizmus, hogy fehérvári témákat választottál?

– Igen, akkoriban még volt.

– És most?

– Fölfaltam a lokálpatriotizmusomat egyszerűen. És a másik, hogy nevetséges fogalomná vált, annyira ócskán használják, szóval egy bohóctréfának tűnik, ettől még – mondom magamnak – szeretem ezt a várost. De egyre kevesebb meggyőződéssel, viszont azt továbbra is el tudom képzelni, azok után is, amik itten millennium ürügyén történtek, már hogy ronda történelmi képet festettek a városról magáról is, egyesek. Én meg elő tudom venni, – bár egyre kevésbé tudom elképzelni – szóval tudnék újra történelmi képet festeni, de az már nagyon olyan lenne, mint az Örs vezér tér.

Van viszont egy '96-os sorozatom, ami az általános iskolás koromra visszaemlékezés, a Gáz utcát, a Beloiannis utcát, a Május 1. teret részletező képek, és azt biztosan tudom – már csak azért is, hogy fönntartsam az éberségemet –, szóval biztosan tudom, hogy ilyen „visszaemlékképeket” fogok még csinálni, és ezek kimondottan fehérváriak lesznek.

– *Mennyire tudatosan állsz neki a festésnek vagy bármilyen tárgycinálásnak? Mondjuk egyszer csak elhatározod, hogy előhívod a gyerekkori emlékképeket, és megfested azokat?*

– Elég, mondjuk egy szikra, szó szerint értem, vagy eldobott kavics a keramiton, egy szikrázás, s megvilágosul egy helyszín, s köré lehet tenni azt a színteret, ahol ez a szikrázás történik. Vagy akár egy illatból. Én ennél a gyerekkori sorozatnál csináltam először. Nekem színképeim vannak, színemlékképek, színbe van mártva az emlék. Semmi tudatosság nem volt bennem akkor. Maga a helyszín és egy kis esemény, ami éppen megjelenik. Az esemény akár hőésés is lehet.

– *Annyiféle műfajban dolgozol – festmény, dobozkép, művészkönyv, kollázs, szobor, kerámia –, hogyan „kerülsz át” egyikből a másikba? Öntudatlanul vagy tero szerint? Vagy valaki, valami befolyásol?*

– Arról van szó, hogy elő akar valami állni vagy megmutatkozni. Mondjuk öntudatlanul vagyok befolyásolva, amikor „be vagyok folyásolva”. Olyankor nem vagyok magamnál. Amikor valami hat rám, és úgy néz ki, hogy megmarad, akkor még másnap is hat. Anyagok, technikák, festői magaviseletek – és akkor új szobába megyek. Tudatosan? Nem sok minden történt tudatosan. De amikor kiderül lassanként, hogy én „be vagyok folyásolva”, akkor azért el szoktam gondolkozni rajta. Többnyire akkor már késő. Egy új jelenségnek az én működésemben kell hogy köze legyen a többihez, és akkor össze szoktam rakni, meg összehasonlítom az egyik tevékenységemet

a másikkal, és így jól elvagyunk egymás közt. Amikor ezeket már megmutatom valakinek, akkor ezek többnyire már olyan állapotban vannak, hogy megállíthatatlanul jelen vannak, mintegy kiművelve. Szóval egy beszédféle, ahogy én szoktam beszélni.

– *Vérbeli festő vagy, ahogy mondani szokták, mikor kezdett el érdekelni a plasztika?*

– Egerváron csináltam az első szobrot, hetven-valahányban, fából, és az első kerámia is ott készült, a Tetovált fehér néger nő. Ezek ma is megvannak. Nem akartam olyan szobrot csinálni, mint mások. Aztán lehet, hogy mégis olyan lett, vagy mégsem? Az agyagművészetem kezdeti egyébként messzire nyúlnak vissza. Azt hiszem, nyolcadikos voltam. Egy hamutartó szélén ült a törpe, sapkában, befelé fordított lábakkal. Szóval van közöm a plasztikához, meg a törpékhez is. Úgy látszik, részben törpéket csinálok, meg ilyen hosszúkásakat. Van Nadapon egy csomó fa, amiket ki fogok lyukasztani. Olyanok lesznek, mint az a régi egervári szobor, aminek az volt a címe, hogy Királykisasszony. Szóval ilyeneket fogok csinálni.

– *Többször voltál Móron és Kecskeméten a kerámiastúdióban. Milyen érzés agyaggal dolgozni?*

– Az egy örület. Főleg ezek a nagyobb kerámiák, az lehetetlen. Egy képet azt ott lehet hagyni, de egy baromi nagy agyagot, ami már másfél méter magas és ilyen aprólékos, csak kézi munka –, nincs henger, nincs semmi gépi, csak kézi munka – ezt nem lehet egyszerűen abbahagyni. Oda vagyok ragasztva, odasározódok. Ezt nem lehet mindig csinálni, mert akkor hiányzanak a képek. Annyira el van foglalva az ember az előállítással, hogy közben más mindenben jár az esze.

– *A Múcsarnokban, a szobrászati kiállításon szerepelt egy kerámiaóriásod, a Zöld démon. Ez hogyan született?*

– Két éve csinálhattam Móron. Rájöttem, hogy olyan még nem volt, ami nagyobb nálam. Kitaláltam egy soroza-

tot magamnak, ami száz kerámiából, szoborszerűségből állna, és az lenne a címe, hogy Az emberiség története az őskortól napjainkig.

– *Száz figura?*

– Nemcsak figura, jelek, meg minden.

– *A Zöld démon egy kicsit te vagy. Hátán mindennel teli dobozzal.*

– Többször leábrázoltam magamat úgy, mint egy mutatóvályót. Pedig nem vagyok, egyáltalán nem is vagyok az. Mondjuk mióta dobozokat csinálók, olyan dobozvívő embernek szoktam magam leábrázolni, rajtam van egy csomó doboz elől- hátul. Ez a Zöld démon is egy kicsit dobozos, ilyen mutatóvályós. Azon kívül, hogy ő önmaga, még hurcol magával rengeteg mindent. Egyrészt szórakoztató dolgokat, másrészt olyan jeleket is, amelyek egyáltalán nem szórakoztatóak, mondjuk figyelemfölkeltők.

– *Ez egyfajta művészi ars poetica?*

– Igen, persze, vegyük annak. Egyszerűsítsük le, és akkor az.

– *A nyolcvanas évek közepén elkezdtél egy azóta is tartó sorozatot, a lombképeket – ahogy te nevezed őket, a Nadapi kertciklust. A Dorottya Galériában is látható volt ebből jó néhány, szám szerint 22. Ezek az egy négyzetméteres táblára festett akril festmények (eddig több, mint ötven kép) Nadapon (kis falu a Velencei-hegységben) készültek, különböző évszakokban, a legtöbbjük tavasszal. Mi hívta elő ezeket a képeket?*

– Arra gondoltam, hogy ezeket a virágokat vagy lombokat éppen hogy csak meg kell érinteni, arról szólnak, hogy szeretek vagy nem szeretek valamit, nem kell hozzá nagy apparátus vagy készülődés, tervezés, jövőkép – nem kell hozzá. Viszont, ha úgy érinti meg az embert, hogy az ember akarja megérinteni, akkor eleven marad.

Ha már észreveszem, és úgy gondolom, hogy képesítem, akkor ott vagyok, a jobb képeken teljesen ott kell,

hogyan legyek. Akármilyen kesze-kusza, kalligrafikus vagy gesztusszerű.

– Ez a lombkép-sorozatod számomra olyan, mint egy táj-napló. A naplószerűséget erősítik az elmaradhatatlan felirataid, a helyszín megnevezése (ez mindig Nadap), a hónapok és napok pontos jelölése, néhol még azt is ráírod, hogy mely napszakban készítetted. Az évszám nem olyan fontos. Ezeknek a képeknek éppen abban áll a varázasuk, hogy ott és akkor születnek, rögzítenek, megragadnak egy pillanatot.

– Igen, ha nem érzem végig azt, hogy én ott vagyok, és azt látom, amit akarok, ha azt nem érzem, akkor abból nem lesz semmi. Volt olyan, hogy meguntam közben, s azt gondoltam, majd a műteremben... De nem szokott sikerülni. Szóval annyira elidegenedik az ember a saját képétől.

– Ezek a lombképek olyan „telés” felvételek, régebben készítettél „nagy látószögű” tájképeket is. Most miért nem?

– Ha olyan lenne a táj, illetve én nem érezném ezt a borzadályos változást, amint ez az emberi tenyészet benyomul a tájba, akkor lehet, hogy nemcsak virágzó fába néznék bele, hanem másba is, tágasabb atmoszférákba. Mert tulajdonképpen érdekel a tágasság.

Érezhető a lombképeken a változás, kezdetben még felismerhetőek voltak a fák ágai, virágai, majd minden egyre absztraktabb lett.

– Ezekben a festői pillanatfelvételekben megoldottál valamit? Van olyan, hogy túl vagy rajta, hogy egyszer csak már nem érdekel?

– Nincs. Akármikor érezheted vagy gondolhatod ugyanazt. Miért ne nézhetném meg újra? Nem teszek magamon erőszakot, mert ha nem érdekel, akkor virágozhat nekem összevissza. Amikor egyáltalán nem vagyok kíváncsi, abból nem tudom, hogy szokott-e kép lenni. Voltam már így, akkor készültek azok az írásos dolgok, Makón. Ott volt a szőke Tisza meg a táj, de festői képiesítés eszembe

TERMÉSZETEM II., 2000
vegyes technika, üveg, 33×21×12 cm

se jutott, sőt lenéztem, hogy ilyen marhaságot, hogy lehet, hogy valaki vizet fest vagy partot. De ez elmúlt, azóta városképeket is festettem, vedutákat.

– *Miért használod az utóbbi években ezt a négyzetes formát, ezeket az egyszer egy méteres táblákat?*

– Mert nem kell alkalmazkodni. Nem kell alkalmazkodni az arányokhoz. Szóval ez a négyzet sokkal kerekkebb. Még azt is kibírja, hogy ki akar menni belőle a kép. Vagy nem ott van a határa a képnek, ahol a négyzetnek a széle van. A lombképek is ilyenek. Néhány hónapja kitárltam, hogy ezt a négyzetes formát portréfestésre fogom használni. Olyasminak képzelem el a portréfestézetem, mint a lombfestézetem, nagyjából.

– *A hetvenes évek óta készítesz dobozokat. Ezek kezdetben szobákként működtek, színpadi tereket idéztek, három fallal voltak körbekerítve, majd csináltál olyanokat, amelyek átláthatók voltak, s így térbe állítandók, másoknak alig volt mélységük, az applikációkat a hátlapra erősítetted. Most a Dorottya Galéria-beli kiállításodon egy merőben új dobozvilág jelent meg, az üvegek. Körbejárhatók és átlátszók. Azt a címet adtad nekik, hogy A természetem – ez több mindent is jelent.*

– Igen, jelentheti azt, hogy nekem ez a természetem, és azt is, hogy nekem ez a természet. Részben azért ez a címe, mert pusztuló, meg megszáradt anyagok vannak benne, amelyek így örök formát kaptak. Kicsit szemetes edények, csak szépen el vannak rendezve, szépen összesöpörve, összekotorva. Amúgy különben rend van, a dobozok körül most rend van. Ott van benne a rendetlenség, olyan, mintha oda betakarította volna az ember a hulladékot. És megmutatja, hogy ilyen a hulladék, ezek a maradványok, maradványok, amikkel már nem lehet mit kezdeni. A másíkfajta dobozaimban ez nem tűnt föl. Ez csak most jutott az eszembe, szóval ez az átlátszó kuka, ami csak részben igaz, mert itt rend van.

– *Szelektív szemétyűjtés?*

– Körülbelül így, de az a fajta, ahol nem egyforma anyagok vannak, de szelektív, igen.

– Ezek az üvegek a lezártáguk miatt erőteljesebbek, mint a korábbiak, van bennük valami végérvényesség. Azokra a szemléltetőeszközként használt formalinos üvegedényekre is emlékeztetnek, amelyeket régi biológia-szertárak őriznek, s amelyeket ma már alig használnak, mert kiváltotta őket a fotó és a videó. A te üvegeidnek is van egy ilyen „utolsó üzenetek” hangulata. Valami féle záróanyagok. Ilyenek voltunk, ilyenek vagyunk, ilyen vagy.

– Igen, valamit jobban bizonyítanak. Meg az is igaz, hogy erősebbnek tűnnek. Hozzáférhetetlenek. Meg vannak óva és mutogatva.

– A legújabb képeid, amiket nemrégén festettél és ki is állítottál a Dorottya Galériában, az Örs vezér téri részletek, szintén 1x1 méteres táblákra festve. Hogy kerültél az Örs vezér térre, és miért „mozdultál” rá a témára?

– Nagyjából két hétig festettem Dús Laci Százados úti műtermében (a Százados út közel van az Örs vezér térhez) és egyszer csak találkoztam ezzel az Örs vezér téri ténnyesszel. És ilyenek voltak az emberek. Valahogy ki kellett mutatnom, hogy ez a fajta világ messze van a készőtől, vagy inkább a végtől – ez így jobban hangzik. Mintha nagyon az elején lenne. Azt is mondhatjuk, hogy már annyira el van rontva, hogy erre aztán nincs mentség. Valami borzasztó nagy szemetesedény ez az egész, egy nagy kuka, maga az emberi természet.

– Földi pokol?

– Olyasmi.

– A Dorottya Galéria-beli kiállításodon az az érzésem támadt, hogy olyan az egész, mint egy utolsó ítélet, a nadapi lombkék a mennyországot, a festett és dobozott kukák a poklot jelentik.

– Hát, lehet, hogy így van. Én nem látok olyan óriási különbséget. Ez együtt működik. Már csak azért is, mert én csináltam az összest. Az érzetei ennek a világnak, mondjuk az általam érzett világ – meg természetesen a mások által

érett is – együtt működik. Ha valami történik a képeken, akkor az egyszerre történik és fedhetik egymást, aszerint, hogy éppen ki van fölül, hogy bennem ki van fölül.

– *És mindig azt ábrázolod, ami benned legfölül van?*

– Hát, valószínű. Azért, mert mindig a könnyebbik utat választom. Hogy miért kellett nekem ezt az Örs vezér teret megfestenem? Lehet, hogy egyszerűen azért, mert föltűnt, hogy van ilyen. Attól még, hogy én ezt nem szeretem, ez nem akar undorító kép lenni. Nem akarja például azt kifejezni, amit itt mondtam róla, hogy micsoda mocskos van és nyomor és silányság és zavarodottság. Én azt hiszem, hogy nem tudok olyan képet festeni...

– *Ami annyira undorító lenne, mint a való világ?*

– Igen.

– *Kedvelt szavad járása, amikor a festésről beszélsz, a „leábrázolás”, „kibeszélés” vagy „képiesítés”. Mit értesz ez alatt, megragadni a látványt, egy érzést, egy gondolatot, vagyis „újházasítani”?*

– Nagyon fontosak a tárgyi bizonyítékok, kellenek. Nekem kellenek. Igenis le kell ábrázolni, ha azt célzom meg, hogy ebből mutassak valamit. Például itt, az Örs vezér téren. Többször meg kellett nézmem, például a gombát, mert nem emlékeztem rendesen.

– *Tehát fontos az epikai hitel, egyfajta krónikási magatartás?*

– Igen, fontos.

– *Ha megpróbálnám röviden megfogalmazni, hogy hogyan dolgozol, talán azt mondanám, képes vagy egy szabad asszociáció, automatikus „kibeszélésre” – ahogy te szoktad mondani –, amire csak kevesen alkalmasak, bár sokan vágynak rá és erőltetik is, nálad ez működik, sohasem merevedik modorrá. Vagyis itt az örök talány az alkotás folyamata, mikéntje.*

– Régen használatos az a fogalom, hogy atmoszferikus. Szóval, hogy a képtér az majdnem szó szerint érthető. Levegőstül, mindenestül. Ahhoz, hogy ne legyen tökéletesen idegen egy kép, mondjuk, hogy tőled ne le-

gyen idegen, akkor levegőt kell kapjon a kép is, meg neked se álljon el a lélegzeted, ha ránézel. Kit lehet hirtelen mondani, mondjuk Mondriant. Mondrian nagyon atmoszferikus, nekem. De még sokan, Turner, Gulácsy, Nagy István... sorolhatnánk. A képtér és a valóságos tér egységét sokféleképpen el lehet érni, szür- meg egyéb realizmusokkal, vagy mással.

– *Te hogy éred el ezt az egységet?*

– Valószínűleg a gyakorlat is segít, de van, aki sose tanulja meg. Lehet, hogy ez tényleg adottság, csak életben kell tartani. Amikor azt mondom, atmoszferikus, ez azt jelenti, hogy úgy nézz körül a képemben, mintha egy érdekes helyen lennél. Lehet, hogy érdekesebb hely, mint a saját szobád, egy természetes hely. Van persze olyan képcsínáló, aki viszont éppen azt igyekszik előállítani, hogy mindenféle kapcsolatot kizárjon. Vesz egy nagy levegőt, és fest egy olyan képet, ahova nem jut be a világ tere.

– *A Dorottya Galériában a festmények és az üvegek mellett láthatók voltak a térbe nyitható gyerekkönyvek, a leporellók világát idéző művészkönyveid, egyedi könyv – objektjeid.*

– Ezek asztali munkák. Olyan képek, amiket ki lehet nyitni, és ha kinézted, akkor becsukod, vagy ha nagyon unod, akkor is becsukhatod. Hogy ez mi, kép vagy könyv? Mindkettő. Kevés helyet foglalnak el. Én egy dobozban tartom őket.

– *A dobozok, a leporellók, a kollázsok egyik éltető anyaga az idézet, a megidézett tárgyak, a felidézett szövegek. Máshonnan beemelt, egy másik valóságból kiragadott töredékek. Nálad új életre kelnek.*

– Igen, ezek csak úgy tudnak külön életet élni, ha együtt élnek az én képemmel. Én azt a vászonra festett giccset jogosultnak tartom, hogy fennmaradjon, persze közben én aljas módon fölhasználom.

Ha a magam köré összekapart vagy odamágneseződött mindenféle vackot folyamatosan használnám, rendet

tennék a kukában, s közben magamat is rendben tartanám, egyáltalán nem jutnék a végére. Lehet-e életrevalóvá tenni úgy vackokat, hogy én a saját minőségemben a helyére rakom, olyan környezetbe helyezem, ahol jól megvan, és vígan él tovább? Mikor azt mondom, hogy megmentek egy vackot, úgy rendezem össze több vacakkal együtt, hogy az én vacakomat is hozzáteszem, mondjuk, esetleg egy vacak rendezőelv szerint.

NAGY T. KATALIN

CZAKÓ GÁBOR–BANGA FERENC

Magyar rémmesék

Szakácskönyv

Szépasszony mézes krémest süített Ősz Hírlapírónak. Mégpedig tiszteletből, mivel a mézes krémes a legegyszerűbb és legnagyobb szerűbb sütemény. Néhány igazán köznap, paraszti alkatrészből áll, úgymint liszt, méz, tejbe-gríz, vaníliás cukor. Tette ezt Ősz Hírlapíró atyja iránti tiszteletből, akinek legendás szakácskönyvéből ő valaha a konyhaművészetet kitanulta. – Tudja, kedves barátom, azért szeretem én a tűzhely körüli mesterséget, mert ez az utolsó szabad művészet. Nem szól bele a politika, a multik, a pártok mind elcsöndesednek, amikor az első gyöngé illatpára kiszivárog a sütőből.

– Ó, ó! – csóválta Ősz üstökét a nevezett sajtómunkás.

– Talán nem?

– Bizony nem! Ajaj! Bárhanem ifjú koromban én is így vélekedtem. Képzelve el, kedves asszonyom, hogy a múlt század második felében dúló szocializmus legdaliásabb esztendeiben behívtak a Művelt Nép könyvkiadóba, hogy állítsak össze egy karcsú kötetet édesatyám életművéből. Az elvtársak ugyanis megállapították, hogy a nép – hála az ő lankadatlan buzgalmuknak – egyre műveltebb. Tökéletes kikupálódásához úgyszólván csak a szakácskönyv hiányzik, mert az valahogy kifelejtődött a lendületes fejlődés felé történő lerendezés föl vállálásának biztosításában.

– Erre igyunk! – ajánlotta rizling típusú művét Szőlősgazda. Miután ez megtörtént, Ősz Hírlapíró folytatá törté-

netét. – Nos, megállapodtunk a terjedelemben, lelkemre kötötték, hogy a receptek kiadósak legyenek, laktatóak, mindazonáltal változatosak. Eszerint jártam el, majd leadtam a kéziratot. Három nap sem telt belé, máris hívtak. Három markos főszerkesztő csapott le rám, mint dongók a mokrára.

– Micsoda merényletet talált ki, Magyar elvtárs? Micsoda recept-bombákkal akarja maga aláaknázni a dolgozó nép államát?

Hebegtem-habogtam, ők pedig vagdosták a fejemhez a bűneimet:

– Borjúpörkölt, amikor nem lehet kapni borjúhúst? Narancsos kacsa? Banános puding, amikor se banán, se narancs? Miféle provokáció ez?

K: Kubinyi István

M: életműve

Csü

GYÖRFFY GYÖRGY ÉS MŰVE

*eh
nép-
műv*

A 20. század utolsó karácsonya előtt hagyott itt bennünket a század talán legnagyobb magyar középkorkutatója, Györffy György. Hosszú életet adott neki a Gondviselés, és azt is lehetővé tette, hogy mindvégig dolgozhasson, hiszen néhány nappal halála előtt még befejezhette egyik tanulmányát. Életpályáját áttekintve tulajdonképpen mindent elért, amit egy nagy tudós elérhet. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, akit számos hazai és külföldi tudományos testület választott maga közé. Díjakban és kitüntetésekben (Akadémiai-díj, Herder-díj, Széchenyi-díj, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje) részesült. Mégsem volt pályája nyílegyenes, volt benne törés, és csak hosszú életének köszönheti, hogy a törésvonalak kiegyenesedtek. Így ért el a csúcshoz.

A pálya simán indult. A szülői házból sokat hozott magával, hiszen apja, Györffy István, a budapesti egyetem legendás hírvé néprajzprofesszora volt, maga is történeti érdeklődésű tudós, aki etnográfiai gyűjtés mellett levéltári kutatásokat is végzett. Édesapja a Nagykunságról származott, és valószínűleg ez is hatott a magyar népkeleti elemeivel való foglalkozására. Györffy György így talán nem véletlenül írta meg egyetemi bölcsészdoktori értekezését (1940-ben) a magyar–besenyő kapcsolatokról.

Az egyetem elvégzése után az Egyetemi Könyvtárba került, majd a Teleki Pál Történettudományi Intézetben dolgozott (a mai MTA Történettudományi Intézet jogelődje), de 1945-ben, 28 évesen az új Néptudományi Intézet igazga-

tójává nevezték ki. Ez új, interdiszciplináris kutatási és szervezési feladatokkal járt. Néprajzi érdeklődését a szülői házból hozta magával, viszont itt került a régészettel közelebbi kapcsolatba. A negyvenes évek végi politikai változások következtében azonban 1949-ben intézete megszűnt, és visszakerült a Történettudományi Intézetbe. Itt minden lehetőséget megkapott a kutatáshoz. Nyugdíjazásáig itt is maradt.

Eredeti kutatási témáját azonban nem hagyta fel, és azt tovább bővítette. 1953-ban a középkori kun társadalmat vizsgálta. Vissza-visszatért később is a tárgyhoz, majd 1990-ben kötetben jelentette meg a magyarság keleti elemeivel foglalkozó tanulmányait.

A következő nagy téma a középkori magyar krónika-irodalom vizsgálata lett. A korai magyar történet ezen forráscsoportja historiográfiánk régi vitatémája. Györffy 1948-ban jelentette meg a *Krónikáink és a magyar őstörténet* című meseteri munkáját. E sorok írója akkor fiatal egyetemista volt, és jól emlékszik arra, hogy ez a munka milyen hihetetlen nagy hatást gyakorolt rá és kortársaira. A témával foglalkozó korábbi, szinte könyvtárnyi szakirodalom szinte öncélú filologizálása helyett végre olyan munkát olvashattunk, amely túlmege a szöveg-összehasonlításokon, és rámutat a történeti valóságra. Csodálkoztunk, hogy az akkor mindössze 31 éves szerző mi mindent vett észre, amit elődei nem. Azóta, 1993-ban, átdolgozva újra megjelent ez a mű.

Ebből a témakörből bontakozott ki a korai magyar történet forrásszegény korszaka rekonstrukciója. Ezzel foglalkozó tanulmányainak, könyveinek igen nagy visszhangja lett, bár egyes megállapításai vitát is váltottak ki. 1955-ben a Budapest Régiségeiben jelent meg a *Kurszán és Kurszán vára* című tanulmány, amely bemutatta a honfoglalók ketős fejedelemségét. Eredményei középiskolai tananyaggá is váltak. Ezt követte 1958-ban a Századok hasábjain *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig* című munkája. Ez 1959-ben a *Kurszán*-tanulmánnyal együtt könyv

formában is megjelent: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről* címmel. Akár 1948-as Krónika-könyve, ennek is ma már szinte elképzelhetetlen hatása lett. A mű lényege: a várme gyét nem szláv gyökerekre, mint az akkori hivatalos történetírás, hanem a magyarok magukkal hozott nemzetségi szervezetére vezette vissza.

Ezt a vonalat, amelyben a honfoglalás és az azt követő kor történetét kívánta rekonstruálni, logikusan követte egy 1976-ban az *Acta Archaeologica*-ban megjelent nagy tanulmány a magyar várszervezet kezdeteiről. Ez komplexitásával tűnt ki, és serkentően hatott a társadalomtudományokra, főként a régészetre. Itt jegyzem meg, hogy a korai magyar történelem kutatása megkövetelte az Anonymuskérdés tisztázását is. Többször foglalkozott vele, 1988-ban pedig könyvet is írt róla.

Az 1960–1970-es években már nyilvánvaló volt, hogy a korai Árpád-kor történetének teljességre törekvő feldolgozását csak Győrffy György végezheti el. Hatalmas tudása, forrás- és szakirodalom-ismerete, valamint a krónikák és a korai államszervezet vizsgálatainak eredményei mutatkoztak meg az utolérhetetlenül teljes, és amelle tt olvasmányosan is megírt, 1977-es *István király és műve* vastag kötetében, amelynek napjainkban jelent meg harmadik kiadása. Erről a forrásszegény korszakról más nem tudott volna ilyen adatgazdag művet összeállítani.

Bizonyos mértékben ennek követő je, bizonyos mértékben addigi kutatásainak összefoglalását nyújtja a *Magyarország története tíz kötetben* első kötetében 1984-ben megjelent összefoglalása. Ebben több mint 400 oldalban a honfoglalástól 1116-ig dolgozta fel Magyarország történetét. Ez alapmű, amely a korábbi feldolgozásokhoz képest jóval teljesebb összképet nyújt a korai Árpád-kor történetéről.

Közben várostörténészként is nagyot alkotott. Az 1973-ban megjelent *Budapest történetében* Győrffy György írta meg a magyar főváros Árpád-kori történetét. 1997-

ben *Pest-Buda kialakulása* címmel átdolgozva önálló kötetként is megjelent. A kötet – illetve 1973-as első változata – a címnél sokkal többet nyújt, ugyanis bevezetőjében a várostörténet-írásról kitűnő összefoglalást is nyújt.

Ez az eddig ismertetett teljesítmény is impozáns, egész embert kívánó munka volt, pedig az elmúlt fél évszázadban nem is ez volt elsődleges kutatási feladata. Két olyan vállalkozás fűződik ugyanis Györffy nevéhez, amelyek nélkül a magyar korai középkor kutatása most már lehetetlen. Mivel az 1940-es évek végétől az ötvenes évek első feléig a forráskiadványok és a kézikönyv jellegű munkák jelentős hivatalos támogatást kaptak, Györffynek sikerült az illetékeseket két munka szükségességéről meggyőznie.

Az egyik az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, a másik a legkorábbi okleveleink kritikai kiadása volt. Az általa írt történeti földrajz módszereiben és felhasználhatóságában messze felülmúlta mintáját, Csánki Dezsőnek a 19–20. század fordulóján írt Hunyadi-kori történeti földrajzát. Györffy műve megyénként és azon belül helységenként összegyűjti 1332-vel bezárólag a teljes forrásanyagot, és az egyes helységekre vonatkozó eredeti szövegeket is közli, így akár forráskiadványként is felhasználható. Megye-történeti bevezetései pedig fontos település- és gazdaságtörténeti ismereteket nyújtanak. A legnagyobb nehézséget a sok azonos nevű helység megkülönböztetése és lokalizálása jelentette, ami olykor lassította a munkát. Kitűnő megyeterképek teszik a köteteket még inkább felhasználhatóvá. 1963-tól 1998-ig négy kötet jelent meg, Pilis megyével bezárólag. (A megyék betűrendben követik egymást.) Remélhetőleg a hiányzó kötetek is meg fognak jelenni. Ezzel a művel vált a szerző „a Györffyvé”, akit – amíg lesznek magyar történészek a földön – mindig idézni fognak.

A régi okleveles anyag kiadása bonyolult oklevél- és pecsétani kutatásokat, a korabeli európai oklevéladás összehasonlító vizsgálatát követelte meg, hiszen nemcsak

a sokszor nagyszámú átiratok és másolatokat kellett figyelembe venni, hanem kritikájukat is elvégezni, az esetleges interpolációkat (betoldásokat) megjelölni. A gondviselés megengedte, hogy Győrffy megérte a *Documenta Hungariae Antiquissima* 1132-ig terjedő első kötete 1992-es megjelenését. A forráskiadásnak számos mellékterméke lett, különböző helyeken sok oklevéltani és pecsétteni tanulmányt jelentetett meg. A kiadás előkészítése alatt vált Győrffy a nemzetközi történeti segédtudományi kutatás elismert képviselőjévé, így a Nemzetközi Diplomatikai Bizottság, vagy a *Monumenta Germaniae Historice* tagjává.

A hatalmas életmű ismertetésére csak vázlatosan vállalkozhattam. A végén azonban vissza kell térnem a bevezetőben említett pályafutási nehézségekre. Talán az egyik legnagyobb kár, hogy noha az ötvenes évek elején rövid ideig tanított az egyetemen, ez később megszűnt, katedrát pedig sohasem kapott. Így jó pedagógiai érzéke ellenére nem volt lehetősége az egyetemen iskolát alapítani, aminek a magyar középkortudomány látta kárát.

Bár már az új tudományos minősítési rendszer kezdetén, 1952-ben megkapta a történettudományok kandidátusa, 1969-ben pedig a tudományok doktora címet, de csak jóval később, 1989-ben, a rendszerváltozáskor választották az MTA levelező, 1991-ben pedig rendes tagjává.

KUBINYI ANDRÁS

Győrffy György István a X 809
király és műve című
könyvet ismertet.

A

1% METAFIZIKA

↳ Szabados György rovata

Nem könnyű István király korának heterogén társadalmában a hazai művészet gyökereit kibontani, hiszen a régi hazából hozott kézművesek, akiket előázsiai és görög hatások is értek, a Kárpát-medencében az avarok után a szlávokat is kiszolgáló iparos családokat találtak, akikhez a latin műveltségű frank-olasz és bizánci műveltségű görög-bolgár területről jöttek mesterek, részint fogolyként, részint vendégként.

E sokféleséget a kereszténység művészete tette többé-kevésbé egységesé.

Az új keresztény vallás intézményei, rítusai és jelképrendszere gyökeresen új formákat kívántak; de ahogy minden archaikus kultúra átment valamit a régiből az újba, ha egyebet nem, megfogalmazást vagy motívumokat, ugyanúgy a magyarországi keresztény művészet 11. századi formakincsében is tovább éltek 10. századi motívumok, elsősorban fémművességünk jellegzetes palmettadíszei.

Korábban azt gondolták, hogy a fémművesség mintakincse közvetlenül hatott az építkezés díszítőelemeire. Ma már valószínű, hogy kiterjedt motívumkinccsel van dolgunk, amely a 10. században egyaránt élt a textíliák rátétes díszítésein (sátrak, takarók, szőnyegek), a bőrdíszítéseken (ruhák, szükségleti tárgyak), a faragásokon (ládák, szerszámok, építészeti elemek), a csonteszközökön (fegyver, nyereg) és fémen (fegyver, ruha- és lószerszám-díszek, edények), de csak a két utóbbi csoport dacolt az idő vasfogaival, és kínálkozik összehasonlításra. E díszítő-

stílus az új keresztény művészetben a kőfaragások emele-
tesen kapcsolt palmettaiban jelentkezik, úgy mint egyik
járulékos része a bizánci és nyugati kőfaragás által megho-
nosított, részben rokon formakincsnek. Legkorábbi építé-
szeti emlékeinket a görög és lombard–olasz kőfaragás sza-
lagfonatos díszítése (Szekszárd, Zalavár, Aracs) mellett az
antik akantuszlevelek díszítőelemként való felhasználása
jellemzi (Esztergom, Pécs stb.).

A keresztény művészetnek a társadalom életére ki-
ható jelentősége a keresztény vallás mindenkit átfogó tö-
rekvésében rejlik.

A pogány sámánhit nem kívánt egyebet az egyszerű
házi bálványok tiszteleténél és a természeti környezetben
lévő nemzetiségi kultuszhelyek felkeresésénél; a nomád
államok kagánós-tisztelete pedig megelégedett néhány
szekéren vitt ércbálvány tiszteletével. Míg az uralkodóház
kultuszhelyeit kívülállóknak nem volt szabad látogatni,
a kereszténység minden embertől, társadalmi különbség
nélkül, megkövetelte a templomlátogatást; a templom
kapuja úr és rabszolga számára egyaránt nyitva állt, ha
a templomon belül a társadalmi rétegződés a helyek rang-
sorolásában meg is nyilvánult. A döntő a keresztény mű-
vészet társadalmi hatásában az volt, hogy mindenütt létre-
hozott egy minden más épületnél nagyobb és pompásabb
házat, melyet arannyal és csodálatot kiváltó színes képsó-
rokkal díszített, ahol a látogatót lélegzetelállító zene, töm-
jénfüst és szózat fogadta.

A templom a középkori ember számára mindazt je-
lentette, amit a ma embere számára a koncert, színház,
mozi és oktató előadás jelent, s így nem csoda, hogyha ha-
tásaként az egész társadalom egységes keresztény művelő-
dés részese lett.

(Győrffy György: *István király és műve*. Gondolat, Buda-
pest, 1977. 348–349. l.)

H: Gróh György

9 KÖRKÉP

167

X bog

Ala

NÉMETH LÁSZLÓ, A KLASSZIKUS

Egy életmű körül a csend éppen úgy nem az inaktualitás bizonyítéka, ahogyan a zaj sem a halhatatlanságé. Németh László életműve a nyolcvanas években jóval több érdeklődőt vonzott, mint ma, mégsem mondhatjuk, hogy jelenléte erősebb volt. Sőt, a körülötte kialakult szellemi mozgás inkább hiányt, óhajt, némi esetben lelkifurdalást fejezett ki. A mai hullámvölgy részben a túlhevültséget követő természetes visszaesés, részben a szellemi szféra általános térvesztésének következménye. De valami kis reményünk abban is lehet, hogy ez a csöndesedés az akkori érdeklődést növelő krízis enyhülésének tudható be.

Mindez nem változtat azon, hogy a Németh László iránti figyelem mindig is pulzált. Nem lehetett nélküle a sorsunkat érintő alapkérdésekről (kedvelt kifejezésével: „a magyar élet antinómiái”-ról) szólni, de nem is lehetett vele azokra választ adni. A 20. század második felében e probléma attól vált kritikussá, hogy a pártállami ideológia jegyében fogant valóságértelmezési kísérletek (a kifejezés drámai önellentmondást tartalmaz!) nem tették lehetővé a század első felében kialakult, az adott távlatból amúgy is szinte áttekinthetetlen problematikával való szembenézést. Történész, irodalmár egyaránt azzal küszködhetett, ha nem a bolsevik üdvtan kidolgozásában segédkezett, hogy miként tudja a maga meggyőződése szerinti igazságok egy részét egy egészében hamis konstrukció repedéseiben megjeleníteni. Nemcsak a különböző cenzurális szempontok között vergődött, hanem arra is ügyelnie kellett, hogy védenecit vagy igazságát ne maga jelentse fel. A végeredmény ismert, bő nemzedéknyi idő kell hozzá, hogy aktualitását veszítse mindaz a nagy buzgalommal kialakított tudás, ami nem csak a valóságra, hanem a pártállam legitimációs szempontjaira figyelmezve halmozódott föl és rendeződött el.

Ebből következően a legszelebbebb köztudatba táplált Németh László-kép átalakulására is várnunk kell még: nem látszik közelinek az az időszak, amikor a művéről szóló disputa nem megrögzült téves sztereotípiák, sérelmi stratégiák, áttételesen megfogalmazott védőbeszédék együttese lesz, hanem a műről, és csakis a műről fog folyni. És még egy ilyen világ sem biztos, hogy alkalmas lesz a Németh-oeuvre hiteles megítéléséhez, mert ahhoz – és

↓

ezért nem véletlen a mai indulatok intenzitása – hozzátartozik az a kavargás is, amit kiváltott. Az ellentmondásaitól mentes Németh László-képből éppen a lényeg hiányozna, de ez nem jelenti azt, hogy az idő ne hánthatná le erről a képről a méltatlan támadások piszkát.

Egy ilyen tisztulási folyamat sem egyszerűsítene le az életmű körüli problémákat. Sokkal inkább bonyolítaná, azzal, hogy lehetővé tenné az indulatos, polemikusan, apologetikusan nem feltárható rendszerük kibontását. De nemcsak a külső megítélés hatása-visszahatása folytán jelentkeznek súlyos megismerési és értelmezési nehézségek. Maga a Németh László-i természet, alkat is hasonló problémákat vet fel. A Németh-mű igen jelentős része önreflexió, és ez éppen úgy nem csupán személyes jellegű, ahogyan a kifelé vívott személyesnek ható ütközetek sem. Ezek és az alkotónak önmagára irányuló figyelme a személyes érdeken túl része annak a szellemi-társadalmi viszonyrendszernek, amit maga a mű önállóan is kifejez.

Ilyen előzményekkel ünnepelhetjük Németh László születésének századik évfordulóját. És gondolhatunk arra, amit az indulásában, irodalom- és valóságképének alakulásában oly nagy szerepet játszó Szabó Dezső mondott: hogy a zseni sírján gyomok és barátok teremnek. Németh László zsenialitását aligha lehet kétségbe vonni, még ha annak természetéről folytathatók is viták. De a sír nem gyomosodik: életműve lényegi értékei nem halványulnak, és barátok sem teremnek rajta: nem sikk ma, és korábban sem volt az, hogy valaki az ő nagyságát kölcsönözve növesse nagyobbra magát. Szabálytalan élet, szabálytalan utókor: benne mai bizonytalanságaink. És az évfordulás emlékezésben a bizonyosság keresése.

A kerek évszámok bővületében fogant számvetések maradó eredménye általában az, hogy olyan kötetek is megjelennek, amelyek hosszú időre megalapozhatják az ünnepelt művének kutatását, segíthetik az ahhoz közelítők tájékozódását. Az ünnep igazi értelme az, ami talán nem is az ünnephez tartozna, hanem természetes és folyamatos igények kielégítése. Ez érvényes egy most kiadott kötetre is, a Nap kiadó kitűnő In memoriam sorozatában megjelent *Németh László: A minőség forradalmára* című válogatásra, amelynek anyagát az író életének és művének elkötelezett kutatója, Monostori Imre állította össze.

A sorozat köteteinek felépítése általában eleve két közelítési szempontot egyeztet. A meghatározó az életmű tagolása, belső logikája – s ehhez illeszkednek a kortársi és utólagos elemzések, kritikák, esetleg dokumentumok. A mű és annak recepciótörténete kapcsolódik össze, és az együttesükből keletkező kép különösen pasztikus – de nemcsak a bemutatott személyiséget, hanem a bemutatót is jellemzi. Monostori Imre – talán a kerek évfordulóra is tekintettel – Németh Lászlót és művét egy finoman apologetikus kontextusban jeleníti meg, amelyben többnyire csak áttételesen kerülnek be az életutat oly gyakran jellemző polémiák. Akit látunk: Németh László, a klasszikus.

Különös szerep ez: az író nem sokkal jelentkezése után szinte azonnal az irodalmi és szellemi-közéleti harcok tűzvonalába került, s néhol ő maga nyitott frontot, s a hat-hét évtizeddel ezelőtt kirobbant polémiák még ma is eleven szenvedélyeket robbantanak. E szerep sok szóval jellemezhető, de ezek között a klasszikkusság talán utolsóként merül fel. És mégis: el kellene jutnunk oda, hogy valamiféle közmegegyezés a Németh László-mű körül végre kialakuljon. Polémiák persze lesznek, amíg politika és hisztéria van a világon, addig lesz politikai hisztéria is, s ennek tárgyaként bizony a Németh-művek sora is számításba jöhet. (Lehetne erről a fiatal Lukács stíljében elmélkedni, „Németh László és akiknek nem kell” címmel, s bizonyára nem volna tanulságok nélkül való.)

Monostori válogatása ezt a kérdést tartalmasan és meggyőzően megkerüli: egy ma talán még nem mindenütt elfogadott, de lényegét tekintve mégis elfogadható képet vázol föl, amely nem konfliktusokra, hanem a viták fölötti értékekre koncentrálnak, miközben nem tagadja el a gondolati teljesítmény konfliktusokat gerjesztő elemeit sem. Nem is lehet ez másképp: ebben a műben a jellegadó gondolatok alapvetően, természetükből adódóan polemikusak, s az ezekhez való viszony önmagában is csoportképző erő. Mintha valami különös módon a történelem iróniája folytán ezekben a vitákban valósulna meg az ifjúi öntudat sugallta nevezetes mondat célkitűzése: „a magyar szellemi erők organizátora szeretnék lenni”...

„Az egyik íróból mű lesz, és megmarad, a másiból élet, és fölszívódik más életekbe” – írta Németh László Szabó Dezső életművével viaskodva. Mintha a maga munkásságának pólusait is fölvá-

zolta volna. Németh maga, íróként, klasszikus értékű regények, drámák szerzője lett, maradandó művekké vált, és egyúttal *életté*, amely más életetekbe szívódott, s megnevezhetetlenül is jelen van megannyi, ugyancsak életünket formáló életben. És persze a *mű* amúgy is élet... (Ezt egyébként e kötet impozáns anyaga messzeemenően bizonyítja.) A paradoxon rögtön szembeötlik: az „idea-ember” Németh számára az élet rendre fontosabbnak mutatkozik az ideáknál. Sőt, az életnek, a közvetlen tárgyi-emberi valóságnak döntő szerepe van az ideák genezisében (gondoljunk pl. a *Bűn*-ben vázolt konfliktus társadalmi alapjára és annak morális interpretációjára). A programját megjelenítő hősök Boda Zoltántól Kertész Ágnesig húzódó sorával bizonyítja a valóságos élet, az emberi természet által kijelölt dimenzió elsődlegességét, a legszemélyesebb valóságos helyzetállás morális kötelezettségét, miközben az e szerepben való feloldódást jelöli meg egyetlen lehetséges evi-lági üdvösségmodellként.

És éppen *ettől a realizmustól* lesz a Németh László-i gondolati-ság botrányossá: az író *valóban* úgy gondolja, hogy az eszmények-ről folyó polémiában a valóságnak kell kimondani a végső szót, és az eltérő gondolatrendszerek sugallta vagy állította tételek, érvek egymásnak feszülése után kihirdetett eredmény *önmagában* nem igazán fontos. Nem az számít, hogy egy polémiában ki kerekedik felül, hanem az, hogy a vita során felmutatott gondolatok közül melyik alkalmasabb a valóságos emberi sorsok jobbítására. Ez a moralizmus úgy általában elfogadhatatlan: a szellem emberei nemigen tűrik, hogy ily módon a realitás szintjére szállítsák őket.

Hogy a politika mennyire nem visel el egy ilyen magatartásfor-mát, azt Németh László sokszor megtapasztalhatta: jószerével nem volt olyan közeg, amelyben tartósan otthon érezhette volna magát. Igaz ugyan, hogy ebben meghatározó szerepet kapott egyénisége, alaptermészete is. A szüntelen önreflexió luxusa, a fel-fokozott érzékenység szinte bármely közegből automatikusan ki-rekeszti azt, akit jellemez.

És ugyanígy kirekeszti az is, ha különb. Különösen akkor, ha mélységesen demokratikusan gondolkodik, nem politikai, ha-nem krisztusi értelemben. Ha demokráciaképe nem csak a min-denki egyenlőségét, hanem testvérségét jelenti. Olyasvalamit te-hát, amit csak ideálként lehet elképzelni, de a mindennapi élet normájává tenni képtelenség. Különös konfliktus támad így: a tö-

kéletesség követelése, a világ hibáinak el nem fogadása egy ideális önzést teremt – s a kevésbé ideális gondolkodású világ ezt nem tűrheti. Az e jelenség fölötti fájdmát Németh szinte folyamatosan panaszolja föl. Hősei mindig az erények-képességek túlfeszített jelenlétének bűne miatt szenvednek-kínódnak-buknak. És, miként is lehetne máshogy, e bűneik miatt magasztaltatnak föl. „Szerettem az igazságot, ezért halok meg számkivetésben” – mondja VII. Gergely – de lehet e valakit az igazság szeretetéből száműzni?

Németh László nem a száműzetés, hanem a számkivetés szót használja. Az első eltávolítást jelent, a másik kirekesztettséget, törvényen kívül vetettséget is. Azt az állapotot, amely valamilyen formában megannyi hőst elér. Az említetteket, de a többieket is, van akivel ez történik, van aki maga vonul ki, maga izolálja magát. Sorolhatjuk őket megint, Boda Zoltántól Kurátor Zsófin, Kárársz Nellin, Széchenyin, Galilein, társadalmi drámái hősén át nemcsak Kertész Ágnesig, hanem a „sajkodi certosá”-ban kései (ma sem eléggé becsült!) munkáin dolgozó íróig. Legvégül tehát minden művei végső hősének, magának Németh Lászlónak sorsáig.

Aki ugyan nemzetpolitikai értelemben mondja a magyarság hivatalosává tett egyéni erkölcsi parancsot: hogy kovásszá, mintanéppé kell válni. „A kisebbség joga az élethez az, hogy különb” – írja, s az adott pillanatban még következmények nélkül villant föl egy könyvcímként súlyos jelentésű szót: *kisebbségben*. A kifejezés itt még csak a magyarság sorsképletét jelenti, valójában már átvezet egy élethelyzet földolgozásához. Pontosabban, soha föl nem dolgozásához. A könyv, a fatális Kisebbségben, mélyrétegeiben, lélektani alapozottságában Németh László személyiségképletének tragikumát fejezi ki.

Borzasztó következtetések, hajmeresztő konstrukciók, a magyar múlttól alkotott lázas vízió ez. Szó szerint: komolyan vehetetlen, elfogadhatatlan. Tragikumában mégis mélységesen hiteles kifejezése annak a kétségbeesésnek, ami a jövődő fenyegetését érző Németh Lászlót mélységesen megrendítette. A pusztulás és kilátástalanság előérzete süt ebből a könyvből, rosszul argumentált, szerencsétlenül fogalmazott, jóformán csak félreérthető metaforákkal kifejezve. Annyira azonban senki sem becsülheti túl az író vagy gondolkodó lehetőségeit, hogy azt állítsa, hogy ezek a szavak hívták elő a bekövetkezett veszedelmet. Fordítva in-

kább: egy hiperérzékeny személyiség érezte meg a közeledő tektonikus rengést, aminek nem ismerte pontos természetét, csak az iszonyatát. Azt fejezte ki, hogy a számára oly gyötrelmes szerelem nemzete iránt nem lehet elegendő, hogy megmentse azt. Ezt a kétségbeesést vetítette rá a múltra, lírai világlátása minden veszedelmes következményével. Ez a gyötrően elfogult mű ihletettségekben arra a jelenségre hívja – hívná! – föl a figyelmet, amit Bibó az „eltorzult magyar alkat” és a „zsákutcás magyar történelem” képeivel ír le. Németh azonban valami különös ideglázban ezt az érzületet egy elfogadhatatlan ítéleteket rendszerré gyűrő konstrukcióba ágyazza. Elhibázott mű volt? Az. Magyarázni igen, megmagyarázni aligha lehet. Nem véletlenül hozta ki sodrából Babitsot annyira, amennyire csak 1919 ősze tudta. Németh maga is úgy ítélte, hogy ez a „legsabódezsőbb” műve. Alighanem azonban a „legnémethlászósabb” is együttal.

Monostori Imre összeállításának döntő érdeme, hogy úgy vezet be olvasóját a Németh életmű problémavilágába, hogy annak ellentmondásai nem sikkadnak el, de nem foglalkozik a félreértelmező, sérelmi alapokon álló polémiákkal, a mű körüli botránykrónikával. Áttekinthető tehát a sértések és sértődések, a nagy várakozások és nagy kiábrándulások dialektikus folyamata, de – ahogyan több pontozásos sportágban a legalacsonyabb és a legmagasabb pontértékek – a szélsőséges minősítések nem kapnak helyet az összesítésben. E módszerrel a Németh László-művek körüli polémiák rejtett középpontja lényegében ugyanott marad, de az olvasónak nem kell a szélsőségesen polarizálódott vélemények egybevetésekor saját olvasatának kétségbevonásával foglalkozni. A szövegegyüttes azonban így is éppen elég nyitott kérdéssel áll olvasója előtt ahhoz, hogy a kapott, jól használható összkép jegyében a tárgyát jelentő életmű konfliktusrendszerében alaposabban is elmélyedjen.

Amikor Németh a magyar élet ellentmondásaival birkózott, megteremtette a maga antinómiáit. Talán a legfontosabb az, hogy mindenekelőtt tanulmányírónak, teoretikusnak tekintette magát, és megvetette a teóriát. „Az értelmet emelte szenvedéllyé” – írta róla Benedek András. Ezt meg lehet tenni szépíróként. Ideológusként, történetfilozófusként aligha. Aki úgy gondolja – igaz, mindig csak legyűrt, megvert állapotában –, hogy a legcsekélyebb emberi élet valóságos kisugárzásában nagyobb emberi teljesítmény

jelenik meg, mint akár a legigényesebb, világmegváltó teóriában. Ő maga ennek megfelelően próbált élni, s cselekedeteiben, emberi viszonylataiban – gondoljunk arra, ahogy a tanításba vetette magát, ahogyan minden meghívásnak igyekezett eleget tenni, minden levélre válaszolni, ahogy a családján belül vívta harcait – ezt az eszmét a gyakorlatban is megjelenítette. Ennek alapján a maga szempontjából még talán joggal is várta el, hogy ugyanezzel a jóhiszemű nyíltsággal fogadják, s próbálják jóra magyarázni rosszkor kimondott vagy rosszul intonált szavait.

Nem így történt. Az igazság szeretete önmagában kevés, és az igazság aligha valósítható meg. Nem is arra való, s ezt tudomásul venni aligha lehet, nem is szabad. De mégis számot kell vetni vele, mert máskülönben csak az igazságtalanság szaporodik. Németh hősei ez erkölcsi maximalizmus embertelen mértékét próbálják érvényesíteni, bele is buknak kísérletükbe. De ez az utópizmus az igazság szeretetében gyökeredzik, s abból nő valóságfölvettivé. Az igazság és a szeretet „Sturm und Drang”-ja aztán valahogy mégiscsak a valósághoz szelídül. Németh László ezt kudarcnak éli meg, amit azzal formál győzelemmé, hogy el tudja fogadni így is, noha lelke mélyén, önmaga számára még így sincs *irgalom*.

Mondhatjuk: kudarc kudarc után. Még a sikerek is: a regények, a drámák éppen azért kapnak dicséretet, mert költészetté emelik a kudarcos vállalkozások tapasztalatát... S milyen megálázó a pártállami ideológusok engedékenységében kifejeződő kirekesztés és korlátozás: az életmű szerzőjük által legfontosabb, neki legkedvesebb gondolatait még súlyosan torzított, a lényegét érintő cenzori beavatkozások után sem engedik közreadni, miközben a szerzőt brutális cinizmussal hitegetik, tévesztik meg. Eközben lassacskán tragikus költőiségében igazolódik a rosszkor, rosszul, rossz helyen elejtett mondat érzelmi-gondolati mélyrétegébe rejtett szorongás indokltsága: Shylocknak *valóban* a szív kell...

Mert a *szorongás* (nem az egzisztencializmus értelmében) ugyanúgy központi jelentőségű a Németh-életmű alakulásában, mint a *kisebbségben* metafora. „Szorongó tájékozatlanság”-ról ír a Tanú elé, amit aztán a szorongó tájékozottság vált fel. De ez a szorongás mindig ott van Németh Lászlóban: szorong nemzeti, ideológusi, családfenntartói, írói, mozgalmi lényként. Ez a szorongás készíti

arra, hogy a történelmi viharok közepette olykor mérget hordjon a zsebében, vagy borotvapengét rejtjen a cipőjébe: egy esetleges végső esetben, utolsó menedékként. És hősei is: többségüknél kimutatható, hogy nagy vállalkozásaikba, mindenható életeszméikbe éppen szorongásuk miatt kapaszkodnak. És mert győzni csak kételyek nélkül lehet, vállalkozásai gondolatának születése pillanatában a kudarc is bele van azokba kódolva.

De a kudarcok is lehetnek halhatatlanok. Mert bizonyíthatja a kényes utókor, hogy Németh filozófiája minden színésége és villódzása ellenére felszínes, de hol van a hasonló gazdagságú mély filozófia? Lehet, hogy ideológiája, reformizmusa megvalósíthatatlan, utópisztikus – de hol van az a reális reformprogram, amihez képest a Némethé elmarasztalható? El lehet mondani, hogy képlékeny nyelve, olykor rosszul választott metaforái nem alkalmasak a valóság leírására – de hol az a pontos és hajlékony nyelv, amely ezt a feladatot betöltheti?

A minőség forradalmára című kötet természetesen még vázlatosan sem adhatja ennek a hatalmas terjedelmű (Domokos Mátyás szerint 350 ív próza, 170 ív dráma, 450 ív esszé, 970 ív levelezés – a fordításokról nem ejt szót ő sem!) életműnek átfogó képét. Ennek ellenére hitelesen tekinti át főbb csomópontjait, utal jelentőségére, drámáira, fölillantja heroizmusát. És kifejez valamit a művekből-életből kirajzolódó példázatból is. Mert ránk maradt valami – túl az írói, gondolkodói erőfeszítések művekbe mentett gazdag termésén – Németh László hagyatékaként. Az a tanulság, hogy (látszólagos?) kudarcok is szolgálhatnak a teremtő szellemi erőfeszítés heroizmusának etalonjaként. Ezt bizonyítja, hogy elképzelhetetlen a korszakról olyan korrekt eszmetörténet, amely ne vetne számot vele, s ne szentelne önálló fejezetet neki. És nem lehet észre nem venni, hogy ebben a kiszorítottak mondott, vere ségeket gyűjtő életben több a maradandóság, mint a nekieszult bírálók hadának összes győzelmében.

(Németh László – A minőség forradalmára. Válogatta és szerkesztette Monostori Imre. Nap Kiadó, Bp. 2001.)

GRÓH GÁSPÁR

Csi
SZABÉDI LÁSZLÓ ÉS A TÖRTÉNELEM

Kevés magyar író szenvedte meg annyira huszadik századunk fordulatait és fondorlatait, mint az erdélyi Szabédi László. Úgy tetszik, mintha sorsa egyik végletből a másikba dobálta volna, pedig a maga módján a legkövetkezetesebb életpályát járta be. Egyetlen mondatot nem írt le taktikázásból, meggyőződés nélkül, első verseitől kezdve öngyilkosságba indulás előtt kelt búcsúleveléig. Nem ő ingott ide-oda a viharban, hanem a viharok keltek szeszélyesen, váratlanul változtatva irányukat, magukkal sodorva elveket, eszméket, néha becsületet, mindenképpen emberi életeket.

Különös ember volt vitathatatlanul, szavai, tettei néha ellentmondásosak, valójában a politika elvtelenségeivel, cselszövéseivel vagy éppen árulásaival felelt, csakugyan „romantikus racionalizmussal”. Ha sorsa megengedi, hogy csak a költészettel és a tudománnyal foglalkozzék, megrázó verseket és fontos tudományos műveket hagy maga után. Tanúságai lehetnek ennek a *Telehold* és *Veér Anna alszik* kötetek, nyelvtudományi gondolkodásának, kutatásainak és elmélkedéseinek summája pedig a posztumusz mű, *A magyar nyelv őstörténete*, amely máig nem nyugvó vitákat kavart a nyelvészet tudományában.

Láthattak volna, némelyek láttak is tudósi gögőt abban a tartásban, amellyel soha nem hajolt meg semmilyen hatalom, legkevésbé az ostobaság és tudatlanság botcsinálta hatalma előtt. Pedig ebbe a hatalomba mindegyre beleütközött. 1945 után egy ideig közéleti szereplést is vállalt: 1946 őszétől a sepsiszentgyörgyi *Népi Egység* főszerkesztője lett, és maradt addig, míg egy év múlva vissza nem vitték Kolozsvárra, Benedek Marcell katedrájára a Bolyai Tudományegyetemre.

Sepsiszentgyörgyi időzése, tevékenysége önmagában titokzatos. Előzőleg semmilyen kapcsolata nem volt a várossal és a Székely Nemzeti Múzeummal. Újsághír tudatta: jön Szabédi, és átveszi a múzeum igazgatását. Ezen kívül franciát tanított a Székely Mikó Kollégiumban. Visszagondolva: aligha jelentett előrelépést Szabédinak, Kolozsvár után, Sepsiszentgyörgy. Suttogták is bennfentesek, hogy Szabédit „számúzták” ide, méghozzá a barátai, bajtársai – Balogh Edgárék –, hogy ne legyen annyira szem előtt Kolozsvárott. De miért ne, ha az oroszok-románok bejövetele után

azonnal odaállt az „új élet” építői közé, cikkezett a *Világosságban*, a Magyar Népi Szövetség napilapjában, lektorkodott az erdélyi magyar könyvkiadás és művelődési élet újjáindítására létrehozott Józsa Béla Athenaeumnál?

Később, 1947 nyarán munkatársa lettem az üzleti megfontolásból – jobb nyomdai árajánlat! – Sepsiszentgyörgyre költöztetett brassói *Népi Egység*nél, amelynek a főszerkesztésével megbízták. Vagy öten dolgoztunk a szentgyörgyi redakcióban, én a legfiatalabb, s Szabédi továbbra is a diákjának tekintett, hosszan, szívesen beszélgetett el velem. Azt hiszem, hogy „közönségre” volt szüksége hangos gondolkodásához. Mások előtt inkább zárkózott volt, én a bizalmát éreztem meg az előttem tanúsított nyíltságából.

Noha a *Népi Egység* „hivatalosan” a Magyar Népi Szövetség székelvényföldi napilapja volt, az igazi gazda mégis a Román Kommunista Párt, amelynek megyei vezetője, bizonyos Lajcsák Gyula elvtárs ragaszkodott ahhoz, hogy hetente „utat mutasson” a szerkesztőségnek. Mindig a főszerkesztő kapott meghívást, de Szabédi soha nem ment el a „raportra”. Mindig az egyik öregebb szerkesztőt, a kellően ravasz Tiboldi Bélát küldte el a megyéhez, és tudomásom szerint soha nem kérdezte meg tőle, hogy mi a „napiparancs”.

– Lajcsák Gyuláról azt mondják, hogy egészen jó suszter volt, értette a mesterségét.

Ennyit jegyzett meg a megyei főtítkárról, mikor egy ízben óvatossággal megkérdeztem: nem lesz baj abból, hogy soha nem jelenik meg a Lajcsák elvtárs színe előtt?

Később még hozzátette:

– Ebben a megyében nincs egyetlen székely ember, aki a párt vezetője lehetne?

Sorra vettük őket, Csoboth elvtárs, Lajcsák elvtárs, Ady elvtárs (ipszilonnal, de egyébként semmi köze nem volt a költő családjához), majd Stüsszel elvtárs, mindegyiket idevezényelték máshonnan. Szabédit az bántotta, hogy a nép hatalmát nem a nép gyakorolja. Vajon elmegy-e a heti „eligazító”, ha egy székely munkás vagy paraszt ül a főtítkári székben? Jóval Szabédi távozása után ez is megesett, igaz, hogy ez a főtítkár, Tóth Géza azért került a tisztségbe, mert a Vasile Luca központi párttitkár féltetvére volt, a székelyeknek pedig még kevesebb hasznuk vált belőle, mint Lajcsák elvtársból, ugyanis „tervbe vette”, hogy Romániá-

ban elsőnek kollektivizálja Háromszék megye mezőgazdaságát, minek következtében Gidófalván, Maksán és másutt véres paraszti lázadások törtek ki.

Ismétlem: Szabédiban soha nem volt csöppnyi góg. Megegett, hogy idősebb székely parasztok keresték fel a szerkesztőséget, panaszkodtak, Szabédi napi munkáját félretéve hallgatta őket, próbált tanácsokat adni nekik. Mintha közeli rokonaival beszélgetne.

Diákemlékem 1946 elejéről egy tüntetés, amelyet mi, mikósok robbantottunk ki, mikor valamilyen nagyhatalmi – talán nagykövetségi szintű – döntés újra a románok kezére adott. Ki az utcára, Kossuth-képpel, magyar zászlóval. Éltették a népek önrendelkezését. A boltosok lehúzták a redőnyöket, az emberek megálltak az utcán, volt, aki sírt. Mi pedig elmentünk a textilgyár és a dohánygyár kapujáig, hívtuk a munkásokat, jöttek, velünk tüntettek.

Ki győzhetett volna meg arról, hogy térjünk vissza a kolléguumba, mert bajt hozunk az iskolánkra, talán be is zárhatják, és elefejtik újra megnyitni? Az igazgatóra nem hallgattunk volna. Szabédi László jött közénk, higgadt érvekkel, szelíd szavakkal, és neki engedelmeskedtünk. Vajon megtagadta önmagát? Hiszen a népek önrendelkezésének híve volt, a nemzet egységének harcosa. Ő írta néhány hónappal előbb a *Népi Egység*ben, egészen pontosan 1945. szeptember 22-én: „Nem szabad elszakadnunk az általános magyar szellemi élet fő áramától, s mindent el kell követnünk, hogy a szellemi és tudományos érintkezés zavartalan maradjon valamennyi magyar nyelvterület között”.

Lapzárta után gyakran bent maradtunk a szerkesztőségben. Szabédi a felvidéki magyarság sorsát latolgatta. Térképet húzott elő, számokat idézett. Magyar emberként a kiűzött, szlovákká torzított nemzettestvéreit siratta, az elvek embereként a nagyhatalmak kíméletlen cinizmusát átkozta el: Szlovákia buzgóbb csatlósa Hitlernek, mint Magyarország, de most a visszaállított Csehszlovákia részeként egyszerre győztessé lett, és a győztes jogán akarja földönfutókká tenni a felvidéki magyarokat. Mindezt a Szovjetunió és a nyugati hatalmak lelkiismeretlen támogatásával...

Feleselt a világgal vagy éppen a romániai hatalmasokkal. Ama Vasile Luca 1947 késő nyarán körülhordozta a magyarok lakta Erdélyben az osztályharc véres kardját: le kell számolni az „elvtelen” magyar egységgel. Mit számított ennek a renegát szovjet

aktivistának – 1940 nyarán a megszállt Bukovinában Csernovic polgármestere volt –, ennek az identitás nélküli székely-románnak (Szabédi az ilyeneket „felemás” embereknek nevezte), hogy a párt parancsait teljesítő Magyar Népi Szövetséget 1946 novemberében ez a magyar egység segítette hozzá az addigi legnagyobb választási győzelemhez? Talán éppen ettől a sikertől ijedt meg a kommunista pártvezetés, amelyik tudta, hogy az egész országban – kivéve a Székelyföldet – csak súlyos csalásokkal nyerte meg a választásokat a baloldali tömörülés. Vagy a parancs Moszkvából jött, hiszen ekkor kezdődött el az egész csatlósvilágban a népi demokratikus kommunizmus.

Egész Erdélyben a Magyar Népi Szövetség sajtója a Luca-szöveget szajkózta. Olyan rangos demokraták, publicisták, mint Balogh Edgár, készségesen mormolták a bűnbánatot, amiért nem voltak elég éberek a „befurakodott” ellenséges elemekkel szemben, akiket mellesleg ők szólítottak az „egyenlőség zászlaja” alá egy évvel előbb.

Egyetlen újságban hangzott fel óvás, a *Népi Egység*ben, Szabédi László vezércikkében. Óvatosan fogalmazott, de nyíltan, egyenesen. A magyar jövő szemszögéből mérlegelte ezt a fordulatot is, miként egy évvel előbb a választási küzdelmet. Elismeri Luca érvei közül azt, hogy a nemzetiségi sérelmek fokozatos kiküszöbölése elsősorban a Román Kommunista Pártnak köszönhető; a Magyar Népi Szövetség egymagában ezt nem érhetne volna el. Továbbiakban ismét Lucát idézi, de már ellentmondva neki. A reakció az 1946-os választások idején a magyar egység jelszavával hatolt be az MNSZ szervezeteibe? Ha így volt is, miért kellene emiatt hűtlenek lennünk a magyar egység jelszavához? A magyar egység jelszava nem akadályozza, hanem éppenséggel előmozdítja a romániai magyarság együttműködését a román demokráciával általában, a Román Kommunista Párttal különösen. „Igenis, elősegíti – írja Szabédi –, mert az ország demokratizálódásának kérdése elválaszthatatlan a nemzeti egyenjogúság kérdésétől, márpedig a nemzeti egyenjogúságért folytatott küzdelemben az érdekelt nemzetiség teljes egészében mozgósítható.” (*Népi és demokratikus magyar egység. Népi Egység*, 1947. május 31.)

Nem ezt várta el a kommunista párt és a Magyar Népi Szövetség vezetősége a székelyföldi napilap vezércikkírójától. (Márpedig MNSZ-sajtó volt mindegyik lap, kivéve a kommunista *Igaz-*

ságot és a szociáldemokrata Erdélyt.) Ha azt is tekintetbe vesszük, hogy Kurkó Gyárfás, az MNSZ országos elnöke ekkor már teljesen háttérbe vonult, mert nem értett egyet a dolgok alakulásával, és ősszel le is váltják tisztségéből, akkor elmondhatjuk, hogy Szabédi László egymagában vívta a maga csatáját az erdélyi magyarság egységének és erejének a megőrzéséért. Elképzelhető, hogy nem túrték volna meg sokáig a lap élén. Ősszel azonban meghívást kapott a Bolyai Tudományegyetemre, és így ép bőrrel szabadult meg abból a romániai közéletből, amely a szolgai kiszolgálók vagy későn ébredők (Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás) számára súlyos börtönt tartogatott „jutalmul” pártos hűségükért.

Mindeme „titokzatosságok” Szabédi László életében eltakarva maradtak, mert alakja, költészete, magatartása a Bolyai Tudományegyetem védelmében és tiltakozó öngyilkosságával az erdélyi magyar önmegőrzés hőseként íródott be végképp a magyar tudatba. Meggyőződésem, hogy nem elsősorban félelmében vetette magát a vonat elé. Nem tudta elviselni csalódását eszményeiben, az új rendszerben általában, és a román kommunista vezetőkben különösen. Nem tudta nyugtatni – áltatni? – magát, mikor ijesztő arcát kezdte megmutatni az a balkáni, furfangos, de egyértelmű román nacionalizmus, amitől egész életében óvni szerette volna saját népét – és a román népet is.

Szabédi alakja, jelentősége, nagysága mindaddig nem lehet teljes, vitathatatlan, amíg az irodalomtörténet fel nem tárja egészen nemzetszemléletének vonásait, gyökereit, egyik-másik döntésének rugóit, az elvek Szabédiját és Szabédi elveit. Kántor Lajos erdélyi irodalomtörténész erre vállalkozott *Erdélyi sorskerék* című munkájában, amelynek alcíme, igen találóan: *Szabédi László és a történelem*. (Balassi Kiadó, Budapest, 1999.) Kántor előttünk nőtte ki magát a *Korunk* fiatal irodalmi szerkesztőjéből az egész kortárs magyar irodalom egyik legfontosabb történészévé. Igazságérzetét, tárgyilagoságát fellépésétől tapasztalhattuk. Ha a diktatúra idején teljes vértetben nem is léphetett fel – Tamási Áron szóötletét használva –, „jégtörő gondolatai” újabb meg újabb léket vágtak a dogmatizmus burkán, a látszaton, a beidegződöttségen. Láng Gusztávval közösen elsőnek írt erdélyi magyar irodalomtörténet 1945 után, és új látásmódjukat bizonyítja, hogy heves vitákat váltottak ki minden stílusirányzat, írói felfogás képviselőiben és mindegyik nemzedékben.

Ez a könyv, az *Erdélyi sorskerék* 1989 előtt nem születhetett volna meg. Sem Erdélyben, de még talán az anyaországban sem. Románia kisebbségpolitikája, a gyengébben vagy erőteljesebben mindig jelen lévő asszimilációs szándék, de Magyarország hitbuzgó internacionalizmusa sem tudta volna elviselni Szabédi László magától értetődő, természetes, minden mesterkéeltséget kizáró nemzetszemléletét. Márpedig ez annyira alapvető vonása volt Szabédinak, minden életszakaszában, még dogmatikus látásmódja idején is, hogy elhallgatásával, megkerülésével okvetlenül sérül a költő és a gondolkodó szellemi-érzelmi portréja. Kántor Lajos megjegyzi egy helyen, hogy a magyarság, különösen az erdélyi nemzetrészsorsán viaskodó írásokkal, feljegyzésekkel, levelekkel mások is találkoztak a Szabédi-hagyatékban, de mintha tudomást se vettek volna róla. Bizonyára azt hitték, hogy fejük félrefordításával Szabédi László életművét „védelmezik”.

Kántor Lajos egyik előző munkájában is, a kilencvenes évek elején megjelent *Itt valami más van... Erdélyi krónika 1911–1959*. (Héttony Könyvkiadó é. n.) című kötetében is alapvető fontosságú, a korszakot és alkotóit új oldalakról bemutató tanulmányokat tett közzé. Akkor is „kényes” kérdéseket tárgyalt meg vagy tárgyalt újra, a közelmúlt vitáinak hamisítatlan bemutatásával. Főleg az egykori kolozsvári magyar sajtó felbúvárása révén. Így teljesítette ki az irodalomtörténeti képet Kós Károlyról, Reményik Sándorról – az erdélyi sors költőjétől még a diktatúra alatt elsőnek adott ki válogatást –, Kuncz Aladáról, Illyés Gyuláról, Jékely Zoltánról, felelevenítve olyan irodalmi, de egyben nemzeti drámákat, mint Benedek Marcell kiűzését Kolozsvárról Gaál Gábor ideológiai dorongjával. Ebben a kötetben is megjelenik Szabédi László, versek és viták tükrében, és először kapunk teljes rajzot a népi írók kolozsvári folyóirataról, a *Termésről*, amelynek spiritus rectora Szabédi László volt.

Mi jellemezte Szabédi nemzeti eszményét, amit a következő nemzedékek előtt nem a jótékony feledtetés, hanem a kíméletlen, hamisító cenzúra próbált eltakarni? Kántor Lajos levelek, újságcikkek, feljegyzések mozaikjaiból rakta össze a képet. Szabédi László sepsiszentgyörgyi „száműzetése” alatt is folytatja küzdelmét, amit 1944 őszén Kolozsvárott elkezdett az egészséges magyar nemzeti tudat, a felemelt fej politikájáért, a mind erőteljesebben jelentkező nemzeti önfeladás, kisebbség-tudat ellen. Most nem gyűléseken, még nem újságokban – csak 1946 őszétől a *Népi Egység* fő-

szerkesztője –, hanem magánlevelekben. Jordáky Lajos barátjának, a kommunista pártból kizárt kommunistának hosszú levelet ír 1946. április 17-i keltezéssel (Kántor Lajos könyvében jelenik meg először), s ebben mintegy összefoglalja nézeteit az erdélyi magyarság helyzetéről. Ennek befejező részében ez áll: *olyan hallatlan áldozatokat hozunk a demokráciáért, hogy megszűnik Erdélyben a magyar nemzeti lét; természetesen nem egy ködös internacionalizmus, hanem egy viruló, izmos, sovén román nemzeti lét javára.*

Dramai megállapítását nem a román vezetők, Petru Groza, Vasile Luca vagy az MNSZ-t irányító „romantikuskok” (Balogh Edgár) és nyílt „nemzetteladók” (Bányai László) hangzatos nyilatkozataira alapozza, hiszen azok szerint az erdélyi magyarok számára nincs nagyobb „öröm” annál, mint hogy Romániához tartozhatnak (Bányai egyik cikkének címében hirdette ezt 1945 tavaszán!), hanem a mindennapi élet tényeire. Ezeket nem is annyira Sepsiszentgyörgyön figyelhette meg, ahol akkor még alig élt román, néhány odahelyezett rendőrtiszten és adóvégrehajtón kívül, hanem Kolozsvárott, a *Világosság* munkatársaként. Apróhirdetés adta hírül, hogy egy belvárosi óvoda román tagozatot nyitott, és szólítja a magyar szülőket, hogy gyermekük érvényesülése érdekében ebbe az óvodába írássák csemetéiket. És ez a hirdetés a *Világosságban* jelenik meg! Felszisszen Szabédi: „Aki gyermeke boldogulását a 3 éves korban kezdődő kétnyelvűség közösségellenes, gyáva útján akarja biztosítani, az nemcsak gyermeke értelmi fejlődése, nemcsak a magyar nyelv épsége ellen vét, hanem vét az emberi szabadságjogok kiteljesülése ellen is, amikor utódjának a természet adta jogos öröksége helyett a könnyebb érvényesülés alamizsnáját kínálja”.

Kántor joggal nevezi az erdélyi „sorskerék” egyik legőszintébb, kemény, nyíltan beszélő dokumentumának Szabédi 1945 januárjában kelt magánlevelét Balogh Edgárhoz, a *Világosság* főszerkesztőjéhez, egyben a Magyar Népi Szövetség meghatározó vezetőjének. Egy románból átvett cikkhez fűz kommentárt Szabédi: „Rossz politika – már tí. magyar részről rossz politika – románok szája íze szerint dolgozni ki pártprogramot, román füleknek kedves jelszavakat hangoztatni magyarok felé, román szemeknek szerkeszteni magyar újságot”. Ennek az óvásnak a félelmetes igazságát a következő évtizedek igazolták, mikor az erdélyi magyar sajtó egyértelműen és kérelmelhetetlen szigorral állítódott a román érdekek szolgálatába,

román füleeknek és román szemeknek kedves hangon igyekezett a maga örvényébe, az asszimiláció poklába rántani az egész magyarságot Erdélyben.

Magáról az asszimilációról, ennek szinte „észrevehetetlen” folyamatáról már-már lélektani látteleletet állított ki Szabédi László, amikor a Trianon után kialakult „simulékonytságot” ostromozta. Terjedelme ellenére érdemes idézni:

„Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e magyarságomról? ez a kérdés. Vajon elég-e egyszerűen így felelni: nem? Hiszen esküt kell tenni, hiszen a fiamat román katonának kell adni, hiszen román nyelvvizsgára kell állani, hiszen esetleg *egész elmémet csupa magyarságotól idegen gondokkal kell megtölteni*. Marad-e egyáltalán időm, fizikai és szellemi IDŐM, hogy magyar legyek? Nemmel felelek, ez rendben van és szép tőlem, de: igazam van-e? Mi hát a kérdés? Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e a magyarságomról? Ó, erre csak azt lehet felelni: NEM AKAROK. Nem akarok lemondani. Ez nem ténykérdés; itt minden az akaraton fordul meg. Mert jóllehet a lélek kész, de a test erőtlén, és nézz körül, hogy pusztul itt Erdélyben a magyarság. Nem egy pillanaton fordul meg ez a kérdés, hanem a pillanatok sokaságán. Olyan ez, mint az ébrenlét és az alvás, olyan ez, mint az élet és a halál, olyan ez, mint az éjjel és a nap: nem tudod, mikor kezdődik, egy pillanatban már csak arra ébredsz: román vagy, s aztán kutathatod, hogy hogyan történt.”

Ezrek, tízezrek, talán még többek lelki életrajzát írta meg Szabédi – előre, Trianon, majd a második békekötés árnyékában. Ezért a nemzeti lét kérdése az erdélyi magyarság számára a rendelkezés önnön sorsával, ami oly sok európai nemzetnek kijár és kijár, csak a magyarságtól tagadta meg eddig mindig a sors, a történelem – vagy az ármány. Ezért kell az erdélyi magyarságnak fokozottabb mértékben figyelnie gazdasági önjerejére, kulturális hagyományaira, nyelve épségére, hogy valamelyest bár, elensúlyozhassa a ránehezedő asszimilációs nyomást, öltön ez bárminő politikai színezetet.

Hangsúlyozni kell – Kántor is beszél róla –, hogy Szabédi nemzeti eszménye egyáltalán nem nacionalizmus. Két döntő cáfolatot idéznék, szembeállítva őket a költőt érő, ismétlődő, gonosz vádakkal. A bécsi döntés után Szabédi egy évig tanítói állást vállalt, még hozzá nem valamelyik kalotaszegi faluban – választhatta volna ezt

is, miként tette Balogh Edgár –, hanem Kolozs megye egyik teljesen román lakta falujában, Bárén. És itt nemcsak tanította a román gyermekeket román nyelvre és irodalomra, de közben összegyűjtötte a település román folklóráját, és ezt majd 1945 után két kötetben kiadta, román eredetiben és magyar fordításban, *Zöld levél* címmel. A másik egy Szabédi-idézet az általa is szerkesztett *Termésből*: „Ha nem ragaszkodnánk ahhoz az egyik-másik tekintetben csak képzeletbeli határvonalhoz, mely bennünket s a »balkáni« népeket elválaszt egymástól, könnyű volna felismerni a közös sorsot, a közös történelmi helyzetet s az ezekből fakadó közös nemzeti feladatokat. A politika szembeállít bennünket, és ez... megérthető. De az nem érhető meg, hogy jóformán mindaz, amit tudunk egymásról, nem egyéb mint a bennünket egymással szembeállító politika szempontjából összegyűjtött adatok tárháza. Mesterek vagyunk benne mi is, mesterek szomszédaink is, hogy egymás gyengéit felhánytorgassuk, kölcsönösen elmaradottsággal vádoljuk egymást, s észre sem vesszük, hogy ebben a nagy hadakozásban a magunk sebeit turkáljuk... Állítom, hogy hasznos volna, ha néha kicserélnénk szemüvegeinket, ha igyekeznénk megérteni egymás életét, mert ezen keresztül a magunk életét is jobban megértjük.”

Nem hallgatja el Kántor Lajos könyve azt sem, hogy kolozsvári egyetemi tanár korában Szabédi László jó néhány alkalommal hasonlóan járt el, mint azok az MNSZ-vezetők, akiket egy évtizeddel előbb szigorúan elítélt. „Mint életében nemegyszer tette, nyilvánvalóan meggyőzte önmagát az adott helyzetben szükségesnek az igazáról, belelovalta magát az okfejtésbe, formailag szabédissé formálva szövegét” – ítélkezik, joggal, Kántor. Barátai, sorstársai között is nem egy érezhette azt, hogy a dogmatikusan hívó Szabéditől sebet kapott. Hajdani tanítványaként nekem az fájt nagyon, hogy a Márton Áron püspököt védelmező Szabédi később megírta *A chihosti csodát*, amelynek miszticizmusellensége talán beleillett Szabédi unitárius teológiai világnézetébe, de nem számolt azzal – éppen Szabédi! –, hogy versét a román nacionalista-kommunista hatalom Márton Áron egyháza és a magyarság ellen használhatja. Fel is használta!

Öngyilkossága feloldozta a dogmatizmus vétkei alól. Életét adta egyeteméért, a magyarságért: a dogmatikus Szabédi ijesztő és felemelő önkritikájaként. Az irodalomtörténészeken kívül mást rég nem is érdekelnek Szabédi dogmatizmusának tévedései, mert

az élő örökség a mű, amely nemcsak költeményekből, nyelvészeti és esztétikai tanulmányokból áll, de abból a tanításból is, amelyet nemzetszemlélete sugároz.

Nem hinném, hogy lenne fontosabb tanulság és figyelmeztetés ennél a nemzetszemléletnél az erdélyi, de az anyaországi magyarok számára is.

(Kántor Lajos: Erdélyi sorskerék – Szabédi László és a történelem. Bállassi Kiadó, Bp. 1999.)

BEKE GYÖRGY

K: Endre's A'dem

G

A PÁRT ÖKLE

X 809
kintebb

Ahosszan tartó totalitárius diktatúra után regenerálódó közép- és kelet-európai országok társadalmi előtt álló feladatok közül a hagyományos európai értékrend helyreállítása tűnik a legnehezebbnek. A brutális terrorral induló, majd finomabb eszközökre váltó, évtizedekig tartó elnyomás alaposan átformálta s több ponton eltorzította egy-egy közösség gondolkodását. A diktatúra rendszere épp arra alapozódott, hogy állandósította a korábbi társadalmi és morális rendet felszámoló rendkívüli állapotot. Az egyes ember nap mint nap tapasztalta, hogy mindazok a szabadságjogok, amelyek – legalábbis elvileg – a 19. század óta az európai társadalomszerveződés strukturáló elemei, érvényüket veszítették. Sőt, széles rétegek megfosztattak a lakó-, a munkahely megválasztásához, az utazáshoz, a szabad iskolaválasztáshoz való joguktól. A terrorral szemben tehetetlen társadalom különböző rétegei más-más módon alkalmazkodtak: voltak, akik elmenekültek, voltak, akik a hétköznapi alkalmazkodás mellett gondolkodásuk szuverenitását megőrizték, és voltak olyanok – s ez természetes társadalompszichológiai folyamat –, akik megpróbálták helyzetük és értékrendjük között összhangot teremteni, vagyis előbb-utóbb elfogadták a diktatúra által kijelölt gondolkodási sémákat. Épp ezt az utat tette vonzóvá a diktatórikus berendezkedés: a normális körülmények között mindenkit megillető szabadságjogok és javak egy részét privilégiumként adta azoknak, akik őszintén vagy legalább színleg elfogadták az új játékszabályokat. A társadalom és a gondolkodás átformálására megteremtett csapdahelyzet hatékonyságát fokozta a totalitárius

rend szolgálatába állított iskolarendszer és a kommunikáció fölötti uralom.

Hogy a gyógyulás milyen hosszú időt vesz igénybe és mekkora konfliktusokkal jár, azt mutatja a nemzetiszocializmus okozta társadalmi trauma németországi feldolgozásának még máig sem befejezett folyamata. A diktatúra szellemi és pszichikai lerakódásainak eltávolítását nehezíti, hogy ezek a rendszerek nagyon is tudatosan szélesítették a különféle társadalmi helyzetű és kultúrájú rétegek, csoportok közötti törésvonalakat. Az osztályelenség kötelező gyűlélete után a diktatúra „puha” szakaszában a szocialista értékrend karbantartásáért felelős vezetők szívesen teremtettek máig ható konfliktusokat a különböző hagyományú csoportok között. A manipuláció következményei az elmúlt évtizedekről szóló viták során újra és újra felbukkannak. Az viszont aligha lehet kétséges, hogy a totalitárius rendszer okozta súlyos és sokféle társadalom-lélektani sérülést orvosolni kell. A tények és igazságok első kimondásának eufóriája után a mögöttünk lévő évtizedek tárgyilagos vizsgálatának korszaka jött el, hogy pontosan lássuk, milyen is volt az a lassan múltba süllyedő struktúra, amelynek nem egy eleme máig veszélyesen sugároz.

Egy erőszakra épülő társadalmi rendszer vizsgálatakor a kutató számára kézenfekvő, hogy tanulmányozza az adott rend erőszak-szervezetének működését. Erre a feladatra vállalkozott a nálunk elsősorban kultúrtörténeti esszéi révén ismert Kiszely Gábor. Az elmúlt évben megjelent vaskos kötetében az Államvédelmi Hatóság történetét dolgozta fel az 1945-ben létrehozott elődszervezet megalkotásától az intézmény 1956-ban történt feloszlataáig. Kiszely Gábor könyve bevezetőjében igen határozottan és világosan kijelölte a maga értelmezési kereteit: az Államvédelmi Hatóságot egy, mindenáron a „zsidó-keresztény értékrend” (a szerző nyugati kultúrkörre leggyakrabban használt kategóriája) felszámolására törő politikai erő nagyon is tudatosan létrehozott, tervszerűen használt és leghatékonyabbnak bizonyult eszközeinek tekinti. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ez a szervezet olyan emberekből verődött össze, akik személyiségét kulturális, civilizációs vagy éppen érzelmi hiány jellemezte. Az ÁVH gyűjtőhelye lett a tehetségtelen vagy „a tehetség berkeiben hátrányos helyzetű”, kisiklott egzisztenciáknak. Kiszely szavaival: „Magyarországon a háborút követően a kommunisták az általuk létrehozott politikai rendőrség se-

gítségével készítették elő a hatalom megkaparintását, építették ki és tartották fenn az intézményesített bűnözés rendszerét, amely – akár az előző korok zsarnokságai – eleve holmi alacsonyabb rendű lénynek tekintette az uralma alá kényszerített embert, s kezdetől fogva a kritikus értelem kiirtására törekedett. Ennek során bizvást indult ki abból az ismeretből, hogy az ember a rendkívüli állapotok tartóssá válását ritkán viseli el lelki, morális, sőt gyakorta fiziológiai defektusok nélkül, mivel a félelem természetsszerűleg csökkenti, s megannyi esetben meg is bénítja az értelem reakciókészségét. A szubsztanciális veszélyeztetettségéből fakadó, az egzisztenciális összeomlást, a bántalmazást, a fizikai megsemmisülést is magában foglaló rettegés tehetetlenségbe taszítja, s idővel alattvalóvá züllesztí az állampolgárok többségét. ... A társadalom s az egyes ember folyamatos deformálásához hozzáértők, s egyúttal az erre hajlamos és hajlandó személyek apparátusa szükségeltetik. A politikai rendőrséget ilyen egyénekből válogatták össze.”

A könyv, történeti háttérbe ágyazva, kronologikusan követi végig az Államvédelmi Hatóság történetét. Az intézményről, mint szervezetről, az állomány rekrutációjáról viszonylag kevés szó esik. Az idők folyamán mind terebélyesebbé váló szervezet felépítéséről, az egyes főosztályok, osztályok, alosztályok egymáshoz való viszonyáról a lábjegyzetek adnak időnként eligazítást. Kiszely Gábor figyelmének előterében a nagy politikai ügyek állnak: az 1947-es választási csalás rekonstruálása után egymást követik az ÁVH által előkészített nagy pereket, a MAORT-, a STANDARD-, az egyházi vezetők elleni, majd a Rajk-, Kádár- és a többi pert bemutató fejezetek. A tematika illetően alakulását részben a kényszerrel, részben tudatos választással magyarázza a szerző: a politikai ügyek forrásai a leginkább hozzáférhetőek, ugyanakkor ezek az ügyek hatásosan jelenítik meg a politikai rendőrség módszereit. Kiszely Gábor könyve formába öntésekor a tudományos és olvasói szempontok együttes alkalmazására törekedett, azaz gondosan jegyzetelt, filológiai pontossággal, ám érdekes, fordulatossá akart írni. A szöveg lendületét szolgálja a múlt és jelen idejű interpretáció váltakozása.

Melyek a Kiszely Gábor által rekonstruált ÁVH-történet legfontosabb mozzanatai? Már az alapítás pillanatát érdemes felidézni: Pest ostroma még be sem fejeződött, amikor a kommunista párt már kiadta az utasítást Péter Gábornak a politikai rendőrség meg-

szervezésére. A kaotikus viszonyok közepette ez a szervezet határozott tervek szerint indult meg a döntőnek látszó pontok elfoglalására; első feladataik egyikének tekintették a volt kormány- és rendvédelmi szervek irattárainak megkaparintását. Már ekkor kiértékelő osztályokat, kartotékrendszereket tervezettek. A kommunista párt a belügyminisztérium feletti uralom megszerzésével és a gyorsan duzzadó szervezet rejtett finanszírozásával teremtette meg a politikai rendőrség gyors kifejlődésének hátterét. Hogy a „reakció ellen harcoló szervezet” burjánzása minél kevésbé szúrjon szemet a polgári pártoknak, költségvetésen kívüli pénzforrásokat nyitottak, vagyis – a köztörvényes bűnözés mezejét gyakran átlépve – zsarolással megcsapoltak bizonyos vállalatokat. A kommunista berendezkedés előrehaladtával különösen gyümölcsöző üzletágnak bizonyult az útlevelkiadás. Két év alatt az eredetileg kis létszámú, szedett-vedett, belső rivalizálástól gyötört Politikai Rendészeti Osztály a kommunista párt félelmetes terrorszervezetévé alakult át. Olyan önálló hatalommal bíró intézménnyé, amelytől joggal tarthatott a párt vezetőinek egy része is. A számok nyelvén: Péter Gábor 1945 februárjában 98 fős állományt irányított, három évvel később 1839 fő kémlelt, nyomozott – a parancsnokok által írásban is emlegetett kötelező „vadászszendvedéllyel” – az ellenség után. 1953-ra több mint 5000 fő volt az ÁVH létszáma, s ehhez a törzshöz 40 000-es ügynökhálózat kapcsolódott. Ebben az időben 1 280 000 állampolgárról vezettek kartotékot.

Az Államvédelmi Hatóság tevékenységéből kiemelt nagy politikai pereket dramaturgiailag megkomponált, zárt logikai keretben mutatja be Kiszely Gábor. A történet sor ismétlődő, ugyanakkor újabb és újabb elemekkel bővülő, egyre abszurdabb és feszültebb szcénák sorozata. A Magyar Közösség elleni nyomozás és a per egyszerű ügy volt: a kommunista párt a politikai rendőrség aktív közreműködésével és manipulációival kihasználta egy szervezkedés kezdeményét legnagyobb politikai riválisának megrendítésére. Az amerikai tulajdonban lévő MAORT és a STANDARD vezetői elleni szabotázsperек valamivel bonyolultabbá váltak; ebben az esetben a nemzetközi politika, a diplomácia színterén is meg kellett jeleníteni egy koncepcióváltozatot. A katolikus egyház vezetése elleni akció és annak leglátványosabb része, a Mindszenty-per már lényegesen nehezebb feladatot jelentett mind a párt, mind pedig az

ÁVH számára. Ezúttal nemcsak egy politikai szervezetet kellett szétzilálni, nem csupán egy vállalatot kellett egyszeri akcióval megszerezni, hanem egy individuumok tömegére támaszkodó, óriási történelmi múlttal bíró, gyors regenerálódásra képes szervezetet kellett tartósan megbénítani, mégpedig nagy hazai és nemzetközi figyelem közepette. A Rajk-ügy és a párt más funkcionáriusai elleni akciók újdonsága az volt, hogy a totalitárius diktatúra ellenségei után a saját, nemegyszer kommunista mítosszal körülvev vezetőik ellen kellett a nemzetközi politika erőterében kiaknázható, belpolitikailag is hatásos perekkel záruló leszámolásokat végrehajtani. Az abszurd fokozásaként ezután Szűcs Ernő, az ÁVH második számú vezetője következett, ebben az esetben a külvilág figyelmére sem volt szükség, az akció szimplex, ám annál brutálisabb agyonveréssel végződött. Az útnak voltak még állomásai: az utolsó, Sztálin halála miatt félben maradt jelenetben, a formálódó cionista perben már Péter Gáborral az élen azok várták a pincebörtönökben rettegve az estéket – volt, aki tervezett letartóztatásáról értesülve inkább öngyilkos lett, semmint hogy elviselje mindazt, amit maga mások ellen elkövetett –, akik a korábbi ügyek végrehajtói voltak.

Az egyes ügyeket hasonló szisztéma szerint tárta fel Kiszely Gábor, az eredeti jegyzőkönyveket, vizsgálati anyagokat, fehérkönyv típusú interpretációkat összevetette az ÁVH tisztjei ellen 1953-tól folyó eljárás során keletkezett dokumentumokkal és az 1956–57-es perújítások idején felvett vallomásokkal. Az elemzésekből kibontakozik egy-egy koncepció kialakulásának és végleges formába öntésének menete. A pártvezetők elleni perek során nemegyszer szabályosan áttekinthetetlenné váltak a vonalak. Este az operatív tisztiek kaptak egy utasítást, hogy úgymond „mire kell kihallgatni” a letartóztatottat, vagyis hogy egy apró ténymorzsa köré milyen irányú történetet kell kerekíteni. Mivel az intenciók gyakran változtak, s a kihallgatók sem mindig értették világosan – panaszkodtak is emiatt –, hogy mi a koncepció, az irányok szabályosan összekuszálódtak. Ilyenkor jöttek a szovjet tanácsadók s kiemelték a jugoszláv vagy más, éppen fontosnak ítélt szálakat.

Az ügyeket követve megismerhetjük a politikai perek előkészítőinek mikrovilágát. Kirajzolódik a zárt szervezeteket jellemző hierarchia, előtűnnek a tipikus konfliktusok. Ebben a mikrovilág-

ban az volt a „sztár”, aki hamar megértette a koncepciót, s a fizikai gyötrés, a verés, az ígéretés és más pszichikai ráhatások célirányos alkalmazásával az éjszakai kihallgatások után reggelre mindig tudta produkálni az éppen elvárt tartalmú jegyzőkönyvet. Egy apró jellemző erről a világról: több idézett forrásban olvashatjuk, hogy a Rajk-per során tartott házkutatásoknál elkobzott értéktárgyakat a hozzáférő vizsgálótisztek szép lassan ellopkodták. Egy Károlyi Márton nevű tiszt utóbb tett vallomásaiban meg is jegyezte, hogy később rossz érzést keltett benne, mikor családtagjai otthon a Szőnyi Tibortól elhozott gramofonlemezeket hallgatták...

Ez az ismétlésre és fokozásra épített, zárt logikai rendbe szerkesztett interpretáció nagyon hatásos, de egy idő után hiányérzetet kelt. Egyre többször vélheti az olvasó, hogy az éppen tárgyalt ügyet sokkal több szállal kellene belekapcsolni a politika, a társadalom történetébe. A hiányérzet nagyjából a források kezeléséből fakad. Mint szó esett róla, Kiszely Gábor nagyon szívesen támaszkodik a vizsgálat során felvett jegyzőkönyvekre és vallomásokra, sokat s nagy terjedelemben, olykor oldalakon keresztül idéz. Ezek a részletek csak az utóbbi időben hozzáférhető becses dokumentumok, de önmagukban nem mindig alkalmasak a múlt egy szeletének rekonstruálására. Bizonyos fejezetek, amelyekben egymásra torlódnak a vádlottak egykorú és a vádlók utólagos vallomásai, akár a források iránti szkepszist hirdető teóriák illusztrációi is lehetnének. Ez a tematika és felépítés másféle hiányérzetet is kelt: a nagy politikai ügyek, látványpercek középpontba állításával bizonyos mértékig elsikkad az Államvédelmi Hatóság társadalom terrorizálásában játszott szerepe. Az ÁVH-nak ez a funkciója még félelmetesebb volt, aligha lehet véletlen, hogy 1956-ban éppen az államvédelem vált az indulatok egyik fő célpontjává. A már említett számsorok mellett a terror mértékét jellemzi, hogy például 1953-ban több mint 35 000 büntetőeljárás indult, az elítéltek többsége értelemszerűen a legszélesebb rétegekből, a parasztok és munkások soraiból került ki.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy Kiszely Gábor könyve történelmünknek jószerivel feltáratlan területéről ad képet. Az általa adott összefoglaló a szaktörténeti kutatások révén lassan-lassan bizonyára kiegészül. (A friss szakirodalmi termésből kiemelkedik az ugyancsak az elmúlt évben megjelent

Államvédelem a Rákosi-korszakban című tanulmánykötet.) Viszont a kötet stílárís erényeinek, a szerző interjúinak, beszélgetéseinek köszönhetően Kiszely Gábor könyve lehet az a mű, amely e területen a társadalmi értékrend regenerálódásához hozzájáruló diskurzust elindíthatja.

(Kiszely Gábor: Az ÁVH – Egy erőszakszervezet története. Korona, Bp. 2000.)

ERDÉSZ ÁDÁM

K: SNEE' PÉTER

Kód: Gyfny Péter
x 80g

Gw KÍVÜL-BELÜL-OLDALT

A szerző esztéta. Valahányszor egy addig még nem mérlegelt alkotás értékét kell meghatározni, szinte hibátlanul ítélkezik. Megállapításai akkor is figyelemre méltóak, amikor helytelenítjük kiindulópontjukat, vagy továbbgondoljuk az általa megfogalmazottakat, és az övétől eltérő következtetésekre jutunk. Bátorsága ugyanis példás, és nem vesztegethetik meg az egyes irányzatok érdekképviselői sem. Ezért alkalmas a nehezen halogatható feladatra: '56 emlékének fenntartását szolgáló rendezvények és alkotások vizsgálatára. Korántsem éri be a köztéri összejevetelek, illetve emlékművek leírásával, ikonográfiai elemzésre adja fejét. Célja az, hogy kiderítse: „*milyen kényszerek determinálták /.../ a látványt és helyzetet*”.

A kötet tíz fejezetéből az első kettő, valamint a nyolcadik és kilencedik tesz eleget feladatának. Ha olykor kissé bő lére eresztve is, részletesen tárgyalja az '56-os emlékhelyek kialakulását, jellemzőit, és Nagy Imre szobrától Antall József síremlékéig pontos esztétikai minősítésükkel szolgál. Viszonyítási pontja Jovánovics György 1992-ben felavatott emlékműve, ahhoz méri az eklektikus temetői környezet egyes rendezési fázisainak hagyatékát, illetve a fővárosban másutt föllelhető egyéb mementókat, leginkább a Kerepesi úti temető 21-es parcellájáét, valamint a Kossuth tér és környékének emlékjeleit. A szerző tájékozódása meglehetősen szűkös. Látótere a rákoskeresztúri temető sarkától legföljebb a nagytétényi szoborparkig terjed, a vidéket szem elől téveszti, e fogyatékoságáért pedig aligha kárpótol eseti elemzéseinek mélysége. György Péter fölszerelkezett a (poszt)modern esztétika teljes fegyvertárával, és mintha egyedül Csáki Judit

szerkesztői beavatkozásának köszönhetően maradna az érthetőség határain belül. Ha fáradtságot nem ismerve követjük eszmefuttatásait, sokat tanulhatunk belőlük. Gazdag tudásanyagának köszönhetően fölsejlik például előttünk Jovánovics művének felépítése és jelentése.

Kíváncsi érdeklődőből azon nyomban vitapartnerévé változunk, és felelni kezdünk. Ha a szobrász alkotása csakugyan tagadja, hogy a temető „*a nemzeti létben való öntudatra ébredés egyik sétatere*” és a 300-as parcellában magasodó (és mélyülő) emlékmű csupán „*a halállal való találkozás pillanatának szentelt helyet*” jelöli, akkor minek zarandákolunk oda? Beérhetnénk csendes otthoni meditációval is: az olcsóbb és egyszerűbb. Kevésbé szarkasztikusan fogalmazva: mennyire érdemes elkülönülni attól a szellemi környezettől, hagyománytól és követelményrendszerrel, ahová csöppentünk, miközben – egy konkrét feladat teljesítése során – közösségi megrendelésnek teszünk eleget? Jovánovics térplasztikája nem beszél – állítja, és sajnos igaza van. *Néma, így nem maradhat el mellőle a magyarázat sem.* Miután viszonylag ritkán sétálunk colstokkal a temetőben, aligha tudnánk meg a hírhedt gödörről, hogy mélysége szimbolikus, éppen 1956 milliméter. De mihez kezdünk a tisztelet, az együttérzés és az összetartozás kifejezésének eleven hajlandóságával? A temetőbe ugyanis *nemcsak a lét végességének megtapasztalásáért* megyünk: a 301-es parcellához pedig számos okból igyekezhetünk, de azért a legkevésbé.

Míg városszerte tombol a „*politikai elit reprezentációja*”, e mű kivételesen a „*metapolitikai irgalmatlanságot hangsúlyozza*”, a halállal való kíméletlen szembenézést követeli tőlünk? És a róla véleményt formáló is olyan látszatot kelthet, mintha egyéni kivételezettként mentesülne a politikai szerepvállalástól? Jovánovics szobra, valamint annak elemzője (e kötet szerzője) persze keményen politizál. Elhelyezkedésével, térformálásával az emlékmű – miként György Péter többször is említi – világosan értésünkre adja, hogy az általa uralt terep elüt a szomszédságétól. Kiemelt, magasrendű, reprezentációs célokat szolgál. A tétova érkezők, mintha a felvonulási tér közepére tévedtek volna, sietve elhúzódnak a közeléből, mivel védtelemnek érzik mellette magukat. Rendezett kopárságával és zavarba ejtő mozzanataival nemcsak a végre figyelmezteti őket, hanem társadalmi helyükre, szerepükre is. A tanulmánykötet szerzője pedig a legkevésbé titkolja, nyíltan megvallja politikai elfogultságát. Szó-

választása, gondolkodásmódja, valamint egyes érvei és tézisei erről tanúskodnak. „A kollektív memória /.../ nem a történelmi események gyűjteménye, hanem mitológia” – szögezi le, majd ekként folytatja – „ma a kollektív technológia uralásáért folyik a küzdelem; azért, hogy a kanonizációban való részvétel lehetősége megadassék az uralkodó hagyománynak, és az ellen-emlékezetnek is. A rendszerváltozás ennyiben nem jelentett mást, mint a kollektív emlékezet feletti kontroll újradefiniálásának lehetőségét.”

Ez utóbbi érdekében György Péter nem keveset tesz, amikor a kötetnyi terjedelmet el nem érő esztétikai tanulmányát hat történelmi fejezettel egészíti ki. Ezek szakszerűsége és minősége azonban meg sem közelíti széptani elemzéseinek nívóját: feladatkijelölése és nézőpontválasztása bizonytalan. Képtelen eldönteni, hogy szenvedő kortásként szóljon-e, vagy igyekezzék távolságot tartani az eseményektől. Ahol jelen volt, átfűl a hangja, másutt viszont csak felmondja a leckét, s az addig regélteket regéli tovább. De jó érzékkel tart az egyhangúság fenyegető unalmától is, s nem szeretne úgy járni, mint az általa emlegetett értelmiségiek, akik „egyre szívesebben foglalkoztak ‘56-tal az ‘56-osok nélkül”, ezért az elmúlt négy évtized tárgyi tévedésektől, és valótlanságoktól pironkodó krónikáját élénk foltokkal tarkítja. Pálinkás Szűcs Róbert jóvoltából hozzájutott az INCONNU-csoport anyagaihoz, melyekből egyet s mást frissítő gyanánt közbeiktat. Ugyanakkor nem vállalkozik a korábbi téziseknek ellentmondó adatok vizsgálatára, és vélekedések ütköztetésére sem. Óvakodik attól, hogy végiggondolja, mi következik az egymásnak szembeszegülő állításokból. Beszámol például a TIB és a kormányzat együttműködéséről az 1989-es újratemetés kapcsán, de nem firtatja: mit jelentett az a gyakorlatban. Hosszasan idézi Horváth István belügyminisztert: „egyetértésre kell jutni velük abban, hogy ez a temetési alkalom nem egy rendszerváltozásnak a napja. /.../ ebbe szerintem Vásárhelyivel és másokkal is szerintem azért valamilyen egyetértésre lehet jutni”, s végül megállapítja: „Ez történt. A TIB – részben Mark Palmer segítségével – kialakította azt a keretet, amelyben a »gyerünk, most innen induljunk... « típusú mondatok végül nem hangzottak el”, de nem taglalja, hogy ez mit jelent. Pedig történészként kevés ingerlőbb feladattal találkozhat, mint az „amerikai helytartó” szerepének rekonstruálásával. Elmulasztja megkérdezni azt is: kik csinálták a forradalmat, és kik a rendszerváltozást?

Az alapok tisztázása nélkül eredménytelen, fals a történelmi kísérlet. Múltunk hitelesnek tűnő, a valósághoz közelítő portréja helyett csupán egy fantáziaképen javíthat. György Péter nem ért a forráskezeléshez, és minduntalan elárulja tájékozatlanságát. Szembeötlő például, mennyire nem tud mihez kezdeni Kraszó György számára is rokonszenves, ugyanakkor enigmatikusnak tűnő személyével, vagy az emlegetett Republikánus Körrel. Mivel a baloldali történészek által fölvezolt történelmi fejlődés menet ismételtetését csupán az INCONNU dokumentumaival törheti meg, nagyvonalúan hozzájuk csapja a nem-reformkommunista ellenzék egészét, és nekik tulajdonítja mindazt, amit közösen értek el. A politikai művészet akcionalistái természetesen megérdemlik, hogy végre szó essék róluk, azt viszont nem, hogy égiszük alatt folytatódjék a szerepek önkényes kijelölése és a történelmi fősodor utólagos, aktuális politikai szempontok szerint újrarajzolgatása. György Péter mentségére szól, hogy a Beszélőkörön kívül történtek érdemi áttekintésére komoly szaktörténész ez ideig nem vállalkozott, és hiányzik a források feltárása is (a Demokrata című szamizdat hivatkozott példányai ma szinte hozzáférhetetlenek, az Oral History szerkesztői pedig legfőljebb a „kömény mag” emlékei iránt érdeklődnek). Eltérő nézetek felbukkanását észelve azonban nemcsak stilisztikai különbségekre kellene gyanakodnia. Fölfigyelhetne a történelem megnyíló hézagaira, és az addigi magyarázatok elégtelenségére is.

Bár művével nem felel meg a zárszóban említett szándéknak, vagyis nem képes tárgyilagos képet adni egy folyamatról, „*amely végül 1956 kollektív memóriából való kimosódásával fenyeget*”, pillangószárny-verésével talán valamelyest módosíthat a történet számára is fájdalmas végkimenetelén, bár gondolkodásával, szövevényével, valamint politikai elfogultságával aligha változtathat azon a tényen, hogy „*a forradalom hőseinek példászerű vagy különös élete bezáródott a történettudomány és a politika kiváltságosoknak szóló beszédmódjába.*”

(György Péter: Néma hagyomány – kollektív felejtés és kései múltértelmezés 1956–1989-ben [a régmúlttól az örökségig] – Magvető, Bp. 2000)

SNEÉ PÉTER

K. Várnagy István

a szobrászati

SZOBRÁSZATON INNEN ÉS TÚL

Gondolatok a milleniumi tárlat kapcsán

A szobrászat gondolkodás. A szobrásznak hivatása van, nem mestersége. A szobor jel, üzenet a jövőnek, beszélgetés jelenel, múlttal. Szobrászaton mindenhol lehet művelni, legfeljebb nem tud róla senki. Szobrot mindenből lehet csinálni, legfőképpen elrohad. A szobrász mindig, mindenhol szobrot csinál, akkor is, ha nem akarja, ha csak a fejében létezik a szobor, akkor is. A szobrászaton a világról kell gondolkodnia. A szobrászaton a Föld miatt kell aggódnia. A szobrászaton az ember végességétől kell meghatódnia.

Szétnézve a Múcsarnokon, szempontjaim szerint próbáltam csoportosítani, csak magamnak. Az, hogy másnak elmondom, nem változtat a lényegen, de név nélkül teszem, mint a középkorban. A stílusról megismerzik a művész.

Az *ősművészek* Naphoz, Holdhoz, Kelethez menekülnek. Az *ál-idolkészítőknek* már fogalmuk sincs a kultusz eredetéről, arról, hogy akkor miért *kell* úgy csinálni. Ha már nincs tűz, amit körülülünk, ha már nincs ének és tánc, ha már nem itatjuk meg a halottakat pálinkával, és nem kérjük meg őket, hogy ne kísértse nek, akkor már minden mindegy, a formák kiüresednek.

A *konstruktivisták* nagy, egyszerű formákba kapaszkodnak, az anyag szépségébe, a tiszta formálásba. Hisznek a szépségben és az örökkévalóságban.

A fiatalok egy része *újra figurális*, vagy elszállt a giccs, a jópofaság, a pop-art, a koncept felé.

A *monomániások* egyike apró darabokból hegeszt, ami egy idő után összeáll, és valami megható emberszerűség jön létre keze alatt. Ő maga nem akarja komolyan venni magát, ellenáll a komolyságnak, de azért jól elbeszélget a mélylélek tudóival.

Kevesen vannak a *talált vasból építkezők*, mintha manapság több pénzük lenne. Érzik, nem ilyen szobrokat akarnak az emberek. A megrendelő saját portréját akarja látni, vagy családtagjait, mintha Velázquez vagy Goya korában lennének.

Az *újraértelmezők*, akik a régiből megtartják, ami most is használható, tempomszerűségeket építenek szobor formában.

Az új anyagokat összeegyeztetők hisznek az anyagok párbeszédében, kő üveggel, műanyag fával és textillel beszélget.

A papírszobrászok puhán, vidáman, mozgékonyan dolgoznak, nem akarnak örök dolgokat, ők a hétköznapiok megkönnyítői.

A vonalszobrászoknak csúfoltak továbbra is tartják magukat, egyre nagyobb íveket írva le a térben, talán, egyszer még óriás szívárványt is készít valamelyikük.

A jövő anyagaiból jelenkori szobrokat csinálók hideg játékosok. Kő és üveg, mint a harmadik világháború után megdermedt Föld. A sugárzó hűvösségtől fázom.

A huszadik század tudói úgy zongoráznak Giacomettin, Mirón, Tatlinon, Boccionin, ahogy a dadaisták Michelangelón és Leonardón. Biztosan lesz ebből valami. De mi lesz akkor, ha már senki nem fogja ismerni az utalásokat, amire épül az egész „így írtok ti” játék a szobrászatban. Ott marad kiürülten, rossz formájúan, mint egy öreg cipő.

A megalomániások egyre nagyobb szobrokat gyártanak, egyre nagyobb falakat töltenek be, gondolván, ha nagy, akkor erős, ha erős, akkor igaz. Nem, sajnos, ez nem így van. A méretbeli nagyság többnyire üres marad, ha nem tudják tartalommal megtölteni, ha csak az anyag szépsége villan.

Néhányan már egész nap csak faragnak, semmi más nem érdeklí őket az életben. Feljutottak egy olyan emberi csúcsra, ahol már talán a szobrászat sem fontos, csak a mindennapi ima, amit faragással mondanak el.

Vannak, akik örökké fából készítik dolgaikat. A fa olyan, mint az ember, cibálja a szél erre-arra, de nem tudja kitépni a földből. Elég, ha semmivé válhat. Az egyik fás krisztustövisből csinálja szobrait, közben jól összevérezi a kezét meg a tövist. Azt mondja, nem akar semmit az utókorra hagyni, inkább elégeti a munkáit.

Akik a női szépséget emelik piedesztálra, ebben látják a jövőt, igaz, nem a szobrászat jövőjét, csak az emberét. A szép emberek szép utódokat hoznak létre, és a szépség számukra egyenlő a boldogsággal. Ez biztosan nem így van, de ha hisznek benne, akkor egy ideig még működik, amíg a kisgyerek fel nem kiált: nem szép a királynő!

Léteznek olyanok, akik a kőben hisznek, a kő nehezen megmunkálhatóságának etikai visszaütésében. Az etika számukra a kő keménységének legyőzése.

Nem maradnak el a *nagy játékosok*, akik sosem vesztek el a humorukat, azt a mediterrán humort, ami megóv minden bajtól, a lélek egészséges maradhat, napsütötte, szellős, látszólag könnyed, miközben az édes gyümölcsben érik a mag.

A *mozgásba szerelmes* szobrászok csak azért is megmozgatják a szobrot, vagy némely részét. Ez az akció furcsa módon visszahat, egy új állás-mozgás viszony alakul ki, ami stabilabb, mintha mozdulatlan szobrot csináltak volna.

Az *állatszobrászok* belelátják az állatba az embert, emberbe az állatot, így egyensúlyoznak természet és művészet között.

A *természet-megfigyelők* kérdezősködnek: hogyan nő a fű, hogyan csinál köröket a vízen egy bedobott kő, hogyan nőnek ki a halott fából új hajtások. Néhány természetfigyelő össze tudja egyeztetni a rideg anyagot vízzel, fűvel, ágacskákkal, de ezek a természetfigyelők tudják, hogy a nagy kultúrákat hatalmas természeti katasztrófák semmisítették meg, de erről nem beszélnek.

Az *élet különböző irányultságaira figyelők* a halál előtti megtorpanásban körülnéznek, és üzeneteket próbálnak hagyni nekünk. Vigyázatok! Csak így tovább! Nem kell máshogy csinálni! Máshogy csináltam volna, de most már késő.

Mindig eljönnek az *utánzók*, akik pontosabban tudják követni a főirányokat másoknál, amelyek majd elfogadhatókká válnak a közeli jövőben, így eladhatókká is. Kollégáim többsége azt állítja, a művészet a szabadrablás területe, semmit nem kell és nem szabad tiszteletben tartani, amit a másik csinál. Ha a keze kicsit más-hol van, mint az előzőnek, akkor már nem utánzás. Nem így vagyok ezzel. Mindig tiszteletben tartottam mások próbálkozásait és útjait, mindig megpróbáltam más úton menni. Néha nehezemre esett, erőt kellett vennem magamon. Mennyivel egyszerűbb járt úton sétálni, ahol már kivágták a bozótot. Szeretném, ha többen tiszteletben tartanák a másik művészi terét, új utakat próbálnának keresni, ha nehéz is. A fáradozás, később, megtérül. Ez a vigasztalás.

A *bronzmániások* főleg viaszveszejtési eljárással dolgoznak mostanában. Itt az eredeti szépség eltűnik a viasszal együtt, de ajándékként egy gyönyörű, rugalmas anyagot kapnak, ami örök-kévalónak látszik, és ezt ők is így vallják. A tengermélyi bronzedények, bármilyen vékony fallal, de léteznek, máig.

Sok *üvegművész* arról szólt, milyen fontos a tisztaság és átlátszó-ság a szobrászatban. A törekenység pedig megható, mert kivédhetetlen.

A *gubancolók*, a kaoszából kiindulók, előttünk küzdenek és előttünk adják fel állásaikat. Jobb lenne ezt a küzdelmet a műterem falai között végezni, és ha már van valami eredmény, azt felmutatni. A nézőt csak akkor vonjuk be dolgainkba, mikor már a fényt szétválasztottuk a sötétségtől.

A *történelmi szobrászat*. Tudom, hogy államalapítónk nagy ember volt, tudom, mit köszönhetünk neki, de nem lett volna szabad több száz szobrot fölállítani róla. Javaslatokat kellett volna tennünk jelalkotáásra, szimbólumokra. A nagy és szent dolgokat nem szabad lejártni, vigyázni kell tisztaságukra, okos megcsinálásukra. Szeretem én a lelkes műimádókat, de ne csinálják amatőrök a fontos műveket. Hagyjuk és adjuk meg a művésznek a maga harcát, amikor szembekerül a világgal és önmagával. Aztán, ha megcsinálta, kiáll az emberek elé művével, tessék, ez az én véleményem.

Mi neked a legfontosabb, kérdezik mostanában a plakátok mindenfelé. Nekem a szobrászat, amely gondolkodás, ismételve. Apám mindig azt mondta, egy fő célod, fő irányod legyen, a többi hozzá lehet csatlakoztatni. Magamban ezt motyogom: ki kell tágítani a zárt egyirányúságot.

Mit gondoltál, amikor ezt csináltad, kérdezi a legtöbb néző. Előtte meg utána sokat gondolkodtam, de közben csak csináltam, felelem. Előtte azon gondolkodom, melyik a legmegfelelőbb, leg-tisztább, legpontosabb forma, ami engem és gondolatomat a legjobban kifejezi, abból a sokból, ami a fejemben nyüzsög. Mindenek után azon gondolkodom, hová helyezzem el a világ dolgai között azt a kicsit, amit hozzátettem.

VÁRNAGY ILDIKÓ

U: *lelkes Katalin*
 a LÁTHATATLAN KAPUK x 7:061

Bartók örökbecsű operája ma nélkülözhetetlen eleme a világ dal-színházi repertoárjának. Ha nem másképp, vendégszereplőkkel, vendégelőadásokkal. A Budapesti Tavaszi Fesztivál műsorigazgatósága remek ráérzéssel tűzte műsorára A kékszakállú herceg várát,

ly: *színházdráma*

s jogosan előlegezett bizalmat a fiatal Kovalik Balázsnak, aki a Magyar Operaház rendezőjeként zajos sikereket aratott korábbi, friss szemléletű színreviteleivel (kivált a *Turandottal*, meg Ligeti György *Le Grand Macabre*-jával, melyet szintén a tavaszi fesztivál fölkérésére készített két éve). A külhoni zenekedvelők Bartók-rajongására mi sem jellemzőbb, mint hogy a nagyvilág egyik zenei fellegrárában, az amszterdami Concertgebouw-ban már jó húsz esztendővel ezelőtt jólesően konstatáltam, hogy a hatalmas terem karzatának oválishan végigfutó párkányán, a zenetörténelem nagyságai között elsőként Bartók neve szerepel, Beethoven, Bach, Mozart, Mahler és társainak társaságában.

Férfi és nő viszonyának örök rejtelmek – hány és hány zseniális alkotó képzelőerejét ragadták meg?! És – a téma elnyúlhatlansága okán és ellenére – nem közhelyszinten. Közismertségénél fogva a bartóki mű megszenvedett mélységeiről oktalanság lenne e helyt értekezni. A mindenkori kérdés: képes-e visszaadni az épp soron lévő előadás ezt a megszenvedett tartalmasságot, olyképpen megidézni a mű szellemiségét, hogy ne essék csorba rajta, s hogy ne pusztán a zene hasson – hanem, végtére is, opera lévén – a szerepek megjelenítése, életre keltése. Remekművet – hazájában – hajlamosak az alkotók a megrögzött kánonok szerint színre vinni. A hagyományok gépies követése előbb-utóbb muzeális előadást terem, híján van ugyanis az előadás az adott korból rávetülő asszociációs rétegeknek, s az örökölt szemlélet merev klisékkel fedi el a mű rejtett kincseit. Épp elég példát láthatunk rá. A tehetség épp azért tehetség, mert önnön sebeit is képes fölszakítani, csak hogy ráleljen a számára legautentikusabbnak vélt-remélt-ítélt előadásmódra. Arra, ami csak a teljes alárendeltségből, szellemi-lelki azonosulásból fakadhat, és – sohasem az eredeti értékeit föladó, öncélú magamutogatásból. Merthogy ez utóbbira is látni elég példát. És – ugyanakkor – a tökéletes szellemi szuverenitásból. Ne higgyük, hogy a kettő kizárja egymást. Kovalik Balázs ezt az utat járja. A bartóki mű mélységes mély kútjába pillant és – paradox módon –, önmagát is megpillantva benne (és nem csak önmagát, mint a narcizmusra hajlamosak!), annyit mer vízből, amennyit csak az ereje enged. A következő lépés, ami talán a legnehezebb, rávenni erre az alkotótársakat is. Ha nem egyéb, meggyőző erővel és szuggesztíóval. A Kékszakállú herceg várának operaházi előadásán érezni, inspirálólólag hatott a rendező az éne-

kesekre. Mert itt nem elegendő a pusztá racionalitás, az instrukciók megértetése és elfogadtatása. Ahhoz, hogy a művészek ennyire lemeztelenítsék önnön lelküket (hiszen, itt nem „beöltöztek” egy szerepre, hanem épp ellenkezőleg, mindennemű álarcától távol kellett magukat tartaniok, mi több, a konvenciók folytán kézenfekvő szerep-álarcozat is le kellett vedleniök. Ott állanak a színen póre lélekkel, és állnak elébe a Bartók-operában rájuk mért sorsnak. Kovács Annamária és Rácz István nem szerepet játszik: önmagában keresi meg Judit illetve a Kékszakállú fátumát, és tiszta lélekkel járja végig a saját szenvedéstörténetét (amiként Bartók is végigjárta a magáét). És jaj annak az előadónak vagy rendezőnek, aki ezeket a stációkat kihagyja! A társas magány, a férfi és nő közötti, már-már misztikus meg nem értés, kettejük viszonyának ellentmondásai, a lelkükben zajló apokaliptikus küzdelem – egymásért és egymás ellen – A kékszakállú... végletes érzelmeiket csiholó zenéjének örvénylésében – és mindennek a színpadi megérzékítése-megjelenítése – halálos őszinteséget kíván az előadótól. Ezt ismerte föl és váltatta valóra a rendező Kovalik Balázs.

A konvenciók rabjai, akik képtelenek a saját fejükkel gondolkodni s a saját érzelmeikre hallgatni (vagy éppenséggel átadni magukat egy szokatlan élménynek), meglehet, fanyalognak egy jószerevével „berendezetlen” színpad, nehéz várkapuk hiányának láttán. Ám ha nyitott lélekkel és egészséges füllel hallgatjuk az énekeseket, nem vonhatjuk ki magunkat a katartikus élmény hatása alól. A szokásosnál nagyobb részt vállal ebben az Operaház zenekara is, amelyet lejtősen emelkedő sorokban, középen egy lépcsősorral kettéválasztva, a színpadra helyezett a rendező. Eleven szereplője – ha nem épp főszereplője – lett hát az előadásnak. Látjuk (és nemcsak halljuk), amint megszületnek a „fúvós sóhajok”, s a „dermedt harmóniák”, a lány vonós szólások, a harsány zenekari megszólalások, és így tovább... Az orkesztra előtti széles sávon zajlik a két személyre szabott cselekmény, amit játéknak aligha nevezhetnék, hiszen a legszükségesebb, legtakarékosabb – s ennél fogva, a legkifejezőbb – gesztusokra, mozgásokra redukálja a rendezés. Mint említettem, nincsenek titkos kamrákat rejtő ajtók sem, amelyeknek a kulcsát Judit rendre kiköveteli a férfitől. S mert, voltaképp, az operának nincs cselekménye sem, pusztán belső történései vannak, okkal foghatta föl úgy Kovalik Ba-

lázs, hogy – mint a műsorfüzet írja – „két szimbolikus figura szimbolikus cselekményének” kerete, szimbolikus időben – és szimbolikus térben játszódik: azaz nincs is szükség díszletekre, föl- téve, hogy az énekesek képesek magukban hordozni és megjele- níteni az opera helyszínéül kijelölt várat és minden, szépséges és szörnyűség tartozékát. És a két művész – mit ad Isten – képes rá. (Nem minden énekes volna rá képes.) Bartók higgadt és mégis vészjósló pentaton dallamai szuggesztíven szólalnak meg Ráczt István telt és kiegyenlített hangján, és egyre izgatottabban, ör- vénylő drámaisággal Kovács Annamária ajkán. Nem sok fizikai tettet hajtanak végre: a játéktérül szolgáló sáv előtt húzódó árokfé- leségben fekszenek egymás mellett, onnan kikapaszkodva már csak egymás tekintetbe „kapaszzkodhatnak”, amiként a rendezés egyértelműen erre is játszik: mintha csakugyan egymás tekintet- ben keresnék, lennék föl a – kettejük közös sorsát megpecsételő – záruk kulcsát, s mindazt a rettenetet, ami Balázs Béla librettójában és Bartók zenéjében, a jövőjükben foglaltatik. Hallatlan intenzitás- sal élük szerepüket, mintha csakugyan személyes boldogságuk függne tőle. Mélységes, mondhatni mélylélektani búvárkodás nyomán találhatták meg az igazi hangot, ami az egyetlen igazság- nak vélt gondolatot, állapotot hivatott tolmácsolni. A szerelmi megváltás misztériuma tragikus véget ér, Bartók szerint – kifür- készhetetlen a társ, ez esetben a Férfi: kivált, ha az Asszony erősza- kosan közelít hozzá, és kívánja testestül-lelkestül birtokba venni. Nincs jövője, csak múltja, meddő emléke marad a Kékszakállú- nak, hiszen Judit, mohóságával, bizalmatlanságával lehetetlenné tette a férfi megváltását előző életeinek béklyójából. Mindattól a csódtól, amit a, vélhetőleg, meg nem értő asszonyok birtoklási vágya váltott ki benne az idők folyamán.

Az egymásra utaltságot, az egymást kínzó, se veled – se nélkü- led dilemmát sokszorosan erősíti föl Kovalik Balázs díszletlelemé- nye: a ferdén megdőntött, ajtónyi tükrörlap, amiben fölnagyító- dik, megsokszorozódik, mondhatni fizikai látványban ölt testet mindaz, amit játékuk, egybekapaszkodásuk belső viharai során megélnék. A föltárurolt ajtókhöz társított, különféle fény- és egyéb, illusztratív effektusok – a Kincseskamrát jelképező szappanbubó- rék-szálldogálás, a Fegyveres házat jelző tűzijáték, a Titkos kert vi- rágszirmait idéző hópilinkézés, a Birodalmat sugalló, szemközti vakító fénygolyó, a Könnyek tavának csöndesen szaporodó víztó-

csája a színen – szegénységükkel, mesterkéeltségükkel zavarólag, az egész koncepció ellenében hatnak. Talán a gyengébbek kedvéért vetette volna be őket a rendező? A Kovács János dirigálta zenekar és a szólisták kínálta katartikus élmény nem szorul hasonmű, vizuális mankókra. Holott az előadás a maga egészében mélységesen bartóki, s még a Kékszakállú... szellemiségével rokon, a műsorfüzetben nyilván nem véletlenül idézett Babits-sorok is rávallanak: „nincs szem, amely szememben) a lelket lelje meg, / szív, mely setét szívemben) lakozni nem remeg.”

METZ KATALIN

K: Tóth Klára x 79109 egy. km. k. k.
 a CSAK LAZÁN, KÖNNYEDÉN?

A februári filmszemle forradalmat játszó, petícióktól és tüntető jelvények viselésétől átfűtött hangulatában valahogy természetesnek tűnt, hogy sok-sok új arc, név bukkan föl, hogy sok az első vagy éppen másodfilmes és, hogy az első filmeseknek már nem feltétlenül kell a negyedik x-et taposniuk. A hetvenes években születettek, jelentkeztek ezen a szemlén, azok, akik a rendszer-váltás éveit szinte még gyerekként élték meg, ennél fogva alkalmasak rá, hogy elszakadjanak a magyar film korábbi koordináta-rendszerétől, a társadalomtól és a politikától. Ők azok, akik olyan arccal nézték a televízióban Nagy Imre és társai újratemetését, ahogy én mondjuk ősi emberevő törzsek szertartásaira csodálkozom rá, mondjuk a Spektrum tv-ben, s megrendültség helyett hamisított vonatjeggyel Párizsba utaztak, mert a „tuti buli”, a „biznisz” számukra már szinte velük született adottság.

A „forradalom” azonban, a fiatal filmkészítők hangsúlyos jelenléte ellenére, ezen a szemlén, ahogy arra Schubert Gusztáv mutat rá az áprilisi Filmvilágba írott Gengszterek és angyalok című tanulmányában – az öregeknek marad. „Ők ismerik a trükköket, a színét és fonákját, az ideológia rémuralmát, a pénz rafináltabb diktatúráját... Az első filmekben félszeg fiatalembereket, ártatlan bakfisokat látunk, nem sors-, csak véletlen üldözte szerelmeseket. Könnyű nekik, hihetnénk, pedig a forradalmárnak könnyebb. Neki elég a rádír is, vérmesebb korokban a bomba, a guillotine. Hozott anyagból dolgozik. Csak hát épp ez az eszmeszabászat csődölt be mára, ez a történelmi, világpolitikai, osztály- vagy nemzeti időszámítás.”

Az 1 love Budapest
 művi filmest

A fent jelzett, furcsa szerepcsere miatt én épp egy olyan első filmet választottam, amelynek legalábbis tematikusan „ősi hagyománya” van a magyar filmben. A vidékről a fővárosba induló, szerencsét próbáló legkisebb fiú vagy lány ismerős alaptörténete a magyar filmnek. Erdőss Pál Adj király katonát! című filmje 1983-ban egyenesen Aranykamera-díjat kapott Cannes-ban, de Böszörményi Géza Madárkája, Mészáros Márta Eltávozott napja vagy Schiffer Pál Cséplő Gyurija is emlékezetes sikerek voltak.

Ma, amikor nem divat különösebben a magyar filmművészet hagyományaihoz kötődni, a pályakezdő filmeseknek meg különösen nem, kíváncsi voltam mit kezd a sok filmből ismerős alaphelyzettel első játékfilmjében Incze Ágnes. Igaz, ő már nem tartozik a huszonéves trónkövetelők közé – 1955-ben született –, s majd tízesztendős dokumentumfilmes tevékenység van mögötte.

Az I love Budapest szőke, kékszemű hősnője Páhokszoboszlórlól érkezik a fővárosba, már tapasztalt, régebben ott élő barát-
nője hívására. „Anikó bazdmeg, üljél föl az első buszra és gyere a tutiba. Te el se tudod képzelni, hogy itt mekkora élet van” – szólnak a szirénhangok. És Anikó elindul, aggódó, de mégis biztató édesanyja áldásával, aki érzi, hogy az ő kislányának sikerülni fog.

A város elsőre a szebbik arcát mutatja: Anikó rögtön megtalálja Mónit, lehet kapni kókuszfagyit, és barnára szoláriumozott, feszes testű fiúk néznek rá mindenhol. Móni a drága arcfestékeit is megosztja vele, és még egy divatos topot is vesz a lánynak, mert „e nélkül nincs meg a ruhatárad. Jól kell ám kinézzél, ha azt akarod, hogy foglalkozzanak veled azok, akikkel érdemes kezdeni. A vége úgyis az, hogy elvesz egy gazdag pasi, mert a végén úgyis elvesz” – foglalja össze életfilozófiáját Móni. Addig viszont, egy átmeneti időre egy gyárban kell dolgozni mindkettőjüknek. A gyár mocskos, szénporos, alig bírják a kalapácsot, és futószalag van és tizenhatozás. Ha nem tudnák mindketten, hogy ez csak átmenet, a külvilág előtt titkolni való ugródeszka a nagybetűs Életbe, a plázák és szórakozóhelyek csillogó világába, ahová majd értük jön egy igazi férfi, aki lehet kicsit öregebb is – csak sok pénze legyen.

Móninak már van is egy Krisztiánja, aki még „sosem látott gyárat”, viszont köteg dollárokat lobogtat időnként, és egy hirtelen ötlettel éjszaka is leugrik fürdeni egyet a Balatonra, s kiverni valakiből egy kis pénzt. Igaz, hogy Móni a telefonszámát sem tudja, nemhogy azt, hogy honnan az a tenger pénz neki, viszont a fiú

minden kívánságát lesni kell. Anikó csak kapkodja a fejét az új világban, furcsáll bizonyos dolgokat, de azért tetszik neki. A gyártól ugyan „ki van, mint egy liba”, de Miki, a biztonsági őr is ott dolgozik, s ők ketten, még ha Miki kicsit bunkó is, meg „a szerkója is cikis”, biztosan jól meglesznek. Mert a lány biztos benne, hogy majd ő jó hatással lesz a fiúra. Ráadásul úgy tűnik, Krisztián beveszi Mikit is a „tuti buliba”, s akkor aztán majd „dől a lé”.

Egy véletlen folytán kiderül, hogy Krisztiánnak felesége van, s hogy az üzlettársak bizony kemény fiúk, akik félholtra verik a fiút. Anikó mindenáron figyelmeztetni, menteni akarja Mikit, de az nem hallgat a lányra, s bizony pórul jár. Cserbenhagyják, rá is lőnek, s a véres autós üldözés során, ahol persze Anikó is vele van, nincs más választásuk, mint felemelkedni a szakadt Wartburggal a város fölé, és ott keringeni a Vége főcímig.

A hűségesen felmondott történetből látszik, hogy csak az alap-történet dokumentarista ihletésű, a feldolgozás módja erősen stilizált. A karakterek a végtelenségig lecsupaszítottak, néhány domináns színnel festettek. „Este van már, este van, minden madár festve van, még fészük is festett fészek... Én a képről lenézek, egy megfestett legénynek festékszeme min akadt meg?” – jut eszembe Cseh Tamás egyik legironikusabb dala a hetvenes évek végéről. Az egynemű, fekete-fehér (jellem)ábrázolásnak az a hátránya, hogy bár a film egy részében el tudjuk fogadni a leegyszerűsített típusokat, olykor még szórakoztató is karikatúraszerűségük, a történet nem tud sorssá lényegülni. Hámori Gabriella Anikó szerepében nagyon meggyőző vidéki, tisztaságról álmodozó lány – meg is kapta a legjobb női alakítás díját, komolyan venni, azonosulni vele azonban mégsem tudunk épp a túlzásig vitt naivitása miatt. A többiek, a barátnő, Krisztián, a vagány gengszter, Miki a balek még inkább csak típusokat hoznak, bár el kell ismerni, pontosan, célbatalálón.

Ebből következik, hogy a történet vége elmarad, a mesei elem lényegében kicsit visszafelé is megkérdőjelezi a filmet. Következtes viszont Pohárnok Gergely kamerája. Az operatőr a harsány, nem a valóságot imitáló színvilággal és a tágabb környezetet következetesen kizáró fényképezéssel is valahogy végig „idézőjelben” tartja a látottakat. (Ő a legjobb operatőr díját kapta meg.)

Emlékszem – talán mert valamelyik éjjel nemrég vetítette a televízió –, hogy Ozsda Erika, bár a történet vége abszolúte nyitott

marad, nem repül el az Adj király katonát! végén. Közel húsz év múltán is fájdalmasan ható kérdőjel marad utána. Nem is annyira a kérdőjel, mint inkább az azt kísérő fájdalom, vagyis a katarzis hiányzik az I love Budapest végéről. Az utóbbi tíz évben velünk történeteket divat „könnyedben” előadni. Talán mert a végéről tudni sem akarunk.

K: Kubinsky Erika

TÓTH KLÁRA

G_n WESTEND VÁROS A VÁCI ÚTON

Bemutató

A Westend City Center nevet viselő, funkcióiban és városképet formáló méretében egyaránt jelentős budapesti építkezés 1998 márciusában kezdődött, és rekordidő alatt, kevesebb mint két év leforgása alatt felépült. Már az 1999-es év végén megnyitotta kapuit a bevásárlóközpont, elkészült a Nyugati pályaudvar új, az elővárosi viszonylatokat szolgáló csarnoka is, és alig fél évvel később vendégeket fogadott az új Hilton szálloda is. A komplexumban 14 termes mozi, irodaház, 1700 autóparkoló állás is van. A méretek impozánsak, Közép-Európában szinte egyedülállóak: az együttes 170 000 m² területet foglal el. Maga a bevásárlóközpont 60 000 m² területen, előterében vízeséssel fogadja a belépőket. A létesítmény költségei 200 millió dollárt tettek ki.

2000 szilveszterén televíziós műsorban láttam egy jelenetet, amelyben a globalizált kereskedelmet karikírozó szereplők kiválasztanak egy, a magyar vásárlót vonzó karácsonyi plakátot. Ezen karácsonyfa és télapó helyett pálmafa alatt sütkérező lány strandol. Ez jutott eszembe, amikor a budapesti Westend City Centerről készülök benyomásaimat leírni. Hiszen a tervező építészeknek valami hasonló, a magyar mentalitást figyelmen kívül hagyó külföldi „szakértőkkel” kellett viaskodniuk. Finta József, az együttest tervező és összehangoló építész – a kétségbeesés szélére jutott munkatársainak a sürgetése nyomán – már a megbízás visszaadását is fölvetette a megrendelővel folytatott viták során. És noha végül sikerült – a jelenet hasonlatosságával élve – mégis karácsonyfát és télapót rajzolni, nem pedig pálmafát, vagyis sikerült kívül és belül egyaránt egy Budapesthez illő építészeti megfogalmazást megvalósítani, a küzdelem maga csakúgy jellemző, mint a fennmaradt, nem éppen nyelvünket védő Westend City Center megjelölés.

Nem is a Westend ellen szólok, mert annak évszázados hagyománya van abban a lebontott kis szállodának a nevében, amely egy évszázadon át ott settenkedett a városképben a pályaudvar érkezesi oldalát elfedve. Inkább a City Center megjelölés az, ami számomra egyaránt idegen és hamis egyszerre. Maradok a Westend-város elnevezésnél. Hiszen inkább kis város, mintsem központ.

Pályaudvarok a múlt században többnyire a város szélére épültek. Amikor a város körülötte a pályaudvarát, az általa elfoglalt terület értéke megnőtt, a telekárak kezdtek emelkedni. A fejpályaudvarokhoz vezető vágányok beékelődtek a város testébe, így a Nyugati pályaudvar vágányhálózata is szétválasztja a Terézvárost és a Lipótvárost (Szent István várost). A vasúttechnika fejlődése sok nagyvárosban e korábban elfoglalt területek egy részének hasznosítását tette lehetővé, a villamos vontatás miatt viszonylag alacsony csarnokokban fogadhatók a vonatok, ezek fölé épületeket, sétányokat egyaránt lehet helyezni (Ezt a lehetőséget már negyed évszázaddal ezelőtt megragadták Bernben). A vasúti személyforgalomhoz pedig a nem szorosan kötődő szolgáltatások némelyikét a városon kívüli területekre lehet áthelyezni. Így történt ez most a budapesti Nyugati pályaudvar Váci úti oldalát szegélyező raktárakkal is. Talán a párizsi Montparnasse pályaudvar terület-redukciója adta a példát: ott az 1960-as években mindössze mintegy száz méterrel helyezték kijebb a fejpületet (ez Pesten az értékes Eiffel pályaudvar-műemlék miatt nem jött szóba), és a felszabaduló telek értékesítéséből rekonstruálták az egész pályaudvart. A Westendnél a MÁV hasznosította a raktárakat és a váci elővárosi forgalom részére épült új vasbeton csarnokkal, annak tetőjén épített terasszal a Westend-város részére egy bővítést tett lehetővé. A beruházó – sajnos kissé utópisztikus – elképzelése szerint ez a terasz a Ferdinánd híd közelében a vágányok fölé építendő parkos átjáróval a Városligetig vezető sétány bevezetése is lehetne. Talán. Mindenesetre dicséretes és üdvös lenne a városkép szempontjából, ha a pályaudvar Podmaniczky utcai oldalán is hasonló rendet raknának, mint ahogy ez most a Váci útnál történt.

Mert a Westend-város építészeti lényegét nem ebben a sétány-lehetőségben vagy illúzióban látom, hanem a Váci út városképi-városépítészeti felértékelődésében. A Váci útnak, ha nem is a belvárosához, de mégis a belsőbb pesti városhoz kötődő szakasza a Nagy-

körút és a Lehel tér között, vagyis a Lipótvárosnak ez a keleti oldala, eddig a pályaudvar vágányzatára nézett. Annak nagyon is külvárosi ízű áruforgalma látszott eddig a Váci út többszintes lakóházainak ablakaiból. Nem kevésbé felemás volt ennek a fontos útnak a képe a járókelők és az úton haladó járművek utasai számára is: baloldalt város, jobboldalt külváros. Ez most alapjaiban megváltozott. Egy, a fővároshoz méltó útszakasz alakult, jó térarányokkal, kedvező közlekedési feltételekkel, fővároshoz méltó fásítással, illetve annak lehetőségével, szerencsésen a régi beépítési vonaltól kis előkertnyi távolságra visszahúzza. Ami az értékes városi területet tekintve a beruházónak külön hangsúlyozandó nagyvonalúságáról és a városépítészeti igények iránti megértéséről tanúskodik. Az immár kétoldalt épületekkel határolt Váci úti szakasz értékét még növeli, hogy ez az új, jobb oldali beépítés, különösen a bevásárlóközpont és a szálloda szakaszán, az eltérő funkciók és a különböző homlokzatalakítás ellenére is egységes megjelenésű. Jól ritmizált tömbök sorakoznak egymást követően. Nemcsak egy korunk építészeti színvonalát kifejező architektonikus koncepció érvényesült, de a Hilton szállónak a környezetet felértékelő erejével a Nyugati pályaudvar szomszédságába egy megfelelő értékű funkció is került. Mert a Nyugati pályaudvar több mint budapesti városképi elem, ez európai érték. Kevés Eiffel-épület és -építmény maradt fenn, legalábbis Gustave Eiffel hírnevéhez viszonyítva kevés. A legújabb kori építészeti értékek iránt fogékony nemzedék értékelésében egy Eiffel-épület fővárosunk legrangosabb műemlékértékei közé emelkedik. Nem mindegy tehát, mi épült a szomszédságába. Finta József egyik írásában a Nyugati pályaudvarhoz való alkalmazkodással indokolja a Westend-város téglaburkolatát. A téglaburkolat Budapesten egyébként sem szorul mentegetődző magyarázatra, mert a 20. század építészetében szinte „őshonos”: a Műegyetem, néhány Lajta Béla-alkotás, a budai Levéltár és Wälder Gyula Madách téri együttese mind ezt tanúsítják.

Finta József munkája nem volt könnyű. Koncepcionális építészeti elképzelésének megvalósításában a tervezési munkálatokon közel félszáz építész (!) és háromszor annyi partner vállalkozót foglalkoztatott. Különösen a két közvetlen munkatársat, Fekete Antalt, a bevásárlóközpont és ifj. Peschka Alfrédet a szálloda építésztervezőit. Finta József éppen a Westend-város elkészültének évében ünnepelhette 65. születésnapját. Életpályájának immár

négy évtizedét markáns alkotások szegélyezik. Dunaújváros: garzonház (1961), Salgótarján: üzletközpont (1968) és a csillaglakóházak (1974), a budapesti szállodák között elsőként a Duna (akkor Intercontinental) 1968-ban, majd a Novotel (1982), a Volga, a Penta (1982), a Kongresszusi Központ (1984), a Váci utcai Taverna (1985) és a Kereskedelmi Központ (1985). Majd az újabbak, így a Kempinski Corvinus (1992), a Vasudvar, a Bankcenter irodaház (1995), a BME-ELTE egyetemi informatikai központ (1997) és a rendőrfőkapitányság Teve utcai épülete (1997). Ha valaki egy kicsi épületnél szépet alkot, úgy mondják, hogy az architektúrát nem kilóra mérik. Márpedig a Finta életművéből felsorolt jeles alkotások mind súlyosak és nagyok. Városképi tekintetben méretüknél fogva is meghatározó jelentőségűek. Valamennyit meghaladja méretben is a Westend-város. Nagy ez az épületegyüttes. Finta így beszél erről (az Új Magyar Építőművészetben): „Nagy házakat tervezni nem illik. Ezek a megbízások koszosak s ahogyan említettem, a globalizáció, a tőke, a pénz manipulációi! Hogy városépítő-fejlesztő-gerjesztő hatásuk is van, s hogy sok ezer (sok százezer) ember használja őket naponta, ez ugye gusztustalan... ..Finnyások vagyunk mi magyarok, magyar építésszek. S finnyásan, keseregve, búsan és dacosan – Európába menni nem lehet.”

Pedig az együttes éppen európai szinten áll a lábán. Finta, mint a századelőn Lajta Béla, naprakészen tájékozott a külvilág architektúrájában. Ez főként a nagy épületek tömegkompozíciójában mutatkozik, nem a finom részletképzésben. Mert a részlet a nem „kilós” kultúránál jobban érvényesül és termékenyebb talajra talál. Nem kell finnyásnak lenni, de igényesnek kell maradni.

Vargha Mihály az Új Magyar Építőművészetben az együttest „Nyugat-széle” névvel illeti. A bevasárlóközpontról azt írja, hogy „eddig nemcsak a legnagyobb, de a legjobban sikerült is, ami építészeti példaként állítható”. És kiemeli a szálloda építészeti minőségét is, érdemnek tudja be a Sóház megtartását a Ferdinánd hídra vezető út sarkán. S ezzel ugyanúgy egyet lehet érteni, mint azzal, hogy a fogadóépület, főként annak acélvázasa üvegtetőzete nem a megfelelő kapcsolat a Nyugati pályaudvar szép Eiffel-épületéhez. Igaz, nem kíván vele konkurálni, nem harsogja túl, mintegy szerényen visszalép mellette. Nekem nem tetszik az acélvázon nyugvó, acéltartókon lebegő üvegtető mögött álló új elővá-

rosi nehézkes vasbeton vágánycsarnok. Ez inkább műhely térhatását kelti, semmint korszerű pályaudvarét. Sajnos, a terasz árát a csarnok sötétségével illetve nyomasztó térhatásával kellett megfizetni. Pedig a sötét csarnokot százezrek használják, a tetőteraszt vajmi kevesen.

Az együttes a pályaudvar szomszédsága révén lehetőséget kínál a Ferihegyi repülőtérhez kapcsolódó gyorsvasút építésére. A repülőtér és a Hilton közvetlen kapcsolata, közúti gépjármű nélküli, mintegy „gyalogos” kapcsolata jelentős lehetőség. Gyorsabb, megbízhatóbb és tisztább lenne, mint a most használt autók és buszok. Profitálhat belőle az egész város. Meg lehet koronázni vele a Westend-várost.

Adolf Loos, a lezárult 20. század egyik legpraktikusabban gondolkodó s egyben filozofikus hajlamú, gyakorlatban is marandó értéket alkotó építész az azt mondta, hogy az építészet nem művészet, hanem kultúra. A Westend-város ezt fényesen igazolja. Ez az együttes híven tükrözi azt a kultúrát, amit a nagytőke szán a városoknak. Jellemző rá a vízesés is, ami bizonyára nagyon sok embernek tetszik. Hogy emögött felcsillan az együttes városépítészeti értéke is, ez a Finta Stúdióknak, az alkotásban részt vevő minden munkatársának külön érdeme.

K: Gáspár G. Rákos

KUBINSZKY MIHÁLY

X 324

A A DABASI FŐPRÓBA

X 329

Mire ez az írás megjelenik, már egy év sem lesz hátra a következő képviselő-választásig. Tudjuk, tapasztaltuk: egy parlamenti választás a rendszerváltozás időszakában felfokozott jelentőségű, s bár az alapvetően fontos folyamatok lezárultak, a tét változatlanul rendkívüli. Egy választás még mindig nagyobb jelentőségű döntés nálunk, mint amennyire szeretnénk. Éppen ezért az utolsó időközi voksolásra különös figyelem irányult, bármennyire is tudja mindenki, hogy egyetlen körzet adatai nem vetíthetők ki, nem modelleznek országos folyamatokat. Ráadásul a szavazók döntése az utolsó hetekben-napokban érik meg, s az eddigiekben a választások előtt egy évvel mutatott „forma” nem döntötte el a kormányalakítás jogáért vívott mérkőzést. A bevallott-hirdetett

és a daban népszerűsítést,
a pártok szerepét

fenntartások sem vették el a kedvét sem a politikusoknak, sem az elemzőknek, hogy az Ócsa-Dabas körzetben megtartott választást az egy év múlva következő voksolás esélyeit kutató szemmel tanulmányozzák. Az eredmények pedig kétségkívül sok érdekességet kínáltak, különösen egy olyan pillanatban, amikor a kormánykoalíció második pártja rendkívül súlyos válságba, a szétesés küszöbére került.

Az – egyébként érvénytelen – első forduló komoly meglepetést hozott. Két szempontból is. Váratlan volt mindenekelőtt az, hogy a kormánypártok jelöltje úgy is meggyőző fölényrel végzett az élen, hogy a jobboldal vokasai három párt között oszlottak meg (a korábbi egészségügyi államtitkárt, az MDNP elnökét, Pusztai Erzsébetet ide sorolva). Az eredmény váratlanságát fokozta, hogy a korábbi közvélemény-kutatási adatok már több mint egy éve az MSZP magabiztos vezetését bizonygatják, annak ellenére, hogy előnye több felmérés szerint néhány hónapja csökkenőben van.

Váratlan volt a MIÉP jelentős sikere is. A párt ugyan esélyes volt a harmadik helyre, de a százalékos eredménye fölülmulta a korábbi elképzeléseket. Az előzetes várakozások a harmadik helyért szoros MIÉP–SZDSZ versengést jeleztek. A meglepő az SZDSZ súlyos veresége volt, a korábban esélytelennek tartott MDNP jelöltje is megelőzte.

A kormányoldal sikeres szereplése egyébként talán nem is olyan váratlan. A 2000 végén rendezett hódmezővásárhelyi önkormányzati választás a helyi politika dimenzióiban a kormányoldal iránti bizalmi szavazásként is értelmezhető volt, és annak ellenére a kormánypárti jelölt győzelmét hozta, hogy az egyik koalíciós párt az ellenzéki jelöltet támogatta. Vagyis nem volt előzmény nélküli a kormányoldal teljesítményét elismerő választói döntés.

Az időközi választások eredményeinek kivetíthetőségét kétes értékűvé teszi, hogy a polgárok nem szavaznak pártlistára. Hasonló szerepe van annak is, hogy e választásoktól eddig nem sok függött, az országos politika alakulását csak kismértékben befolyásolták, a maga módján egy ilyen rendezvény eddig sosem lett országosan üggyöntő (kormányt nem lehetett vele lecserélni), csak véleménynyilvánító szerepe volt. Így természetes a viszonylag alacsony részvétel. A egyes jelöltek személyisége, helyi elfoga-

dása nagyobb szerepet kaphat, mint a pártja iránti szimpátia. (Elképzelhető, hogy ez segítette Pusztai Erzsébetet, aki az egyetlen országosan ismert politikus volt az indulók között, de lehetséges az ellenkezője, hogy országos ismertséggel szemben a választóknak fontosabb a helyi közéletben való jelenlét, befolyás.)

A személyes népszerűség mögött is fölismerhető azonban az általános választásokban mindeddig döntő jelentőségűnek bizonyult pártszimpátia, pártpolitika. Feltételezhető ennek szerepe a MIÉP sikerében. A megszólalás nyelve, az értékpreferenciák alapján a jó szereplés mögött ott a sok szempontból hasonló, némely vonásában kifejezetten közeli elveket hirdető és választói által odahagyott FKGP krízise. Ami korábban is föltételezhető volt, most valós bizonyítékot kapott: a MIÉP az egyik haszonélvezője lett a kiskgazdatábor csökkenésének. (A szavazatok elszívásának másik potenciális győztese a Fidesz, de ennek a közös jelöltállítás miatt itt nem lehet lemérni a hatását, hacsak annyiban nem, hogy az előny még nagyobb is lehetett volna.)

Az eredmények kiterjeszthetőségének akadályai ellenére a szavazatok megoszlásában mégis érzékelhető hosszú távú folyamatok jelenléte. A kormányoldal fölényében vitathatatlanul tükröződik a kormány munkájának elismerése, a rendszerváltozás folyamatának előrehaladása, eredményeinek konszolidálódása. Feltétlenül megjelenik benne az a tény is, hogy mára a reálbérek lényegében elérik a rendszerváltás előtti szintet, de összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalú árufedezettel, a hiánygazdaság nyűgei nélkül, egy megbízhatóan növekvő, biztató távlatokat kínáló gazdasággal a háttérben.

E változások jegyében – ha nem is teljes tudatossággal – mind többen kezdik érzékelni az átalakulás spirituális értékeit is. Ezekben a változásokban a mai kormányoldal erőinek meghatározó szerepe is egyértelmű. Ugyanakkor az átalakulás vesztesei számára oly fontos szociális szempontok képviselőjét az ellenzék oldalán meglehetősen ellentmondásos formában fedezhetik föl. A keleti blokk gazdasági csődjét, a pártállam összeomlását követő krízis terheinek nyomán támadt elégedetlenségi hullámot 1994-ben még lehetett úgy manipulálni, hogy a választók a rendszerváltás fő erőit büntették meg elődeik bűneiért. Ezen az alapon jutatták a szavazók az MSZP-t abszolút győzelemhez, majd 1995-ben, a Bokros-csomag érzékelésekor az FKGP mögé soroltak be –

annak szociális demagógiáját reális programnak véve. De ugyan-
csak ők álltak ismét az MSZP mögé, amikor a minden bűnök forrá-
sának tekintett, a szociális érzéketlenséget példátlan arroganciá-
val gyakorló Bokros helyére a programját behízeltő finomsággal
folytató Medgyessy Péter került. A ciklus végére azonban így is
láthatóvá vált, hogy az MSZP nem a kisemberek, hanem a nagy-
vállalkozók és a multinacionális vállalatok érdekképviseletében
jeleskedik, s tapasztalhatták sokan azt is, mit jelent, ha egy gazda-
sági politika az ország legfontosabb cikkének a harmadik világ
bérszintjén foglalkoztatható munkaerőt tekint. Sajátos módon
az MSZP ellenzékben sem érzékelt pontosan ennek a szerepnek
képtelenségét, s a kormány minimálbér-politikájával szemben lé-
pett fel.

Így mára jószerével a MIÉP az egyetlen olyan párt, amelyik fel-
szólalásaiban következetesen kiáll a legszegényebbek mellett,
amelyik élesen fellép a túlságosan meggazdagodottak és a közvé-
lemény egy részének szemében ellenségnek számító nagytőke el-
len. Eközben a párt megőrizte a nemzeti retorika jegyében magá-
hoz vonzott híveit is, bár mai sikerei mögött már nem ez, hanem
a szociális sérelmek miatti indulatok állnak. Ezek intenzitása
okán ma a MIÉP-nek van a legelszántabb szavazóbázisa. Ez az el-
szántság azonban paradox eredményeket hozhat, s egyúttal az
ugyancsak fegyelmezettségeről ismert MSZP-bázis szerepének
ellentmondásosságát is megvilágítja. Bizonyosra vehető, hogy
magasabb részvételi arány esetén a MIÉP eredménye szembeszö-
kően gyöngébb lesz.

Ezt a hipotézist erősíti az egykori nagy érdekvédők rossz sze-
replése is. Az MSZP második helyezését a baloldali ellenzéki poli-
tika üressége, koncepciótlansága magyarázhatja. (Egy ország-
osan ismertté vált szórólapjuk valami olyan elképesztően primitív,
a vidéki választót mérhetetlenül lebecsülő, az alpári populizmus
hangján megszólaló, de azt szinte paródiaként túlhaltó szöveggel
kívánt hódítani, hogy ezek után az a meglepő, hogy nem szere-
pelt még rosszabbul... Ráadásul az MSZP eredménye mögött is
ott az alacsony részvételi arány, ami azt sejteti, hogy egy országos
választás hozzávetőleg kétszeres részvétele esetén esélyei csök-
kennek. Tartalékát csak az SZDSZ híveinek a Fideszt az MSZP-
nél jobban gyűlölő, átszavazó hívei jelenthetnek. (Ez a tendencia
a második fordulóban látható volt.)

Eközben a Fidesz–MDF–FKGP jelölt sikerének értékét növeli, hogy még további jelentős tartalék van mögötte. A második fordulóra kiderült, hogy a centrumtól jobbra található pártok hajlandók az oldalukon található legerősebb jelölt sikerének elősegítésére. Ez azonban korántsem jelent egységet. Az MDNP elnök asszonya szokatlan jogi formával jelezte különállását: nem visszalépett, csak nem indult, a MIÉP viszont annak ellenére támogatta a koalíció jelöltjét, hogy a kormányoldal nem ajánlott ezért semmit. Mindez, attól függetlenül, hogy a számszerű eredményekből még nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, igen fontos: sok szempontból a 2002-es választások pártszövetségi, együttműködési lehetőségeit mutatja. (Egyébként az önálló kisgazda jelölt hiánya is e szempontból kap jelentőséget.)

Problematicus viszont (1996-tól!) a Fidesz és a Néppárt viszonya, amely a halódó Békejobb problematikáját is föleleveníti. (Ti. Puzsztai jelölését eredetileg az MDF is támogatta, később azonban kihátrált mögüle.) Úgy tűnik tehát, hogy a nem is olyan régen látványosan színre lépett mozgalom (pártszövetség) megerősödése elmarad, s a Fidesznek nem támad a maga oldalán versenytársa. Ugyanakkor a koalíció érdekei megkövetelik a megegyezést az MDNP-vel, mint koalíción kívüli kormánypárttal. Az ilyen konfliktusok megoldása a jobbközép pártok egyesülése, egységesülése felé vezető folyamatokban megkerülhetetlen, s a pillanatnyi helyzettől függetlenül, a rendkívül kiélezett versenyben néhány tucat szavazat szerepe is fölértékelődhet, ahogyan a sokkal nagyobb Egyesült Államokban történt...

A második, érvényes forduló a kormányoldal magabiztos győzelmét hozta (Fidesz–FKGP–MDF: 54%, MSZP: 39%, SZDSZ: 3%). Ahogyan várható volt, az eredményt befolyásolta a korábbi harmadik MIÉP és negyedik MDNP aspiránsának visszalépése. Az eredmény nem csak önmagában figyelemreméltó, hanem az általa gerjesztett feszültség miatt is. Az SZDSZ talpon maradó jelöltjének támogatottsága 3 százalékos alá esett, szavazóinak egy része vélhetően visszalépése nélkül is az MSZP jelöltjét támogatta. A liberális párt szereplése katasztrofálisnak mondható, s egyúttal az új elnök új politikájának súlyos kudarcát bizonyítja. Demszky erre az időszakra 12–15 százalékos támogatottságot ígért pártjának, de működése során nem megdupláztta, hanem megfelelt a pártját támogatók táborát. Egy ilyen visszaesés pedig bármely

pártban a politikai vonalvezetés sürgős felülvizsgálatát követeli. Demszky főpolgármestere okán a vidékinél bizonyosan jelentősebb budapesti támogatottsága másutt kifejezetten hátrány: a főváros–vidék szembeállítás az SZDSZ belső pártpolitikusaiban nem ébresztett gyanút. A vidéki Magyarországon viszont igen, s ez országos viszonylatban az 5%-os parlamenti küszöb átlépését egyre bizonytalanabbá teszi az SZDSZ számára.

Ezt a folyamatot az MSZP gyöngülése is erősíti: a legtudatosabb szimpatizánsokat is az MSZP felé löki a szavazat elvesztése miatti félelem, illetve a kormányváltó szándék. Ez egyébként az SZDSZ kommunikációs csapdája: minél keményebben hirdeti a kormány leváltásának szükségességét, annál inkább az MSZP-t támogatják azok, akik e cél elérésében reménykednek. Ha békülékenyebb hangot ütnek meg, akkor szándékukkal ellentétesen a kormányt segítik – noha saját népszerűségi mutatóik esetleg még javulhatnak is. A folyamat egyébként pontosan kifejezi általában is a liberális ideológia kormányzati esélyeit: az ugyanis alapjában véve csak ellenzéki teóriaként funkcionálhat igazán a maga törvényei szerint, mert lényegét tekintve nem rendszeralkotó, hanem kritikai alapvetés.

Az MSZP más csapdát állított magának, mint az SZDSZ. A sokat emlegetett pragmatizmus nem szakszerűséget vagy gyakorlatiasságot, hanem csak ideológiamentességet jelent, amely megakadályozza a belső nézetkülönbségek artikulálását. Ennek következményeként azok személyi kérdések, személyeskedések, egyéni ambíciók ütközésének formájában jelentkeznek. E tény feltárása viszont élesen szemben áll azzal a megrögzött törekvéssel, amely az egyenlenségek természetes formájában megjelenő belső versenyhelyzet eltitkolására irányul. Az MSZP helyi jelöltjének aligha tettek jót pártjának a miniszterelnök-jelöltségre kiírt meghívásos tenderéről érkező hírek. Mert ugyan a közvélemény egyetlen megjegyzés nélkül tudomásul vette, hogy az MSZP programja alapjában véve nem több annál, mint hogy meg akarja szerezni a hatalmat. Ez a tézis azonban arra épült, hogy a kormány önsorsrontó manőverei folytán az MSZP minden teljesítmény nélkül olyan támogatottságra tehet szert, melyet a választásokon könnyű győzelemre váltani. Egy ilyen derűs jövőképet, csendesesen bontakozó idillt miért is kéne egy programalkotással járó vitával elrontani?

Az MSZP azonban most alapvetően más helyzetben van, mint a számára oly sikeres 1994-ben. Felkészültebb akkor sem volt, de a rendszerváltozás megpróbáltatásai miatt a nosztalgikus közvélemény így is mögé állt, és győztessé avatta. Ma viszont a kormányoldal elképzelései és választóik elvárásai teljesülőben vannak. 2000-ben átbillent a mérleg, a közállapotok folyamatos javulása révén az ellenzék folyamatos negatív kampányával szemben a reál-folyamatok elismerése növekszik. Ez a szocialisták számára igen kellemetlen meglepetés, mert éppen az általuk kiemelten fontos mutatók javulása határozza meg.

Az MSZP stratégiává avatott taktikája mögött elemzőinek az a folyamatosan hirdetett konstrukciója áll, hogy a Fidesz a kommunikációban verhetetlen, sikereinek alapja a PR-munka. Tevékenysége ezért a Fidesz-kép rombolására irányult, s nem számolt a reál-folyamatok mutatta sikerekkel. A kétségbe nem vonható eredményekkel szemben nem egy elvben akár hatékonyabbnak is tekinthető új, alternatív programot állít, hanem kommunikációval és PR-ral akarja a kormány eredményeinek hatását kisebbiteni. Ez a modell általában és önmagában aligha lehet sikeres. De még kevesebb eredményt ígér, ha egy párt működésének bürokratizmus folytán az e modell dinamikus működtetéséhez szükséges elemzések, döntések, lépések rendszere a reakcióidőt megnöveli. Ráadásul a kommunikációs hadjárat kulcsfigurája az a pártelnök lenne, aki csak a párt belső orientáltságának a hiányát tudja hitelesen kommunikálni.

Az időközi választás megmutatott valamit abból, ami a mai helyzetet alapul véve, drámai változásokkal nem számolva, 2002-ben az országos választásokon mutatkozhat meg teljességében. Az egyik a kétpólusú pártrendszer egyre határozottabbá válása. A kis pártok csapdába esettsége látványosan megmutatkozott: aligha számíthatnak a mérleg nyelvének szerepére. Az MDNP feltétel nélkül volt kénytelen visszavonulni, mert nem vállalhatta föl a kormányoldal tevőleges gyengítésének szerepét. Ezt a lépést a MIÉP is megtette, sokkal határozottabban, erejének tudatában, ismét bejelentve a kormányzásban való részvétel igényét, amit ugyan a számszerű eredmény alátámasztani látszik, de megismétlődése nem valószínű, abban túlságosan erősen hatnak eseti tényezők (pl. támogatóinak száma nagyobb választói részvétel esetén nem nőne arányosan, s vélhetően nem ismétlődik meg az

FKGP összeomlása miatt éppen párt nélkül maradt szavazók átáramlása). A most elért 13 százalék egy 55–60 százalékos részvétel esetén 5–6 százalékot jelentene, ami az 1998-as eredményhez képest korántsem frontáttörés.

Az SZDSZ a kevésből is sok választót veszített a második fordulóban. A párt jelszavát komolyan vevő és a kormány leváltását elsőrendű érdeknek tekintő szavazó annál biztosabban szavazott át, minél komolyabban vette pártja jelszavait. A 2,84 százalék rávilágít a Demszky-vonal kudarcára. Az SZDSZ és elnöke előtt racionálisan nem igazolható víziók jelenhettek meg, mert az általuk kommunikált célok és a használt eszközök között semmiféle oksági összefüggés nem figyelhető meg. Demszky állítólagos főpolgármesteri sikereit nemhogy a vidékiek, a fővárosiak sem érzik. Rögeszmés metróépítkezési tervei éppen úgy kisiklottak, mint a hannoveri villamosok kisiklásának kísérlete. Elképzelése a politikai középre törésről, a pártot nem választók megnyeréséről nem újak, ezt a teóriát az MDNP 1998 előtt kipróbálta, bele is bukott, pedig hasonlíthatatlanul vonzóbb alternatívát jelentett, mint az SZDSZ. Az, hogy a korábban mélybe húzó szövetséggel szemben most egy MSZP-ellenes retorikával jelentkezik a liberális párt, nem teszi semmissé és nem felejteti el a választóval a két párt négyéves együttélését. Arra viszont alkalmas, hogy az MSZP-t szembefordítsa vele, s így a pártközi holtterben veszítse el a parlamenti küszöb elérésének reményét. Ami egyébként a régióban úgy általában a nagy rendszerváltó pártok természetes sorsa, s ebben az oly sokáig kárörvendő SZDSZ is osztozhat a tevékeny közreműködésével kiszorított MDF sorsában.

GÁSPÁR G. JÁNOS

17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. X. Nos. 5–6., June 2001, Budapest.

Editor-in-Chief: GYULA KODOLÁNYI. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Tradition. Editor's Note by novelist and essayist *Gábor Czákó*, member of the Editorial Board.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Director, Teleki László Institute, Budapest. *Three Remarks About Globalization.* Against the globalism concept of the Neo-Liberals, the author sets the processes of the European integration where national and local values are being reinforced.

GYULA KODOLÁNYI, poet, Editor-in-Chief, Magyar Szemle, Budapest. *Art and Globalization.* A sequence of notes on the situation and opportunities of the arts in the new era of globalization, where the commercialism of the electronic mass media and the information revolution create the foreground. On the function of arts as primary creation and on true globalism.

Spectrum: Two Conversations on László Németh. The weekly arts and culture magazine of Magyar Szemle on TV2, *Színkép* (Spectrum) broadcast two conversations for the centennial of novelist and essayist László Németh. His daughter *DR. ÁGNES NÉMETH LAKATOS* and critic *MÁTYÁS DOMOKOS* talk to *MIKLÓS HORNYIK*

PÁL PRITZ, historian, Director for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. *László Bárdossy and Pál Teleki.* In a confidential discussion from the documentary novel on Bárdossy to be published during the current Book Week, the freshly appointed (March 1941) Foreign Minister and Prime Minister Teleki together assuage the dire chances of Hungary for survival with honour – between Germany and Russia.

BÁLINT TÖRÖK, historian, Budapest. *Do We Understand the Greatness of Pál Teleki?* A critique of attitudes to the personality and achievement of the Prime Minister who committed suicide when Nazi Germany occupied Yugoslavia and he saw all avenues of integrity closing down around Hungary.

GÉZA VASAS, historian, Budapest. *Hungarian Concepts of the Nation in the Dualist Era, Part II.* In the second half of the nineteenth century, debates on the concept of the nation engaged some of the best minds in the humanities, and also contributed an important ideological dimension to Hungary's political participation in the Austro-Hungarian Monarchy.

LÍVIA MOHÁS, novelist and psychologist, Budapest. *The Case of Noémi.* The conflict of early imbued religious fundamentalism and the personal and erotic needs of the growing individual psyche are being resolved in the course of a Jungian therapy.

"... On the better pictures I must be fully there..." Painter **PÉTER ÚJHÁZI**, whose work illustrates our current issue, talks to art critic Katalin T. Nagy, who organized his recent exhibition at the Dórottya Gallery in Budapest.

GÁBOR CZAKÓ: *Cookbook.* A new piece from the Hungarian Horror Tales series of short grotesque stories, illustrated by draughtsman **FERENC BANGA**, the designer of Magyar Szemle.

ANDRÁS KUBINYI, historian, Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences. *György Győrffy and His Work.* An appreciation of the career of the major historian of the Early Medieval Árpád dynasty, the founders of the Hungarian Kingdom.

1% Metaphysics, selected by **GYÖRGY SZABADOS**. György Győrffy on the assimilation of Christianity into pagan Hungarian art in the 11th century. A passage from his book *István király és műve* (King Stephen and His Work).

Books and Events

Gróh Gáspár. *László Németh, the Classic.* A review of a collection of contemporary criticism published for the writer's centennial. (*A minőség forradalmára. In Memoriam Németh László.* Ed. Imre Mönostori. Nap Kiadó, Budapest, 2001).

GYÖRGY BEKE: *László Szabédi and History.* An evaluation of the tragic life story of the Transylvanian leftist poet and professor (Lajos Kántor, *Erdélyi sorskerék.* Balassi, Budapest, 1999).

ÁDÁM ERDÉSZ. *The Fist of the Party.* On the history of the ruthless Hungarian political police of the Stalinist Years, the ÁVH. (Gábor Kiszely, *Az ÁVH. Egy terrorszervezet története.* Korona, Budapest, 2000).

PÉTER SNEÉ: *Outside-Inside-Offside.* Media critic Péter György's new book presents an esthetic and historical analysis of the monuments of the 1956 Revolution. (*Néma hagyomány.* Magvető, Budapest, 2000).

ILDIKÓ VÁRNAGY. *This Side Sculpture, and Beyond.* A leading Hungarian sculptor and columnist of Magyar Szemle surveys the many trends appearing at the Millennial Exhibition of Hungarian Sculpture at the Múcsarnok (Art Gallery) in Budapest.

KATALIN METZ. *Invisible Gates.* On the new production of Bartók's Bluebeards's Castle at the the Hungarian Opera House in Budapest.

KLÁRA TÓTH. *Just Relaxed and Easy?* Our cinema critic saw *I love Budapest*, a feature film by Ágnes Incze.

MIHÁLY KUBINSZKY. *West End City on Váci út.* Our architecture columnist evaluates the design and solutions of Budapest's biggest shopping mall.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Last Rehearsal at Dabas.* In our domestic affairs column we analyze the implications of the last by-election before the general elections of Spring 2002, won by the present governing coalition.

This issue is illustrated by reproductions of the work of painter **PÉTER ÚJHÁZI.**

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortársdíj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995).

ERDÉSZ ÁDÁM (1956, Gyula): 1980-ban végzett az ELTE bölcsészkarán, történész, levéltáros. Főbb művei: *A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között* (1987), *Kner Erzsébet* (1997), *Kner Albert* (1999), *Ifjúság és falukutatás* (1993) – vál., szerk., utószó.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest). történész, egyetemi tanár, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–1994 között nagykövet a Belga Királyságban, valamint a NATO és az Európai Unió mellett. Publikációs elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óraadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője.

HORNYIK MIKLÓS (1944, Újvidék): irodalomtörténész, kritikus. Az Újvidéki Tudományegyetem magyar tanszékén szerzett tanári oklevelet. Magiszteriumi disszertációját Mészöly Miklósról

írta. 1991-ben áttelepült Budapestre. F. m.: *Szabálytalan napló* (kritikák, esszék, interjúk, 1981); *Beszélgetés írókkal* (interjúk, 1982, 2000); *A Délbácska története 1920–1929* (tanulmány, 1985); *A Mi Irodalmunk története és repertórium 1930–1933* (tanulmány, 1987); *Titokfejtők* (tanulmányok, esszék, kritikák, 1988); *Angol pázsit* (szatírák, 1991, 1996).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a Magyar Szemle főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *A létezés-szakmában dolgozom* (1983), *Álom az álomban* (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékevezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

KUBINYI ANDRÁS (1929, Budapest): történész. Az ELTE régészeti tanszékének docense, majd egyetemi tanára, 2001-től akadémikus. A Magyar Középkortudományi Társaság alelnöke. Kutatási területe a középkori történelem és régészet, Mátyás és a Jagellók kora.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *A oroszlanos kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő*, (2001).

NAGY T. KATALIN: Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett 1981-ben, angol-művészettörténet szakon. A Magyar Nemzeti Galéria Jelenkori Gyűjteményében dolgozott 1981 és 1994 között, majd hat éven keresztül a Duna Televízió képzőművészeti szerkesztőjeként a MŰ-TEREM-TÉS című műsort készítette. 2000-ben az Ernst Múzeum Kht. Dorottya Galériájának lett a kurátora.

PRITZ PÁL (1944, Budapest): történész. Az MTA doktora (2000), az ELTE egyetemi magántanára (1997). Az MTA fősztályvezetője, a *Századok* szerk. biz. tagja. Kutatási területe: a 20. századi ma-

gyar történelem, a nemzetközi kapcsolatok története. Legutóbbi könyve: *Pax Germanica* (1999)

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BALINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba (Ring, Új Magyarország, Pesti Hírlap, Pest Megyei Hírlap, Magyar Nemzet, Bécsi Napló, Confessio, Hítel, Új Ember stb.), sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Eszterházy-émlékéremmel tüntették ki.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest): szobrász. 1968 óta mutatja be műveit egyéni kiállításokon. Munkácsy Mihály-díj: 1991, az ankarai Ázsia-Európa biennále díja: 1992.

VASAS GÉZA (Budapest): középiskolai tanár. 1997 óta publikál politikatörténeti tárgyú tanulmányokat.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft;	külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft;	külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Előfizethet banki átutalással vagy drótpostán is.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus

Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapü-
zlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Örs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ,
PAGODA; VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BA-
LASSI KIADÓ könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.) korábbi szá-
maink is kaphatók.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Wesiel
a Kapcsolat

Alapművekkel bíbelődni – a mai életformában ez különösen ezoterikus és aszketikus választásnak tűnhet. Szánandónak. De a hatásmechanizmus olyan a kultúrában, mint a hajszálcsovéesség. És ki tudja, talán mint a gondolatátvitel. Titokzatosak és lezárhatatlanok az útjai. Dante Alighieri teremtette meg a modern olasz nyelvet – ez közhely. De mikor? A tizenharmadik-tizennegyedik század fordulóján, amikor nem létezett a nyomtatás. A firenzei száműzött versei kéziratban és szájról szájra terjedtek el, olvasva, mondva és énekelve, olyan sebességgel, hogy halála után nem sokkal már egész Itáliában az ő nyelvén írtak és beszéltek a művelt emberek. Pedig amíg élt, szidták vagy elhallgatták politikai eszméi miatt. Arcát se ismernénk, ha barátja, Giotto – vagy annak tanítványa – nem festi bele „történetesen” egy freskó Paradicsomjelenetébe. Lassú médium a szóbeliség, de biztos. Nem tudjuk, mi fog hamarabb eltűnni az emberiség életéből, a könyv-e vagy a világháló. Vagy eltűnik egy katasztrófában mindkettő, és marad ismét az emlékezet, a szájhagyomány, s amit az őrzött meg? Noé történetei nélkül, dalok és mesék nélkül nincsen emberiség. S ahol eltűntek a szóbeliség fenntartói, az írás és az emlékezet, hiába maradtak fenn a kéz alkotásai. Nem tudjuk, mit jelentenek. Nem tudjuk, Mesa Verde indián városa miért néptelenedett el, s mit üzennek nekünk építményei.

KODOLÁNYI GYULA

9 771216 623000